

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**AHMED CEVDET PAŞA'NIN ESERLERİNDE AVRUPA VE AVRUPA TÂRİHİ
ALGISI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat YILMAZ

**ARALIK 2013
TRABZON**

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**AHMED CEVDET PAŞA’NIN ESERLERİNDE AVRUPA VE AVRUPA TÂRİHİ
ALGISI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat YILMAZ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Necmettin ALKAN

**ARALIK 2013
TRABZON**

ONAY

Murat Yılmaz tarafından hazırlanan “Ahmed Cevdet Paşa'nın Eserlerinde Avrupa ve Avrupa Târîhi Algısı” adlı bu çalışma 09.12.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA

Doç. Dr. Necmettin ALKAN

Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. .../.../.....

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Murat YILMAZ

09.12.2013

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Tanzîmât döneminin devlet ve ilim adamı olan Ahmed Cevdet Paşa'nın eserlerinden hareketle, 19. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı aydınının Avrupa'yı nasıl gördüğünü incelemeye çalıştık. Osmanlı'nın Avrupa'ya karşı değişen tavrının bir yansıması olarak Avrupa'yı kendi târihi süreci içerisinde irdeleyen ve dönemine göre ileri sayılabilecek tespitlerde bulunan Cevdet Paşa'nın görüşleri, onu kendi zamanının nev'i şahsına münhasır bir kişi yaptığından ele almaya değerdir.

Biz bu çalışmayla Cevdet Paşa'nın eserlerinde dağınık hâlde yer alan Avrupa ile alâkalı siyâsî ve sosyo-kültürel konuları düzenli bir şekilde bir araya getirerek Paşa'nın Avrupa hakkındaki olumlu-olumsuz tüm düşüncelerini ortaya koymayı hedefledik. Bu bağlamda hayâtını ilme adayan Paşa'nın bütün eserlerini tarayarak Avrupa'ya dâir bilgileri tespit edip belli başlıklar altında incelemeye çalıştık. Elbette ki bu uzun ve zorlu bir süreci gerektirdi. Nihâyetinde ise böyle bir çalışma meydâna geldi.

Tez konusunun belirlenmesinde ve çalışmanın şekillenmesinde fikirleriyle yol gösterip, yazım aşamasında da gerekli ilgiyi eksik etmeyen vebu meşakkatli yolda önüme çıkan engelleri aşmada yardımlarını esirgemeyen danışman hocam sayın Doç. Dr. Necmettin ALKAN'a, 2210-Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı kapsamında beni destekleyen ve bir anlamda bu çalışmanın maddî yükünü karşılayan TÜBİTAK-BİDEB'e ve çalışanlarına teşekkürü borç bilirim. Eksiklik ve yanlışlıklardan dolayı çalışmaya yöneltilecek her türlü eleştirinin muhatabı hiç şüphesiz şahsımdır. Bu çalışma diğer araştırmacılara faydalı olduğu ve kaynak vazifesi gördüğü ölçüde başarıya ulaşmış sayılacaktır.

Trabzon, Aralık 2013

Murat YILMAZ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ.....	1-6

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CEVDET PAŞA’NIN HAYATI, ESERLERİ VE TÂRİHÇİLİĞİ.....	7-44
1.1. Cevdet Paşa’nın Hayâtı.....	7
1.2. Cevdet Paşa’nın Eserleri.....	18
1.3. Cevdet Paşa’nın Târih Felsefesi ve Târih Yazıcılığı.....	31
1.4. Avrupa Târihine İlişkin Kaynakları.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

2. FRANZIZ İHTİLÂLİ’NE KADAR OLAN DÖNEMDE AVRUPA’DAKİ SİYÂSÎ GELİŞMELER.....	45-102
2.1. Avrupa’daki İlk Büyük Siyâsî Teşekküller.....	45
2.1.1. Roma İmparatorluğu.....	45
2.1.2. Frank İmparatorluğu.....	49
2.1.3. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu.....	54
2.2. Haçlı Seferleri Öncesi Avrupa’nın Siyâsî Durumu.....	57
2.3. Siyâsî Gücün Din Adamlarının Eline Geçişİ.....	58
2.3.1. Papalık Devleti’nin Kuruluşu.....	58
2.3.2. Haçlı Seferleri.....	61
2.4. Haçlı Seferleri Sonrası Avrupa’daki Siyâsî Vaziyet ve Politik Dengenin Oluşumu.....	64
2.5. Protestanlığın Ortaya Çıkışı ve Mezhep Savaşları.....	68

2.6. Modern Avrupa'daki Siyâsî Güç Odaklarının Oluşumu	70
2.6.1. XIV. Louis Dönemi Fransa'sı.....	70
2.6.2. Prusya'nın Yükselişi.....	76
2.6.3. Rus Çarlığı'nın Dış Siyâseti ve Avrupa'da Oluşan Denge İttifâkları.....	80
2.6.4. ABD'nin Kurulması.....	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FRANSIZ İHTİLÂLİ VE SONRASI DÖNEMDE AVRUPA'DAKİ SİYÂSÎ GELİŞMELER.....	103-142
3.1. İhtilâlin Arefesi	103
3.2. İhtilâlin Genişlemesi	111
3.3. Fransız İhtilâli'ne Karşı Avrupa Devletlerinin Tutumu ve I. Koalisyon Savaşı.....	118
3.4. Jakobenlerin İktidârı	123
3.5. Direktuar Dönemi	126
3.6. Konsül Hükûmeti.....	129
3.7. Napoléon'un İmparatorluğu.....	136
3.8. Avrupa'daki Siyâsî Yönetim Şekilleri.....	140

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AVRUPA'NIN SOSYO-KÜLTÜREL VE ASKERÎ YAPISI.....	143-171
4.1. Avrupa Milletlerinin Kökeni ve Medeniyetinin Oluşumu.....	143
4.2. Sınıf Ayrımı ve Feodalite Usûlü.....	150
4.3. Haçlı Seferleri'nin Avrupa'ya Sosyo-Kültürel Yönden Etkisi	152
4.4. Matbaanın Avrupa'da Yayılması.....	156
4.5. Fransa'da Hürriyet Fikrinin Ortaya Çıkışı.....	159
4.6. Avrupa'daki Sosyal Akımlar Üzerine.....	163
4.7. Hristiyan ve Müslüman Din Adamları Arasındaki Farklılıklar	165
4.8. Avrupa'da Askerî Tekniklerin Gelişimi	167
SONUÇ	172
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	183
ÖZGEÇMİŞ	189

ÖZET

Tanzîmât dönemi Osmanlı siyâsî, kültürel ve düşünsel hayâtında büyük pay sahibi olan Ahmed Cevdet Paşa telif eserleriyle Osmanlı ve İslâm dünyâsı hakkında olduğu kadar Avrupa hakkında da bilgiler vermektedir. Özellikle târih ile alâkalı eserlerinde bir bütün olarak Avrupa, gerek siyâsi gerekse kültürel konular olarak ele alınmaktadır. Dönemine göre kimi çevrelerce aşırı gelenekçi görülen Paşa'nın Avrupa hakkındaki kanaatleri, devletin resmî târihçiliğini de yapmış biri olmasından ötürü önem arz etmektedir.

Paşa'nın Avrupa algısının temelinde Fransız İhtilâli bulunmaktadır. Bu nedenle Avrupa'yı ihtilâle götüren târihî süreci Avrupa devletlerinin ilk oluşumundan itibaren ele almaktadır. Avrupa'nın siyâsî ve toplumsal kurumlarının zaman içerisinde nasıl değiştiğini açıklamaktadır. Haçlı Seferleri dönemine kadar Avrupa'nın İslâm dünyâsından geri olduğunu iddiâ eden Paşa, Avrupa medeniyetinin kökenlerini de Doğu'da bulmaktadır. Bu bağlamda Haçlı Seferleri'nin önemine dikkat çekmektedir. Fransız İhtilâli'ne ve cumhûriyet kavramına olduğu kadar 19. yüzyılda Avrupa'da gelişim sağlayan Komünizm, Sosyalizm ve Nihilizm gibi fikir akımlarına da olumsuz bakmaktadır.

Bu çalışma, Cevdet Paşa'nın eserlerinden hareketle Avrupa'nın İlkçağdan itibaren siyâsi, sosyo-kültürel ve askerî alanlardaki değişim, dönüşüm ve gelişim süreçlerini ihtiva etmektedir. Bunun yanında Cevdet Paşa'nın hayâtı, eserleri ve târihçiliği konusunda bilgiler vermektedir. Çalışma, ana bölüm olarak Fransız İhtilâli öncesinde ve sonrasında olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sosyo-kültürel ve askerî konular ise farklı bir bölümde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Cevdet Paşa, Avrupa Tarihi, Fransız İhtilâli, Tarih-i Cevdet.

ABSTRACT

Ahmet Cevdet Pasha, who has big part in political, cultural and intellectual life in Tanzimat reform era of the Ottoman Empires, informs us about Europe as well as the Ottoman Empires and Islamic world. Europe, especially in the historical works as a whole, is established itself as both political and cultural. Pasha, who is seemed as ultra-traditional by some of the circles living at the same period, has opinions about Europe and those opinions have importance due to that reason that he has been one of the official historiography

French Revolution is the basis idea for Pasha's perception of Europe. Therefore, he views the European historical process leading to the revolution from the beginning of the primary formation of European States. He explains how social and political corporations of Europe have changed in the course of time. It is claimed by Pasha that Europe gets behind from the Islamic World until the Crusades; he finds the origins of Europe in the East. He points out the Crusades within that context. He takes a dim view of stream of thoughts, which provides improvement for Europe in 19th century as Communism, Socialism, Nihilism and etc, as much as French Revolution and republic concept.

Changing, conversion and development processes of political, socio-cultural and military areas of Europe as from Antiquity are discussed in that study based on his works. In addition, this project gives information to us about life, works and historiography of Cevdet Pasha. This project is divided into sections for the purposes of the study and it is examined in two parts as the French Revolution and political situation in Europe, on the other hand, socio-cultural and military issues are discussed in a different section.

Key Words: Ahmed Cevdet Pasha, European History, French Revolution, Tarih-i Cevdet.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tez
bkz.	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
İA	: İslâm Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milâttan Önce
M.S.	: Milâttan Sonra
nr.	: numara
s.	: sayfa
ss.	: sayfadan sayfaya
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TOEM	: Târih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
TTEM	: Türk Târih Encümeni Mecmuası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınlayan
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Konunun Takdimi ve Çalışmanın Amacı

Hiç şüphe yok ki, 19. yüzyılda Osmanlı Devleti birçok yönden değişime uğramıştır. Tanzîmât'la başlayan ve gerek siyâsî gerekse sosyo-kültürel yönden kendisini modernleşme çizgisine kaydıran devletin bu durumu, Osmanlı idârecilerini ve ilim adamlarını da etkilemiştir. Devlet kendisine Avrupa'yı model alırken; Osmanlı toplumunun da Avrupa'ya bakış açısı değişmiştir.

Osmanlı'nın klasik dönem dediğimiz ve kuruluşundan 16. yüzyıla dek uzanan târihî süreç içerisinde Avrupa ile olan ilişkiler tek taraflı olarak devam etmiştir. Avrupa'nın Osmanlı için önemi cihat edilecek toprakların bulunduğu bir coğrafya olmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde Avrupa, dışarıdan görüldüğü kadarıyla bilinen ve Osmanlı için gerek kültürü ve gerek gelişmişliği ile model olabilecek herhangi bir konuda değildi. Ancak buradan Osmanlı'nın Avrupa'ya tam anlamıyla kapalı olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Çünkü Avrupa'daki gelişmeler Osmanlı tarafından bilinmekte, özellikle askerî alandaki teknolojik ilerlemeler izlenmekteydi. Ancak Osmanlı hiçbir alanda Avrupa'yı kendinden üstün görmemiştir. Çağın birçok Avrupa devletinin İstanbul'da elçi bulundurmasına karşın Osmanlı'nın Avrupa başkentlerinde elçi bulundurmaya ihtiyaç duymaması, Osmanlı devlet adamlarının bilinçaltındaki üstünlük ve kendisine güvenin bir göstergesidir.

17. yüzyıla gelindiğinde 1683 yılındaki II. Viyana Kuşatması'nın başarısız olması ve ardından gelen toprak kayıpları Osmanlı Devleti için bir gerçeğin su yüzüne çıkması olmuştur: Artık devlet eski gücünü kaybetmiştir. 18. yüzyılda bile sorunun çözümünü kendi iç dinamiklerinde arayan devlet adamları, Avrupa'dan sadece askerî alandaki yeniliklerden faydalanmak istemişlerdir. Geleneksel ıslahâtlardan farklı olarak 1718-1730 yılları arasındaki Lâle Devri Osmanlı-Avrupa medeniyetleri arasında kültürel etkileşimlerin olduğu istisnâî bir dönemi teşkil etmiştir. Bu devirde Avrupa'ya gidip

gördüklerini sefâretnâme biçiminde padişaha arz eden Osmanlı devlet adamları Avrupa'yı birçok yönden hayret verici bulmuşlardır. Yavaş yavaş Avrupa'yı tanımaya başlayan Osmanlı, her şeye karşın yine de kendisinin askerî alandaki yenileşme çabalarıyla eski gücüne kavuşacağına hayâli içindeydi. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı devlet adamlarının bu görüşünün büyük oranda değiştiğini görmekteyiz. Avrupa artık Osmanlı için takip edilmesi ve model alınması gereken bir coğrafyadır. Özellikle III. Selim ve II. Mahmud devirleri ve ardından gelen Tanzîmât Dönemi Osmanlı için bir kırılma noktası olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bundan sonraki amacı Avrupa devletlerinin sahip olduğu teknolojiyi ve medeniyeti ele geçirmektedir. Devletin bütün kurumları Batı'yla bütünleşmiş bir şekilde yeniden revize edilmek istenmiştir.

Bu süreç, Osmanlı için çok sancılı geçen ve etkisini günümüzde de devam ettiren birtakım sorunlara neden olmuştur. Batılılaşan, daha doğrusu Batılılaşmaya çalışan bir toplum içerisinde değişik görüşlere sahip insanlar ortaya çıkmıştır. Kimisi kendini ifade yolunda Batı'nın her ürününü amaç olarak seçip benimserken; kimisi ise kendi öz değerlerini kaybetmeden Batı'nın teknolojisini bir araç olarak kullanıp çağa ayak uydurmaya çalışmıştır. Basit Alafranga tarzı hayâtı seçenlere karşın, gelenek içerisinde yenileşmeye çalışan kişiler de toplum içerisinde yer almıştır.

İşte kendi yapısını oluşturan değerlere sahip çıkıp, bu arada da Batı'dan teknolojiyi alıp çağa ayak uyduran ve gelenek içerisinde yenileşmeye çalışan kişilerden birisi de Ahmed Cevdet Paşa'dır. Değişimin gerekli olduğuna inanan; fakat bunu aşırıya kaçmadan ve yozlaşmadan yapılması gerektiğine inanan Paşa'nın bu görüşü ilerleyen dönemde Ziyâ Gök Alp tarafından da dile getirilecektir. Böyle bir zamanda yetişmiş, Osmanlı'nın devlet yapısında çok mühim görevleri ifâ etmiş ve Tanzîmât Dönemi'nin baş aktörlerinden biri olan Cevdet Paşa Türk düşünce târihinde inkâr edilemeyecek bir yere sahiptir.

Cevdet Paşa medreseden yetişmiş ilmiye sınıfına dâhil biri olduğu hâlde kendi dönemindeki medresenin kalıplarını kırarak o günkü Avrupa'da yavaş yavaş gelişen ilimlere de merak salmış ve aldığı klasik medrese eğitiminin yanı sıra üstün gayretleriyle modern ilimlerde de kendisini geliştirmiştir. Bu durum ise Cevdet Paşa'yı Doğu-Batı çizgisinde gezen ve bir yanıyla aşırıya kaçmayan gelenekçi diğer yanıyla da basit bir taklitçi olmayan yenilikçi yapmıştır. Cevdet Paşa'nın üstünlüğü sahip olduğu birikimle

siyâsî ve sosyal hâdiselere doğru tespitlerde bulunması ve çağın şartlarını taşıyan; hattâ ileriye yönelik devlet ve toplum ilkelerini benimsemesiydi. Bu özelliklerini ilmî çalışmalarında kullanması da bugün kendisinin felsefî bakış açısını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Cevdet Paşa kendisine verilen devlet görevlerinde de bu yeteneğini kullanmasıyla Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi sürecinde olumlu katkılarda bulunmuştur. Özellikle târihî ve hukukî alanlarda büyük çalışmalara imzâ atan Paşa, modernleşme dönemindeki Osmanlı'nın taassuba varmayan gelenekçi yüzünü de ifâde etmiştir.

Devlet ve ilim adamı olan Cevdet Paşa Batı'yı tanımak ve yaşadığı çağın gidişatını anlamak için eserlerinde Avrupa'yı da incelemiştir. Bu Avrupa, coğrafi olmaktan ziyâde siyâsî mânâdaki Batı Avrupa'dır. Kaleme aldığı başta Târih-i Cevdet olmak üzere Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, Tezâkir ve Ma'rûzât'ta Avrupa târihine ilişkin bilgiler mevcuttur. Özellikle Târih-i Cevdet'te bu bilgiler bir hayli fazladır ve çalışmamızın büyük kısmında bu eserden faydalanılmıştır. Kısas-ı Enbiyâ'da Haçlı Seferleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Tezâkir ve Ma'rûzât'ta da yine Paşa'nın Avrupa'ya ilişkin birtakım görüşlerini ihtivâ eden açıklamalar bulunmaktadır.

Bu çalışmanın ilk hedefi Cevdet Paşa'nın eserlerinde Avrupa'yı hangi noktalardan ele aldığı, Avrupa târihinin tasvirinde ve algısında nasıl bir yol izlediğini incelemektedir. İkinci olarak, Avrupa'daki devlet geleneğini ve siyâsî iktidâr mücâdelelerini göz önünde bulundurarak Avrupa'yı 18. yüzyılın sonunda büyük bir ihtilâl sürükleyecek olan gelişmeleri irdeleyip; Paşa'nın Fransız İhtilâli'ne yönelik tutumunu ortaya koymaktadır. Üçüncü hedef ise, 19. yüzyılda dünyâda tek büyük medeniyet olarak algılanan Batı Avrupa medeniyetini kökeni, oluşum süreci ve gelişmesindeki emâreleri Paşa'nın iddiâlarıyla ele alarak Tanzîmât dönemi bir Osmanlı aydınının Batı medeniyetine bakış açısını yakalayabilmektedir.

İşte bu hedefler doğrultusunda, Eskiçağ'dan itibâren Avrupa'nın yüzyıllar içerisinde geçirdiği târihi süreç ve bu süreç esnâsında Batı Avrupa'da oluşan siyâsî, sosyo-kültürel ve askerî yapılar, Cevdet Paşa merkezli bir Avrupa algısı ile gündeme getirilecektir.

Çalışmanın Yöntemi ve Konu Hakkında Mevcut Kaynaklar

Bilindiği üzere târihçilik zihinsel bir tasarım işidir. Târihçi, elindeki mevcut malzemeyi bir süzgeçten geçirerek değerlendiren, ardından da kendi zihin dünyâsında bu malzemeyi işleyerek yazıya geçiren kişidir. Târih bir inşâ işi olduğu için her târihçi elindeki malzemelerle yazdığı eserine kendi nefesini üfler; ortaya çıkan ürün ise kendi mührünü taşır. Târihçinin bilgisi, dünyâ görüşü ve zihinsel yapısı onu başkalarından ayıran bir özellik olarak kendi eserine yansır. Bu yüzden târih araştırmalarında hiçbir konu kesin olarak araştırılıp rafa kaldırılamaz. Her konu dönem dönem farklı târihçiler tarafından ele alınıp tekrardan incelenebilir. Konuyu ele alan târihçinin yorumuyla o konu hakkındaki sonuçlar zenginleşebilir veyâ değişebilir. Bundan dolayıdır ki bir târih araştırmalarında son söz söylenmiştir gibi bir yargıya varmak isâbetsiz olur

Târih, sosyal bir ilim olup inceleme yöntemi deneye ve gözleme dayanmadığı için târihte mutlak bir nesnellik aramak yanlıştır. Târihçi içerisinde yaşadığı zaman diliminden sıyrılarak ele alacağı konunun yaşandığı döneme mümkün olduğunca yaklaşmalı ve kendisini o konunun kahramanları olan kişilerin yerine koymalıdır. O günkü şartlar doğrultusunda o olayı bizzât yaşıyormuş gibi hisseden târihçi, elindeki tespitleriyle doğru yargılara varacaktır. Lâkin târihçi incelediği konuda taraf olmamalı, hatâları ve yanlışları görmezlikten gelmemeli veyâhut da meşrûlaştırmaya çalışmamalıdır. Bu nedenle târihçinin öncelikli olarak yapması gereken işi olabildiğince tarafsız kalmaya çalışmak, kasıtlı bir taraftarlıktan ve duygusallıktan kaçınmaktır. Bir târihçi ancak bunu gerçekleştirdiği oranda başarılı olabilir.

Cevdet Paşa'nın eserlerindeki Avrupa ile alâkalı konular çeşitli araştırmalarda yer almıştır. Ümit Meriç'in sosyoloji alanındaki doktora tezi olan "Cevdet Paşa'nın Cemiyet ve Devlet Görüşü" çalışmasında "İki Medeniyetin Mukayesesi" adlı bölümde Osmanlı ve Avrupa devletleri arasındaki birtakım karşılaştırmalar üzerinde durulmaktadır. Buna karşın Meriç, eserin genelinde 19. yüzyıl Osmanlı'sının devlet ve toplum kurumlarını Cevdet Paşa'nın gözünden sosyolojik açıdan incelemekten öteye gitmemektedir. Benzer şekilde 27-28 Mayıs 1985 târihinde yapılan Ahmed Cevdet Paşa Semineri'nde İlber Ortaylı'nın "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi" adlı çalışması bildiri niteliği taşımasından ötürü Paşa'nın Avrupa algısını sistemli bir şekilde ortaya koymakta yetersizdir. Christoph K. Neumann'ın

“Araç Tarih Amaç Tanzimat, Tarih-i Cevdet’in Siyasi Anlamı” adlı doktora tezindeki “Napoléon ve Cevdet’in Avrupa İçin Ölçütü” adlı kısa bölüm de Paşa’nın Avrupa târihine ilişkin görüşlerine yer vermektedir. Ancak bu doktora tezinin amacı da Paşa’nın Avrupa algısını ortaya koymak değil, Târih-i Cevdet’i eleştirel bir gözle incelemekten ibârettir.

Ekin Erdem tarafından Uludağ Üniversitesi’nde yapılan “Cevdet Paşa’ya Göre Avrupa Tarihi” adlı yüksek lisans tezi konusu itibâriyle bizim çalışmamıza en yakın olanıdır. Erdem’in bu araştırması Cevdet Paşa’nın Avrupa’ya yönelik bilgilerinin sistematik biçimde değerlendirildiği ilk önemli çalışma olması bakımından ehemmiyetlidir. Ancak bu çalışmada Erdem, yalnızca Târih-i Cevdet’i esâs almakta ve Avrupa algısında Paşa’nın diğer eserlerine değinmemektedir. Ayrıca Târih-i Cevdet’te Avrupa’ya ilişkin birtakım sosyo-kültürel ve askerî izâhları da çalışma dışında tutmaktadır. Târih-i Cevdet’in içerisindeki Avrupa târihine ilişkin bilgilerin derlendiği bu çalışmadan farklı olarak biz, Paşa’nın diğer eserlerini de göz önünde bulundurarak yalnız siyâsî olayları değil, Avrupa’ya ilişkin sosyo-kültürel ve askerî konuları da çalışmamıza dâhil ettik. Böylelikle hem önceki çalışmaların birikiminden faydalanarak hem de eksikleri gidererek Ahmed Cevdet Paşa’nın eserlerindeki Avrupa ve Avrupa târihi algısını ortaya koyduk.

Çalışmamızda önce Cevdet Paşa’nın şahsiyetini ve fikrî yapısını yaşadığı dönemin şartları içerisinde inceleyerek Avrupa algısıyla ilgili sağlıklı sonuçlara varmayı hedefledik. Avrupa algısını incelerken bunu bir târih silsilesi içerisine yerleştirerek hem Avrupa’ya ilişkin düşüncelerini açıklamaya hem de eserlerinden hareketle Avrupa’nın siyâsî, sosyo-kültürel ve askerî alanlardaki gelişimini bütüncül bir bakış açısıyla aktarmaya çalıştık. Bu tarz bir yöntem kullanarak çalışmamızın amacına ulaştığımızı düşünüyoruz.

Çalışmamız giriş ve sonuç kısımları hâric 4 bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde konunun takdimi, yöntemi ve kaynakları üzerinde bazı açıklamalarda bulunduk.

Birinci bölümde Cevdet Paşa’nın hayâtı ve neşrettiği eserler hakkında bilgi verdikten sonra, târih felsefesini ve yazıcılığını inceleyerek Osmanlı târihçiliğindeki yerini ve Paşa’nın Avrupa târihine ilişkin kaynaklarının bir dökümünü ortaya koymaya çalıştık.

İkinci ve üçüncü bölümlerde Avrupa'nın târih içerisinde yaşadığı siyâsî gelişmeleri ele aldık. Cevdet Paşa için Avrupa târihinin en büyük kırılma noktası Fransız İhtilâli'dir. Bu nedenle ikinci bölümde Fransız İhtilâli'ne kadar olan dönemi inceledik. Coğrafi olarak Avrupa kıt'asında yer almamasına rağmen Avrupa'daki siyâsî olayları etkileyen Çarlık Rusya'nın ve ABD'nin konumuz itibâriyle bu bölümde yer almasını uygun gördük. Üçüncü bölümde de Fransız İhtilâli ve sonrasındaki siyâsî gelişmeleri Fransa merkezli ele aldık. Avrupa'daki siyâsî olaylar, müellifin eserlerinde ayrıntılarıyla incelediği kısımlar olması hasebiyle çalışmamızın büyük kısmını bu bölümler oluşturmaktadır. Dördüncü bölümde ise Avrupa'nın sosyo-kültürel meselelerini yine onun ağzından aktarmaya çalıştık. Bu bölümde ayrıca Avrupa'daki askerî gelişmeleri de ele aldık.

Sonuç bölümünde de çalışma boyunca elde ettiğimiz birtakım neticeleri açıklayarak Cevdet Paşa'nın Avrupa algısıyla ilgili tespitlerde bulunduk. Çalışmamızın başlıklarını içeriğine uygun şekilde oluşturmaya çalıştık. Genel bölüm başlıkları dışındaki alt konu başlıklarını Cevdet Paşa'nın çeşitli eserlerinde dağınık hâlde verilen Avrupa'ya âit bilgileri bir araya getirip belirleyerek bütüncül bir bakış açısını yansıtan başlıklar olarak kullanmaya gayret ettik. Özel isimlerin yazım şekli konusunda da belli bir metot takip ettik. Özel isimlerin ilk geçtiği yerde önce tırnak işaretleriyle (“ ”) Cevdet Paşa'nın kullandığı biçimde yazıp, ardından köşeli parantez içerisinde orijinal şeklini vermeyi uygun gördük ve özel ismin tekrarında da orijinaline sâdık kaldık.

BİRİNCİBÖLÜM

1. CEVDET PAŞA’NIN HAYATI, ESERLERİ VE TÂRİHÇİLİĞİ

1.1.Cevdet Paşa’nın Hayâtı

19. yüzyıl Osmanlı siyâsî ve düşünce târihinde büyük bir iz bırakan Ahmed Cevdet Paşa, Bulgaristan’da Plevne’nin güneyinde bir kasaba olan Lofça’da 27 Mart 1822 târihinde dünyâyâ gelmiştir.¹ Lofça bir kasaba olmakla beraber ilim ve fen yönünden gelişmiş bir yer olup Derviş Paşa ve Midhat Paşa da burada doğmuşlardır.² Asıl adı Ahmed olup babası Lofça İdâre Meclisi üyelerinden İsmail Ağa, annesi ise kasabanın önde gelen âilelerinden Topuzoğullarının kızı Ayşe Sünbül Hanım’dır.³ Baba tarafından bilinen en eski atası 1711 yılında Prut Savaşı’na katılmış Yularkıran Ahmed Ağa olup, savaş sonrası Lofça’ya yerleşen Yularkıranlar zamanla kasabanın önde gelen âilelerinden biri olmuştur. İleride paşa olarak anılacak Ahmed’in yetişmesinde büyük tesiri olan dedesi Ali Efendi de Lofça âyânlarına kâtiplik ve kâhyalık yapmış, okuryazar biri kişidir.⁴ Ahmed, Lofça Müftüsü Hafız Ömer Efendi’den medrese dersleri ile bazı şer’i ilimler almış; Hafız Ömer Efendi’nin yerine müftü olan Hafız Mehmet Efendi’den de mantık ve beyân derslerini görmüştür.⁵

Rumeli Türklüğü içerisinde yetişen Ahmed ilk eğitimin burada aldıktan sonra Avrupa’nın en güzel kıt’ası olan Rumeli’den⁶ on yedi yaşında ayrılmış ve Tanzîmât Fermânı’nın okunacağı 1839 senesinde ilmiye sınıfında yükselmek için İstanbul’a gelmiştir.⁷ İstanbul’a gelir gelmez Fatih Çarşamba Pazarı’nda bulunan Papasoğlu

¹ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, (Yay. Cavid Baysun), 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. 3.

² Fatma Aliye, **Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı**, Dersaadet: Kanaat Matbaası, 1332, s. 8.

³ Ali Ölmezoğlu, “Cevdet Paşa”, **İAçinde**, 3, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1977, s. 114.

⁴ Fatma Aliye, a.g.e., s. 8.

⁵ Veli Ertan, **Ahmet Cevdet Paşa Hayatı, Eserleri ve İlim Değeri (1822-1895)**, Ankara: Hilâl Yayınları, 1964, s. 6.

⁶ Ahmed Cevdet, **Ma’rûzât**, (Yay. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980, s. 4.

⁷ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, s. 5.

Medresesi'nde bir odaya yerleşmiş ve derhâl Fatih Camii'nde ilim tahsiline başlamıştır.⁸ Tahsilini medresede yapan Ahmed, Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn hocalarından Miralay Nuri Bey'den matematik ve Murat Molla Tekkesi'nden tanıştığı Süleyman Fehim Efendi'den de Farsça öğrenmiştir.⁹ Cevdet mahlasını kendisine veren de Fehim Efendi olmuştur.¹⁰ Yine bu dönemde Hukuk-ı Düvel hocası Ali Şahbaz Efendi'den Batı târihi ve hukuk üzerine dersler almış, bunun yanında Fransızca öğrenmeye de çalışmıştır. Eğitimine devam ederken bir taraftan da Murat Molla Tekkesi'nde dönemin ileri gelen âlim, şâir ve ricâli ile tanışıp onlarla sohbet etme imkânı bulmuştur. Bunların yanında Süleyman Fehim Efendi'nin evinde edebiyât toplantılarına katılmış, Şevket ve Örfî dîvânlarını okumuş, devrin tanınmış mutasavvıflarından Kuşadalı İbrahim Efendi'nin sohbetlerinde bulunmuş, böylece edebiyât ve tasavvuf çevrelerini de yakından tanımıştır. Bu arada ilk şiirlerini Fehim Efendi konağında yapılan edebî toplantılarda hazır bulunan şâirlere sunmuş; Dîvânçe'sinde yer alan şiirlerinin büyük çoğunluğunu bu dönemde kaleme almıştır.¹¹

Cevdet Efendi'nin hayâtı İstanbul'a geliş amacına uygun olarak bir dönem medrese ve tekke arasında geçmiştir. Medrese tahsili boyunca ilim öğrenmek için durmadan çalışan Cevdet Efendi tahsilini bitirince önce 1844 yılında 150 kuruş maaşla Rumeli kaleminde Çanat pâyesi ile Premedi kazasına kadı olarak tayin edilmiş ardından 1845 yılında ise İstanbul rûûsu alarak müderrisliğe başlamıştır.¹² Hayâtının dönüm noktasını ifâde eden durumu ise dönemin sadrâzamı Mustafa Reşid Paşa'nın yeni kanûnlar tertip etmek ile meşgul olduğu için şer'i meselelerde malûmat almak üzere Bâb-ı Meşihat'tan açık fikirli bir kişi istemesi oluşturmuştur.¹³ 1846 yılında Reşid Paşa'nın hizmetine gönderilen Cevdet Efendi, aynı zamanda Reşid Paşa'nın çocuklarına da öğretmenlik yapmıştır. İlk başta ilmiye mesleğinden ayrılmadan kısa süreli siyâsî ve idârî vazifeler almıştır.

⁸ Ahmet Şimşirgil ve Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul: KTB Yayınları, 2008, s. 9.

⁹ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, s. 7.

¹⁰ Fatma Aliye, a.g.e., s. 8.

¹¹ Ölmezoglu, a.g.m., s. 114.

¹² Yusuf Halaçoğlu, "Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa", **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 2.

¹³ Fatih M. Şeker, **Modernleşme Devrinde İlmîye Cevdet Paşa- İbnülemin Örneği**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 18.

1848'de Memleketeyn'de çıkan karışıklık üzerine Bükreş'e giden Fuad Paşa'ya sadrâzâmın talimâtını götüren Cevdet Efendi bir ay süreyle Bükreş'te kalmıştır.¹⁴ Böylece Tanzîmât Dönemi'nin ikinci büyük sîmâsını ve ileride yakın arkadaşı olacağı Fuad Paşa'yı da tanımıştır. Reşid Paşa'nın yanında geçirdiği yıllar Cevdet Efendi için bir okul vazifesi görmüştür. Burada devlet işlerini ve siyâseti öğrenen Cevdet Efendi Reşid Paşa'nın sırdaşı olmuş, Fuad ve Âli paşalarla kapı yoldaşlığı etmiştir. Cevdet Efendi gibi dikkatli ve başarılı olmaya azmetmiş bir adam için bundan kuvvetli bir okul olamazdı.¹⁵ Böyle bir tecrübe kazanan Cevdet Efendi'yi emsâlî ulemâdan ayıran özellik ise Tanzîmât diye bilinen köklü dönüşüm sürecinde aktif rol oynamasıdır. Ulemânın siyâsî, reel dünyâyâ yabancılaştığı ve 19. yüzyılda artık yaşadığı dünyâyı anlamlandıramaz hâle geldiği dönemde Cevdet Efendi ulemâdan farklı olarak medrese yanında aynı zamanda Tanzîmât'ın mimârı Reşid Paşa'nın yanında siyâset mektebinde yetişerek yaşadığı dönemi anlamaya gerekli siyâsî bilinci kazanmıştır. O, umutsuzluğa kapılarak pasif bir direnişe geçen çoğu âlimden farklı olarak, ülkeyi kurtarmaya yönelik kaçınılmaz modernleşme sürecinin, İslâmî gelenek aleyhine mümkün olan en az hasarla atlatılması için elinden geleni yapmıştır.¹⁶ Buna rağmen Reşid Paşa ile onun taraftarı sayılan Cevdet Efendi arasında yetişme ve dünyâ görüşü bakımından büyük farklar olduğu da inkâr edilemez.¹⁷

1850 yılında Meclis-i Maârif üyeliğine ve henüz iki yıl önce eğitime başlamış olan Dârü'l-Muallimîn müdürlüğüne tayin edilen Cevdet Efendi'nin ilk düzenli memuriyeti de burada olmuştur. Göreve başlamadan önce Çarlık Rusya seyâhati dönüşü rahatsızlanan Fuad Paşa'nın tedavisi için gittiği Bursa'da ona refâkat etmiştir. Yaklaşık bir ay süren Bursa ziyâretinde de Türkçenin ilk gramer kitabı olan Kavâid-i Osmâniyye'yi kaleme almıştır. Fuad Paşa ile birlikte de Şirket-i Hayriye'nin kuruluş projesini hazırlamıştır.¹⁸ Cevdet Efendi, 1848 yılında kurulan ve daha çok klasik medrese sisteminde eğitim veren Dârü'l-Muallimîn'de ciddî bir ıslah gerçekleştirmiştir. Hazırlanan yeni nizamnâme ile

¹⁴ Şerafettin Turan, "Cevdet Paşa'nın Kültür Tarihimizdeki Yeri", **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 15.

¹⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, (Haz. Zeynep Kerman), 9. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011, s. 208.

¹⁶ Bedri Gencer, **Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmed Cevdet**, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011, s. 16.

¹⁷ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 31. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, s. 112.

¹⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, 1, 3. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988, s. 236.

okula öğrenci kabûl koşulları ve sınav usûlleri belirlenmiş ve öğrencilere tahsis edilen ücretler artırılarak yaz mevsiminde cerre çıkma usûlü kaldırılmıştır.¹⁹

İstanbul'a dönüşünde Fransa'da iki asır önce açılmış olan meşhur Akademi'nin Osmanlı'daki benzeri olan Encümen-i Dâniş'in kuruluşu için çalışmalara başlayan Cevdet Efendi Meclis-i Maârif başkâtibi olarak bu kurumun oluşumuna dâir esbâb-ı mûcibe mazbatasını ve kuruluş töreninde Hayrullah Efendi'nin Sultan Abdülmecid'e sunduğu açılış nutkunu kendisi kaleme almıştır.²⁰ Ayrıca ilk Türkçe-İngilizce sözlüğü hazırlayan Redhouse ve 1774 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin târihini yazan Baron Joseph von Hammer'in de katıldığı açılış töreninde daha önceden yazdığı Kavâid-i Osmâniyye'yi Sultan Abdülmecid'e sunmuştur. Bu sayede rûûs derecesi hareket-i altmışlıya yükseltilmiş ve hayâtının diğer bir dönüm noktasını teşkil eden 1774-1826 yılları arası Osmanlı târihini yazma görevi de kendisine verilmiştir.²¹

Mısır Vâlisi Abbas Paşa ile Mehmet Ali Paşa arasında çıkan anlaşmazlığı gidermek için görevlendirilen Fuad Paşa'ya refâkat etmek üzere 1852 yılında Mısır'a gitmiş ve iki ay süreyle orada kalmıştır. Mısır dönüşü çalışmalarını Encümen-i Dâniş üzerinde yoğunlaştıran Cevdet Efendi, Kırım Harbi sırasında Târih-i Cevdet'in ilk üç cildini tamamlayarak padişaha sunmuştur. Bu çalışmasından ötürü kendisine 1854'te Süleymaniye rûûsu verilerek ödüllendirilmiş ve 1855 yılında da devletin resmi vak'anüvisliğine tayin edilmiştir.²²

Ahmed Cevdet Efendi, Kırım Savaşı esnâsında İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifâk dolayısıyla bu devletlerle olan ticârî ilişkiler arttığından bu ticârî ilişkileri düzenlemek için "Metn-i Metin" adlı bir kitabı hazırlayacak komisyona dâhil olmuştur. Komisyon, fikhın muamelât kısmından "Kitâbû'l-Büyû"u özet olarak yazmış; ancak "Metn-i Metin" tamamlanmadan dağılmıştır. Cevdet Efendi bu komisyondaki görevi sırasında birçok klasik fikh kitabını okuduğu gibi komisyondaki diğer üyelerin bilgilerinden de büyük

¹⁹ Mehmet Akif Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 22.

²⁰ Encümen-i Dâniş'in kuruluşu ve Cevdet Paşa'nın bu kurum üzerindeki etkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Karaçavuş, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, ss. 112-195.

²¹ Christoph K. Neumann, **Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı**, (Çev. Meltem Arun), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, ss. 20-21.

²² Ölmezoğlu, a.g.m., s. 115.

ölçüde istifâde etmiştir.²³ Şubat 1856'da rütbesi önce Galata Mollalığı ardından Şubat 1857'de de Mekke pâyesine yükseltilmiştir.²⁴ 1858 yılında da Meclis-i Âli-i Tanzîmât üyesi olarak Arâzî Kanûnnâmesi, Tapu Nizamnâmesi ve Muvakkat Talimâtnâmesi gibi hukuk eserlerini hazırlamıştır.²⁵ Bir yandan bu tür çalışmaları yürütürken diğer yandan da ilk beş cildini tamamlamış olduğu Târih-i Cevdet'e kaynak olmak üzere İbn Haldûn'un Mukaddime'sini incelemiştir. 1859 yılında ise Pirizâde Sâhib Molla'nın bıraktığı yerden başlayıp Mukaddime'yi Türkçeye kazandırarak üç cilt hâlinde bastırmıştır.²⁶

1858 yılında hâmisî ve yakın dostu Reşid Paşa'nın ölümünden sonra Fuad ve Âlî paşalar kendisine vezâretle Vidin Vâlîliği'ni teklif etmişlerse de Cevdet Efendi o dönemde meslek değiştirmeyi düşünmediğinden bu isteği geri çevirmiştir.²⁷ 1861 yılında Sadrâzam Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın Rumeli teftişinde yanında bulunmuştur. Bu birliktelikten oldukça memnûn kalan sadrâzam teftiş dönüşünde Cevdet Efendi'nin mesleğinde yükselmesine katkıda bulunmuş ve Cevdet Efendi Ocak 1861'de İstanbul pâyesine yükselmiştir. Temmuz 1861'de Meclis-i Âli-i Tanzîmât ile Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye birleştirilmiş; Cevdet Efendi de yeni oluşturulan Meclis-i Vâlâ Nizamnâmesi'ni hazırlamış ve aynı mecliste üye olarak görev almıştır.²⁸

Meclis-i Vâlâ'ya üye olarak atandıktan iki ay sonra meydâna gelen karışıklık nedeniyle idârî, askerî ve mülkî alanlarda fevkalâde komiser sıfatı ile Eylül 1861'de İşkodra'da görevlendirilmiştir. Bu iki aylık süre zarfında Cevdet Efendi'nin idârecilik ve teşkilatçılık özellikleri daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır.²⁹ 1862 yılında kabinenin istifâ etmesi üzerine İşkodra'da gösterdiği başarı nedeniyle şeyhü'l-islâmlığa tayin edileceği söylentileri çıkmışsa da Cevdet Efendi ilmiye yolunun mevcut düzenindeki silsileyi gözeterek ilerlemeyi vazgeçilmez derecede önemli gördüğünden Fuad Paşa'ya bu göreve gelmek istemediğini şöyle dile getirmiştir:

²³ Hulusi Yavuz, "Mecelle'nin Tedvîni ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri", **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 48-49.

²⁴ Yusuf Halaçoğlu ve Mehmet Akif Aydın, "Cevdet Paşa", **TDVİA içinde**, 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 444.

²⁵ Ebul'ula Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 49.

²⁶ Bekir Kütükoğlu, "Tarihçi Cevdet Paşa", **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 111.

²⁷ Ölmezoğlu, a.g.m., s. 115.

²⁸ Aydın, a.g.m., s. 29.

²⁹ Halaçoğlu, a.g.m., s. 3.

İstanbul pâyelülerinden şeyhü'l-islâm olan var ise de nâdirü'l-vuku'dur. Dâ'iniz er-geç kadiasker olmak tabî'idir. Andan sonra da şeyhü'l-islâm olmak hâtıra gelmez şey değildir. Lâkin lâ-ekal sekiz on sene geçmedikçe bu emelde bulunmam. Her şe'yi mevsiminde isterim. Vakitsiz ne rütbe isterim, ne de me'mûriyyet kabûl ederim.³⁰

Bu konuşma dikkate şâyân olup Cevdet Efendi'nin gerçek bir ilim adamına yakışır şekilde hareket ettiğini ve hak etmediği yüksek görevlerde bulunmak istemediğini göstermektedir. Bu da Cevdet Efendi'nin 19. yüzyıl Osmanlı ilmiye sınıfına vurduğu damganın bir nişânesi olarak görülebilir.

Mayıs 1863'te Cevdet Efendi Anadolu Kazaskerliği pâyesi almış ve hemen sonrasında müfettiş olarak Bosna-Hersek'e gönderilmiştir. Reformların uygulanmasında sorun yaşanan ve toprak meselesinden ötürü de halkın sıkıntı çektiği Bosna'da Cevdet Efendi mükemmel bir idâre kurmuştur. Bölgede daha önce uygulanmamış olan yeni askerî düzenlemeler yapılmış ve toprak kullanımı konusunda sorunlara çözüm olacak projeler gerçekleştirmiştir.³¹ Bir buçuk yıl süren bu görevinin ardından İstanbul'a dönüşünde mükâfat olarak kendisine Osmânî nişanı verilmiştir. Meclis-i Vâlâ işleriyle ilgilenen Cevdet Efendi bu sefer de Kozan ve çevresindeki halkın isyânı üzerine Fırka-i Islahiyye adıyla oluşturulan ıslahât komisyonuna Mayıs 1865'te mülkî görevli olarak tayin edilmiştir. Hemşerisi olan Derviş Paşa da Fırka-i Islahiyye'de askerî sorumlu olarak kendisine eşlik etmiştir.³² Bölgedeki asâyişin sağlanmasında olağanüstü başarı gösteren Cevdet Efendi ve beraberindekilerin kışı geçirmek üzere Kasım 1865'te İstanbul'a dönmeleri merkezî yönetim tarafından hoş karşılanmamıştır. Bazı devlet yöneticileri Fırka-i Islahiyye masrafını gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'nin dış istikraz yapmasına neden olmuş; ancak Cevdet Efendi'nin tasarrufu sayesinde tahmin edilenden çok daha az para harcadığı için bu devlet adamları Cevdet Efendi'ye dış bilemişlerdir.³³ Bu olayın da etkisiyle İstanbul'da uzun süre kalamayan Cevdet Efendi muhaliflerinin hareketi sonucu taşrada bir başka işle görevlendirilerek merkezden uzaklaştırılmıştır. Ocak 1866'da ilmiye mesleğindeki rütbesi vezârete döndürülmüş ve vak'anüvislik görevinden ayrılmıştır. Meşihat makamına aday iken tarîkı tahvîl olunan³⁴ Cevdet Efendi'nin yerini devletin siyâsî işlerinde ön plana çıkmaya başlayacak olan Cevdet Paşa almıştır. Osmanlı târihinde ilmiye

³⁰ Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, s. 51.

³¹ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Hatice Akın, **Ahmet Cevdet Paşa'nın Bosna Müfettişliği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

³² Ölmezoğlu, a.g.m., s. 116.

³³ Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, s. 174.

³⁴ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, s. 125.

sınıfından mülkiye sınıfına geçiş yapanlar daha önce de görülmüştü; lâkin böyle yüksek bir rütbeden geçişe ilk kez rastlanmıştır.³⁵

Yeni Vilâyet Nizamnâmesi ile Halep ve Adana eyâletleri; Kozan, Maraş, Urfa ve Zor sancakları birleştirilerek yeni bir Halep Vilâyeti oluşturulmuş ve başına da Cevdet Paşa atanmıştır. Mart 1866'da Paşa İstanbul'dan ayrılmıştır.³⁶ Ancak Paşa bu görevde fazla kalmayarak tekrar İstanbul'a çağırılmıştır. 1868 yılında Meclis-i Vâlâ ikiye ayrılarak Şûrâ-i Devlet [Danıştay] ile temyiz ile istinaf mahkemelerini bir arada içeren Divân-ı Ahkâm-ı Adliye [Yargıtay] açılmıştır. Birinci kurumun başkanlığına Cevdet Paşa'nın hemşerisi olan; ancak Paşa'yla arası iyi olmayan Midhat Paşa tayin edilmiştir. İkincisinin başına ise Cevdet Paşa geçirilmiştir. Bu görevde iken Divân-ı Ahkâm-ı Adliye reisliği nezârete dönüştürülmüştür. Bu arada Paşa hem Nizâmiye Mahkemeleri'nin hem de söz konusu divânın teşkilat, görev ve çalışma esaslarına ilişkin birçok nizamnâmeyi hazırlamıştır. Aynı zamanda Nizâmiye Mahkemeleri'nde görev alanların bilgisini artırmak için adliye dairesinde hukuk dersleri verilmesini sağlamıştır.³⁷

Ahmed Cevdet Paşa'nın bu dönemde gerçekleştirdiği en önemli başarılarından biri de medenî kanûn tanzimi konusundaki tartışmaların içerisinde yer almış olmasıdır. 1869'da Sadrâzam Âlî Paşa'nın Fransız elçisi ile birlikte öteden beri Fransız İmparatoru I. Napoléon tarafından hazırlatılan Code Civil'in, yani Fransız medenî kanûnunun tercüme edilmesini ve Fransız öğrencilerin davet edilerek söz konusu kanûnunun tedris edilmesini ve bu suretle bütün Nizâmiye Mahkemeleri'nde Code Civil'in tatbik edilmesini ısrarla teklif etmişlerdir. Ancak Cevdet Paşa buna şiddetle karşı çıkmış ve Fuad Paşa ile Şirvanizâde Rüşdü Paşa'nın da desteğiyle Hanefî fıkına dayalı bir Mecelle düzenlenmesi kararı alınmıştır. Bunun üzerine ömrünün Târih-i Cevdet ile beraber ikinci büyük anıtı olacak olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin³⁸ hazırlığına başlamıştır.³⁹ Bu amaçla dönemin ileri gelen fakihlerinden bir ilmî komisyon oluşturulmuş ve bu komisyonun başkanlığını da Ahmed Cevdet Paşa getirilmiştir. Hemen çalışmalara başlayan komisyon iki yıl gibi kısa

³⁵ R.L. Chambers, "The Education of a Nineteenth-Century Ottoman Âlim, A. Cevdet Paşa", **International Journal of Middle East Studies**, 4 (4), 1973, s. 464.

³⁶ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 21-29**, (Yay. Cavid Baysun), 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. 199.

³⁷ Yavuz, a.g.m., s. 53.

³⁸ Ahmed Cevdet Paşa yönetiminde Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluşu ve çalışmaları hakkında en kapsamlı eser için bkz. Ebul'ula Mardin, **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.

³⁹ Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, ss. 199-200.

bir sürede Mecelle'nin ilk dört kitabını hazırlamıştır. Beşinci kitabın hazırlıkları tamamlandığı sırada Nisan 1870'de Cevdet Paşa yine muhaliflerinin oyunlarıyla cemiyetteki görevinden alınmış ve Bursa'ya vâli olarak atanmış; lâkin birkaç gün sonra bu görevden de alınmıştır. Kendisine yönelik bu hareketler karşısında içerisindeki çalışma azminden hiçbir şey kaybetmeyen Cevdet Paşa bu durumdan faydalanarak Târih-i Cevdet'in yedinci ve sekizinci ciltlerini tamamlamış; hattâ Takvîm'ül Edvâr adlı bilimsel kitabını da yayınlamıştır.⁴⁰

Ahmed Cevdet Paşa ayrıldıktan sonra Mecelle Cemiyeti Bâb-ı Meşîhat'a taşınmış ve hazır olan beşinci kitabın ardından altıncı kitap tamamlanarak basılmıştır. Ancak Cevdet Paşa'nın yönetiminde hazırlanmayan altıncı kitaba yönelik eleştiriler artmış, böyle ilmî ciddiyet isteyen bir işin Cevdet Paşa olmadan yapılmasının çok zor olduğu anlaşılınca, Paşa 1871'de yeniden Mecelle'yi hazırlayan komisyonun başına geçirilmiştir.⁴¹ Cevdet Paşa göreve geldikten sonra ilk iş olarak Kitabü'l-Vedia adlı altıncı kitabı toplattırarak imhâ ettirmiş, ardından onu yeni baştan yazdırmıştır.⁴² 1872 yılında ise Şûrâ-i Devlet Reisliği'ne atanmıştır. İstanbul dışındaki kısa süreli görevler dışında Mecelle Cemiyeti ile ilişkisini hiç kesmeyen Paşa, on sekiz gün gibi kısa bir süre Maraş Vâliliği'ne atandığı hâlde bile Mecelle'nin altıncı ve yedinci kitaplarını yayınlamıştır.⁴³ Cevdet Paşa ile aralarında sorun bulunan Midhat Paşa sadrâzam olunca Ağustos 1872'de tekrar Mecelle Cemiyeti başkanlığı ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliye azâlığına atanmıştır. Bu sırada Mecelle'nin sekizinci kitabı yayınlanmış ve dokuzuncu kitap hazırlandığı sırada Ocak 1873'te Şûrâ-i Devlet üyesi olmuştur. Şubat 1873'te Evkaf-ı Hümâyûn Nâzırı olunca Mecelle Cemiyeti ile olan ilişkisi zayıflamıştır. Nisan 1873'te Maârif-i Umûmiye Nezâreti görevine getirildiği sırada Mecelle'nin dokuzuncu kitabı yayınlanmıştır.

Maârif Nâzirliği döneminde sıbyan mekteplerini ıslaha başlamış ve ilk modern ilkokulu İbtidâî adıyla Nuruosmâniye Camii'nde açtırmıştır. Eğitim üzerindeki çalışmalarına devam eden Paşa, kendisinin de Kavâid-i Türkiye, Âdâb-ı Sedâd ve Mi'yâr-ı Sedâd adlı eserlerle destek verdiği rüştiye ve idâdi mekteplerinde okutulacak ders kitaplarının hazırlanmasına öncelik vermiş ve Dârü'l-Muallimin sınıflarını, ilkokul,

⁴⁰ Halaçoğlu ve Aydın, a.g.m., s. 444.

⁴¹ Mardin, a.g.e., s. 92.

⁴² Mehmet Akif Aydın, "Kitab'ül Vedia ve Ahmet Cevdet Paşa", **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 330.

⁴³ Yavuz, a.g.m., s. 82.

ortaokul ve lise olmak üzere üç dereceye göre eğitim yapılacak biçimde düzenlemiştir. Divân-ı Ahkâm-ı Adliye Nâzırı iken adliye dairesinde sadece memurlar için açılan hukuk dersleri bu dönemde önce serbest derslere dönüştürülmüş; ardından Galatasaray Sultânisi'nde hukuk şubesi açılmış ve son sınıflarda Mecelle okutulmaya başlanmıştır.⁴⁴ Nisan 1874'te Şûrâ-i Devlet Reisi Muavinliği'ne tayin edildiği sırada Mecelle'nin onuncu kitabı yayınlanmış; on birinci ve on ikinci kitapların hazırlıkları tamamlanmıştır.

Sultan Abdülmecid'in ölümünden sonra tahta çıkan Sultan Abdülaziz'i bir kısım devlet adamları darbe girişimiyle hâl etmek istediğinden padişaha sadâkatle bağlı olan Cevdet Paşa'nın İstanbul'da kalması tehlikeli görülmüş⁴⁵ ve Kasım 1874'te Hüseyin Avni Paşa'nın sadrâzamlığı sırasında görevinden alınarak Yanya Vâliliği'ne atanmış, bir mânâda sürgün edilmiştir. Bu atama ile Mecelle'nin hazır olan son iki kitabının yayınlanması gecikmiş; lâkin Hüseyin Avni Paşa'nın azledilip yerine Esad Paşa'nın geçmesiyle Mayıs 1875'te İstanbul'a dönerek yeniden görevinin başına geçmiştir.⁴⁶

Kasım 1875'te Adliye Nâzırlığı'na getirilen Paşa, bu dönemde ticâret mahkemelerinin Adliye Nezâreti'ne bağlanmasını sağlamıştır. Ancak gümrük gelirlerinin yabancı sermayedarlarca iltizam edilmesine karşı çıkınca Esad Paşa'dan sonra sadrâzam olan Mahmud Nedim Paşa tarafından Mart 1876'da Rumeli teftişine gönderilmiş; ardından da Adliye Nâzırlığı görevinden alınarak Suriye Vâliliği görevine yine bir sürgün olarak tayin edilmiştir. Fakat bu sırada Mahmud Nedim Paşa'nın sadrâzamlık görevinden alınarak yerine Rüşdü Paşa'nın geçirilmesiyle oluşturulan yeni kabinede Paşa, üçüncü kez Maaâif Nâzırı olarak görev almıştır. İşte bu dönemde Osmanlı târihindeki ilk modern darbe diye nitelendirilebilecek⁴⁷ 1876 ihtilâli ile Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi olayı gerçekleştirilmiştir.⁴⁸ Bu olay Cevdet Paşa'yı sarsmış ve gerek Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesinde gerekse sonraki süreçte rol oynayan Midhat Paşa'yla arası daha da bozulmuştur.

⁴⁴ Ertan, a.g.e., s. 24.

⁴⁵ Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, s. 221.

⁴⁶ Ölmezoglu, a.g.m., s. 117.

⁴⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Necmettin Alkan, "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasî Darbelere Dönüşmesi", **Doğu Batı**, (51), 2009/10, ss. 51-67.

⁴⁸ Tahtan indirilen Sultan Abdülaziz bir süre sonra ise şüpheli bir şekilde vefât etmiştir. İntihar ettiği iddiâsına karşılık kendisini tahtan indirenler tarafından katledildiği görüşü de vardır.

Tahta II. Abdülhamid'in çıkmasından sonra Ekim 1876'da Adliye Nâzırı olarak görev yapan Paşa, meşrutiyet yanlıları tarafından yürürlüğe konmak istenen Kanûn-i Esâsî müzâkerelerinde Midhat Paşa ile şiddetli tartışmalar yapmış ve aralarındaki soğukluk su yüzüne çıkmıştır. Midhat Paşa'nın sadâreti döneminde görevine devam eden Cevdet Paşa Mecelle'nin tamamlanmasını sağlamıştır. Edhem Paşa sadrâzam olunca yeniden oluşturulan Dâhiliye Nâzırlığı'na atanmıştır.⁴⁹

Bu dönemde Ruslara karşı savaş açmanın devlete zarar getireceğine inanan Paşa, tüm çabalarına rağmen savaşa mâni olamamış ve çok ağır sonuçlara yol açacak olan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştır. Aralık 1877'de Evkaf Nâzırı olmuş; ancak Şubat 1878'de Suriye Vâliliği'ne tayin edilmiştir. Savaşın yıkıcı felâketlerine şahit olmamak için bu görev kendisine çok iyi gelmiştir. Dokuz ay süreyle görev yaptığı Suriye'de Kozan ve çevresinde çıkan isyânı kısa sürede bastırmıştır. Ancak kendisi bu görevden alınmış ve yerine Midhat Paşa atanmıştır. İstanbul'a hareket eden Paşa, Aralık 1878'de yolda iken Ticâret Nâzırlığı görevine atandığını haber almış ve İstanbul'a döndükten sonra görevine başlamıştır.⁵⁰ Sadrâzam Hayrettin Paşa'nın istifâsı üzerine on gün süreyle vekâleten Meclis-i Vükela'ya başkanlık yapmış; Said Paşa sadrâzam olunca Ahmed Cevdet Paşa da Ekim 1879'da Adliye Nezâreti'nin başına geçirilmiş ve üç yıl boyunca bu görevde kalmıştır.⁵¹ 1880'de Hukuk Mektebi'nin açılış konuşmasını yapmış ve ilk dersi kendisi vermiştir. Ertesi yıl ise sabık sadrâzam Midhat Paşa'nın târih kitaplarına Yıldız Mahkemesi adıyla geçecek olan duruşmasına başkanlık etmiş ve gerek yargılama sırasında gerekse Midhat Paşa'nın ölümüyle sonuçlanan müteâkıb gelişmelerde oynadığı rol sebebiyle bazı eleştirilere hedef olmuştur.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, âlim ve değerli bir zât olan Cevdet Paşa'nın maalesef karakter zaafı ile malûl olup Yıldız Mahkemesi'nden sonra Sultan Abdülhamid tarafından 4000 liraya sarraf Köçeoğlu Agos'tan satın alınan Bebek'teki Mütercim Rüşdü Paşa yalısı kendisine ihsan olunmuştur diyerek, Paşa'yı suçlamıştır.⁵² Paşa'ya bu yönde bir eleştiride bulunanlardan Cavid Baysun'a göre gelecek endişesi ve iktidar hırsı taşıyan Cevdet Paşa, "Türkiye'ye meşrutiyet getirmek emelinden başka günahı olmayan zavallı adam" diye

⁴⁹ Halaçoğlu ve Aydın, a.g.m., s. 445.

⁵⁰ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, s. 175.

⁵¹ Ölmezoğlu, a.g.m., s. 118.

⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, Ankara: TTK Basımevi, 1967, s. 358.

nitelendirdiği Midhat Paşa'nın yargılanıp cezâlandırılmasından sorumlu kişidir.⁵³ Bu eleştirilerden birini de Ahmet Hamdi Tanpınar yapmıştır. Tanpınar, Cevdet Paşa'dan bahsederken onun hayâtı boyunca sahip olduğu fazilete rağmen Midhat Paşa'nın yargılanması olayında II. Abdülhamid'in piyonu olmaktan kurtulamadığını söylemiştir: "Kullanılan elle şahsiyeti âdeta değişir. Tanzimat ondan arkadaş istemişti. O arkadaş oldu. Abdülhamid'in sadece alete ihtiyacı vardı; Cevdet Paşa alet oldu."⁵⁴ Midhat Paşa'nın yargılanması için Adliye Nâzırı Cevdet Paşa'nın bizzât İzmir'e giderek onu tutuklatıp İstanbul'a getirmesi ve yargılayıp idâm ettirmesi Tanpınar'a göre Cevdet Paşa'nın hayâtındaki bir lekedir. Bütün bunlara mâzeret olarak ise Cevdet Paşa'nın şahsiyetindeki istiklâlsizliği görür. Midhat Paşa davâsındaki durumuna rağmen Tanpınar yine de Cevdet Paşa'nın devrinin ahlâklı ve genel menfaati düşünen simâlarından birisi olduğunu belirtmiştir.⁵⁵

Ahmed Vefik Paşa'nın sadrâzam olması üzerine Kasım 1882'de Adliye Nâzırlığı görevinden ayrılan Paşa, 1886 yılına kadar devlet yönetim kadrosunda yer almamıştır. Ancak bu dönemde Cevdet Paşa yine boş durmamış bir yandan çocuklarının eğitimiyle ilgilenirken diğer yandan da 1884 yılında ömrünün yaklaşık 33 senesini vakfettiği Târih-i Cevdet'i tamamlamış, Kıyas-ı Enbiyâ'nın dördüncü ve beşinci cüzlerini yazmış, Kavâid-i Osmâniye'yi gözden geçirerek eksiklerini gidermiş ve yeniden bastırmıştır. Bu arada yaşadığı döneme ilişkin siyâsî, sosyal ve kültürel olayları anlatan Tezâkir-i Cevdet'i hazırlamaya başlamıştır.⁵⁶

Cevdet Paşa'nın devlet görevlerinden uzaklaştırılması konusunda da görüş ayrılıkları vardır. Tanpınar, Midhat Paşa davâsında II. Abdülhamid'in Cevdet Paşa'yı kullandığını ve ardından onu devlet görevinden alarak âdetâ unuttuğunu söylerken⁵⁷ bazı çalışmalar ise Sultan Abdülhamid'in özellikle Pan-İslâmizm siyâsetinde Cevdet Paşa'dan

⁵³ M. Cavid Baysun, "Cevdet Paşa, Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dâir", **Türkiyat Mecmuası**, 11, 1954, s. 222.

⁵⁴ Tanpınar, a.g.e., s. 204.

⁵⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, (Yay. Abdullah Uçman), 19. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012, ss. 171-174.

⁵⁶ Ertan, a.g.e., s. 30.

⁵⁷ Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 171.

olabildiğince yararlandığını ve hattâ II. Abdülhamid'in bu konudaki faaliyetlerinde Cevdet Paşa'nın etkisinde kaldığını ortaya koymaktadır.⁵⁸

Paşa, Haziran 1886'da beşinci kez Adliye Nâzırı olmuştur. Sultan II. Abdülhamid'in husûsi toplantılarına katılmış; ayrıca Umûr-ı Maliye Komisyonu'na ve siyâsî meseleleri müzâkere için oluşturulan üç kişilik komisyonda üye olarak görev yapmıştır. Girit İhtilâli'nin bastırılması üzerine oluşturulan muvakkat idâre için bazı tadilatı ihtivâ eden bir fermân-ı âli yazmak üzere oluşturulan komisyonda da reislik yapmıştır. Hz.Âdem'den II. Murad devrine kadarki peygamberler ve İslâm devletleri târihinden ibâret olan Kısas-ı Enbiyâ'nın altıncı ve yedinci cüzlerini yazarak tamamlamış; Hılye-i Saâdet ve Hulâsâtü'l-beyân fî Te'lifi'l-Kur'ân adlı eserlerini neşretmiş ve Tezâkir-i Cevdet'i bitirmiştir.⁵⁹

Sadrâzam Kâmil Paşa ile aralarında bir anlaşmazlık baş göstermesi üzerine beşinci kez görev aldığı Adliye Nâzırlığı'ndan ayrılmış; kısa bir süre sonra da Mayıs 1890'da II. Abdülhamid tarafından Mecâlis-i Âlîye'de görevlendirilmiştir. Bundan sonraki vaktinin çoğunu ilmî çalışmalara ve çocuklarının eğitime ayırmıştır. Ömrünün son nefesine dek kendini ilme adayan Cevdet Paşa kısa bir hastalık döneminden sonra 1895 yılının 26 Mayıs'ını 27'sine bağlayan gece Bebek'teki yalısında vefât etmiş ve Fatih Sultan Mehmed türbesi hazînesine defnedilmiştir.⁶⁰

1.2. Cevdet Paşa'nın Eserleri

Yetmiş üç yıllık yaşamı boyunca ömrünü Osmanlı Devleti'nin bekâsı için çalışmaya adanmış ve Tanzîmât Dönemi'nin en büyük simâlarından biri olup, Osmanlı modernleşmesinde belirleyici rol oynayan Ahmed Cevdet Paşa, Mithat Cemal Kuntay'ın "son şark adamı, ilimde Cevdet Paşa'dır"⁶¹ deyişiyle yüksek derecede bir âlim olmasının

⁵⁸ Cevdet Paşa'nın II. Abdülhamid'in Pan-İslâmist siyâsetindeki rolü için bkz. Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid'in 'Pan-İslâm' Siyasetinde Cevdet Paşa'nın Tesiri", **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss. 123-143.; Gökhan Çetinsaya, "Abdülhamid Döneminin İslâmcılık Faaliyetleri", **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss. 179-183.

⁵⁹ Ölmezoğlu, a.g.m., s. 118.

⁶⁰ Ölmezoğlu, a.g.m., ss. 118-119.

⁶¹ Mithat Cemal Kuntay, **Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında**,1, İstanbul: Maarif Vekâleti, 1944, s. 451.

yanında büyük bir devlet ve siyâset adamıdır. Onun sahip olduğu özelliklerin farkına varan Osmanlı padişahları ve sadrâzamlar devletin özellikle eğitim ve hukuk alanlarının kurumsal yapılanmasında Cevdet Paşa'nın bilgi birikiminden faydalanmıştır. Cevdet Paşa da kendisine verilen görevleri istisnâsız yerine getirmiş ve Tanzîmât Dönemi devlet kurumlarının oluşumunda büyük bir rol üstlenirken bir yandan da sahip olduğu bilgiyi yazdığı eserlerle ölümsüzleştirmiştir.

Tanpınar'ın ifâdesine göre Cevdet Paşa'nın eserleri bir işi üzerine aldıktan sonra ortaya çıkmıştır. Eserlerine başladığı zaman aslında kendisi eserin konusuna uzaktır. Edebiyâtı sevmekle beraber dil meseleleri ile o zamana kadar sadece Arap grameri öğrenirken uğraşmıştır. Fakat başladıktan sonra vefâtına dek bu işin üzerinde durmuştur. En önemli eseri olan Târih-i Cevdet'e başladığı zaman aslında târih için hiçbir özel zevki yoktur. Kendisine yapılması için verilen bu işi bitirdiğinde ise Osmanlı târihinin en önemli târihçilerinden biri olmuştur. Aynı durumu Mecelle için de söyleyebiliriz. Mecelle'yi oluşturacak komisyona üye olduğu zamana kadar fıkıhla ciddî şekilde uğraşmamıştır. Oysa birkaç yıl sonra Tanzîmât'ın hukuki tesislerini o kurmuştur.⁶² Ancak ifâde edilmelidir ki Cevdet Paşa 1850 yılında Dârü'l-Muallîmin müdürü olarak göreve başladığında İslâm târihi dersleri okutmaya başlamıştır.⁶³ Bunun yanı sıra devletin resmî târihçisi olarak göreve başladıktan kısa bir sürede Târih-i Cevdet'in ilk üç cildini tamamlaması Paşa'nın târih yazma hususunda ciddî bir hazırlığı olduğunu göstermektedir. Bu durum Osmanlı târih yazıcılığının târihi içerisindeki seyrini takip etme yanında bu edebiyâtın bağlı bulunduğu târih ekollerini iyi tanımış olmayı da göstermektedir.⁶⁴

Cevdet Paşa'nın târih, hukuk, dil, edebiyât, din ve çeşitli alanlarda kaleme aldığı ve bunun yanında da tercüme ettiği birçok eseri bulunmaktadır.

Târih-i Cevdet: Encümen-i Dâniş'in bir Osmanlı târihi yazdırma kararına bağlı olarak Ahmed Cevdet Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından, 1826 Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına kadar geçen dönemini yazma görevi verilmiştir. Bunun üzerine Târih-i Vakayi-i Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye, kısaca Târih-i

⁶² Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s. 206.

⁶³ Kemal Sözen, *Ahmet Cevdet Paşa'nın Felsefi Düşüncesi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998, s. 55.

⁶⁴ Kütükoğlu, a.g.m., s. 110.

Cevdet'i kaleme almaya başlamıştır. Cevdet Paşa, Encümen-i Dâniş'ten bu görevi 1850-51 yılında almış; ancak Mehmet Ali Paşa'nın vârisleri arasındaki anlaşmazlığı çözmek üzere Fuad Paşa'yla gerçekleştirdiği Mısır seyâhati ve üyesi olduğu Meclis-i Maârif-i Umûmiye'den aldığı görevler dolayısıyla târihini kaleme almaya 1853 yılı sonlarında başlamıştır. Fakat ilk üç cildi 1854 yılı ortalarında tamamlayarak Sultan Abdülmecid'e sunmuştur.⁶⁵ Kırım Savaşı sırasında tamamlanan bu ilk üç cilt Baron Joseph von Hammer tarafından da büyük bir iltifat görmüştür.⁶⁶

Yaklaşık otuz üç senelik bir çalışmayla tamamlanan bu eserin çeşitli tertip ve baskıları bulunmaktadır. Eserin ilk olarak 1854-1857 yılları arasında ilk üç cildi basılmış ve 1884 yılında on cilt olmak üzere tamamlanmıştır. 1891'de tertip ve tasnifi değiştirilerek bazı ekler ile Tertîb-i Cedîd kaydı altında ve on iki cilt hâlinde yeniden neşredilmiştir.⁶⁷ Paşa, Târih-i Cevdet'i yazarken en çok Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in kitaplığından faydalanmıştır.⁶⁸ Eserin kaynakları arasında sefâretnâmeler, özel târihler, arşiv kayıtları, resmî tezkireler ve kendi hâtıraları bulunmaktadır. Cevdet Paşa, Târih-i Cevdet'te kaynak olarak sadece arşivlerden değil kendisinden önce gelmiş olan vak'anüvislerden, özellikle Vâsîf, Enverî, Edib, Halil Nuri, Pertev, Âsım, Şânizâde ve Es'ad ve yeri geldiğinde de Ceberti gibi Arapça kaynaklardan faydalanmıştır.⁶⁹ Eserde diğer vak'anüvis târihlerinden farklı olarak Avrupa târihine de önemli bir yer ayrılmıştır. İşte bu bakış açısı ile Târih-i Cevdet Osmanlı târih yazıcılığında bir dönüm noktası olarak ele alınabilir. Cevdet Paşa, Târih-i Cevdet'te devletin önemli kurumlarını hem kendi içyapıları açısından hem de Avrupa'daki yeni gelişmeler açısından karşılaştırarak ele almış ve çözümlemeleri buna göre yaparak isâbetli sonuçlara varmıştır.⁷⁰ Târih-i Cevdet'in birinci cildi Beyrut Ticâret Mahkemesi başkanlarından Abdülkadir Efendi tarafından da Arapçaya çevrilip 1890 yılında bastırılmıştır.⁷¹

⁶⁵ Neumann, a.g.e., s. 22.

⁶⁶ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, s. 74.

⁶⁷ Târih-i Cevdet'in ciltleri, yayın târihleri, basımlar arasındaki metin farklılıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neumann, a.g.e., ss. 56-85.

⁶⁸ Zeki Arıkan, "Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler", **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 176.

⁶⁹ Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, s. 410.

⁷⁰ İlber Ortaylı, "Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi", **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 165-166.

⁷¹ M. Şakir Ülkütaşır, **Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri (1822-1895)**, Ankara: Doğu Matbaası, 1945, s. 33.

Tezâkir: Cevdet Paşa'nın 1855-1865 yılları arasında vak'anüvislik görevi sırasında bizzât içinde olduğu veyâ görüp işittiği hâdiselere, iç yüzünü bildiği meselelere, zamanındaki devlet adamlarına dâir kaleme alıp vak'anüvislikte halefi Ahmed Lütfi Efendi'ye tezkireler hâlinde gönderdiği yazılardan oluşmaktadır.⁷² Bu sebepten dolayı da esere Tezâkir-i Cevdet adını vermiştir. 40 tezkireden meydana gelen eserin ilk tezkiresi daha önceki vak'anüvislerin durumları hakkında olup ardından gelen dört tezkire ise Lütfi Efendi'ye bazı vesikalar gönderdiğine dâirdir. Altıncı ve otuz dokuzuncu tezkirelerde ise Cevdet Paşa'nın bizzât yaşadığı Tanzîmât Devri'nin bir kısım olayları ile bu dönemin hemen hiçbir eserde bulunmayan siyâsî, sosyal, ekonomik ve ahlâkî durumu yer almaktadır. Paşa, döneminin olaylarını iyi bir tetkik ve çok tafsilatlı bir tarzda yazmıştır.⁷³ Eserde Cevdet Paşa'nın Bosna-Hersek müfettişliği ve Fırka-i Islahiyye'nin faaliyetleri gibi kendisinin katıldığı olaylar, devlet adamlarının birbirleriyle olan çekişmeleri, menfaat çatışmaları, İstanbul'un o zamanki iç yüzü samimi ve sâde bir dille anlatılmıştır. Bu bakımdan da Tezâkir salt bir târihi bilgi olmaktan ziyâde sosyolojik bir malzemeye dönüşmüştür.⁷⁴ Son tezkirede ise kendi biyografisini ele almıştır. Cevdet Paşa'nın bu eseri ile İbn Haldûn'un et-Ta'rîf'i arasında büyük benzerlikler vardır. İbn Haldûn bu hâtırat kitabında seyâhatlerini, karşılaştığı olayları, gördüğü toplulukları, onların düzen ve âdetlerini, bunlar hakkındaki görüşlerini, kendisi ile alâkalı mektupları, vesikaları, şiirleri ve devrinin kültür hayâtını tasvir etmiştir. Bu bakımdan Cevdet Paşa'nın Tezâkir'i ile muhtevâ bakımından aynıdır.⁷⁵ Eserin ilk tezkireleri TOEM'in 44 (1 Haziran 1333) ve 47 (1 Ekim 1333) numaralı sayılarında "Vak'anüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı" adıyla yayınlanmıştır. Cevdet Paşa'nın el yazısıyla olan müsvedde Tezâkir-i Cevdet 21 defter hâlinde İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda (Cevdet Paşa Evrakı, nr. 1-21) bulunmaktadır. Bu 21 defter Cavid Baysun tarafından transkript edilerek TTK yayınlarından çıkmıştır.

Ma'rûzât: 1839-1876 yılları arasındaki târihî ve siyâsî olayların özet hâlinde yazılmasını isteyen Sultan II. Abdülhamid'in emriyle Cevdet Paşa bu eseri kaleme almıştır.

⁷² Ahmed Cevdet, **Tezâkir 1-12**, (Yay. Cavid Baysun), 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. IX.

⁷³ Yusuf Akçura, **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX. Asırlarda)**, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, s. 89.

⁷⁴ Tezâkir üzerine sosyolojik bir inceleme için bkz. İsmail Doğan, "Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezakir", **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss. 229-245.

⁷⁵ Kütükoğlu, a.g.m., ss. 111-112.

Padişaha sunulduğu için Ma'rûzât adı verilen bu eser cüzdan denilen kısımlara ayrılmıştır. Yazıldığı döneme göre sâde bir dille ve 5 cüzdan hâlinde ortaya çıkarılan Ma'rûzât'ın Cevdet Paşa'nın ifâdelerinden anlaşıldığına göre birinci cüzdan Tanzîmât'tan Sultan Abdülmecid'in saltanatının sonlarına (1856), ikinci cüzdan Sultan Abdülaziz'in ilk dönemlerine (1863), üçüncü cüzdan Sultan Abdülaziz'in 1863 yılındaki Mısır seyâhatinden 1864 yılında Fırka-i İslahiyye'nin İskenderun'a çıkışına, dördüncü cüzdan 1866 yılına ve beşinci cüzdan da aynı yılda Halep zaptiyesinin tanzîminden II. Abdülhamid'in saltanatının 1876 yılına kadar gelmektedir. Eser Tezâkir'le aynı zamanlara âit olup aynı kalemden çıkmış olmasına rağmen takdim şekli, amacı ve içeriği bakımından önemli farklılıklar taşır. Nitekim Ma'rûzât'ın padişahın isteği doğrultusunda ve onun mizâcına uygun bir dille yazılması ve yer yer dedikodulara bile yer verilmesi sebebiyle Tezâkir'den ayrılır.⁷⁶ Bu bakımdan her iki eser de birbirini tamamlar niteliktedir.

Ma'rûzât'ın cüzdanları II. Abdülhamid'in tahtan indirilişine kadar onun yanında kalmış, daha sonra BOA Yıldız evrakı arasında ele geçmiştir. Bu sırada birinci cüzdan kaybolmuştur. Eserin Cevdet Paşa'nın el yazısı ile olan müsveddeleri İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndadır. (Cevdet Paşa Evrakı, nr. 22-25) Sultan Abdülhamid'e takdim edilen üçüncü ve dördüncü cüzdanlar ise TTK Kütüphânesi'ndedir. İkinci, üçüncü ve dördüncü cüzdanlar kısmî olarak Ahmet Refik Altınay tarafından TTEM'in 14 ve 16 numaralı (1924-1925) ciltlerinde neşredilmiştir. Ma'rûzât'ın hâlen kayıp olan birinci cüzdanı hâric geri kalan 4 cüzdanı transkript edilerek Yusuf Halaçoğlu tarafından 1980 yılında yayınlanmıştır.

Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ: Cevdet Paşa'nın ömrünün sonlarına doğru tamamladığı bu eser Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelip geçen peygamberlerin kıssalarından, İslâm dininin ortaya çıkışı, Hz. Muhammed'in hayâtı ve Hulefâ-yi Râşidîn ile Emevî, Abbasî halifelerinden, diğer Türk-İslâm devletlerinden ve Osmanlı târihinin 1439 yılına kadar olan ilk devirlerinden bahseder. Cevdet Paşa'nın halkın itikadının korunması ve eğitim-öğretim gâyesiyle⁷⁷ yazdığı bu eserin tamamı 12 cüzdür. İlk altı cüz Cevdet Paşa hayâtta iken basılmıştır. Diğer altı cüz ise Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım tarafından 1908 yılında neşredilmiştir. 1915 yılında 12 cüz halinde yayınlanan eserin

⁷⁶ Yusuf Halaçoğlu, "Ahmet Cevdet Paşa ve Maruzat'ı", **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 247.

⁷⁷ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, s. 127.

tıpkıbasımı bazı kelimelerin karşılıkları parantez içerisinde verilerek Latin harfleriyle 1976-1977 yıllarında, bunun yanında Mahir İz tarafından 1972 yılında sadeleştirilmek suretiyle de basılmıştır. Eser ayrıca Kazan Türkçesine çevrilerek Kazan'da iki defa 1900 ve 1911 yıllarında yayınlanmıştır.

Kırım ve Kafkas Târihçesi: Kafkasya'nın târihî coğrafyası ile buralarda yaşayan toplulukların etnografyasının yer aldığı bu eser İngiliz elçisi Lord Stratford Canning'in isteği üzerine Paris Barış Konferansı'nın toplanmasından önce Cevdet Paşa tarafından Halin Giray'ın Gülbün-i Hânan adlı eserinden faydalanılarak kaleme alınmış ve Reşid Paşa'ya sunulmuştur. Reşid Paşa da eseri Fransızcaya çevirterek Cannig'e vermiştir. Bu eser Kütübhâne-i Ebüzziyâ arasında bulunmuş, 1918 yılında da Yeni Mecmua'nın 49. sayısında neşredilmiştir.

Sosyalistlere Dâir Makale: Avrupa'da gelişen sosyalizmin kaynağının aslında İran'da Sasânî Devleti döneminde ortaya çıkan Mezdek ve onun öğretilerinin bir devamı olduğunu anlatan 8 sayfalık bu yazma eser İstanbul Belediye Kütüphanesi Muallim Cevdet Yazmaları (nr. 8) bölümünde bulunmaktadır.

Düstûr: Meclis-i Tanzîmât tarafından düzenlenen çok sayıda kanûn ve nizamnâmeyle kaleme alan Cevdet Paşa ardından bütün bu kavânin ve nizâmât mevzuatını bir araya getirip Düstûr adı verilen bir ciltte toplamıştır.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye: Cevdet Paşa'nın Osmanlı ve İslâm hukukuna kazandırdığı en mühim eser Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'dir. Metn-i Metin teşebbüsünden on üç yıl sonra ortaya çıkan bu eser bütün İslâm devletlerinde İslâm hukuku alanında hazırlanan ilk kanûn olma özelliğine sahiptir.

Devleti hukuk açısından düzeltmenin, yani işlerin iyi yürüdüğü devlet düzenine ulaşmanın yollarından biri bağlı oldukları devletin eski kanûnlarını ve durumunu kabûllenerek gerekli gelişmeyi sağlamaktır. Ayrıca kanûnlar arasında bir karışıklığın meydâna gelmesini engellemek için de bunların bir sistem içinde toplanılması

kaçınılmazdır.⁷⁸ Böylece devletin dayandığı temel ilkeler ile çatışma yaşanmamış olur. Cevdet Paşa şer'î kanûnları her şekilde desteklemekte ve onlardan ödün vermemektedir. Bu da gelenekçi yönünü gösteren önemli bir ayrıntıdır.⁷⁹ Paşa, medenî hukukun Avrupa toplumundaki milletin temeli olduğunu, İslâm cemâatinin ise fıkıh temeli üzerinde durduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰ Bir topluma ait olan kanûnların tercüme edilerek başka bir topluma uygulanmak istenmesi Cevdet Paşa'ya göre sorunlara çâre değildi. Lâkin yeniliğin zarûrî olduğu bir alanda o alan hakkında ehli kişilerin toplanarak çâre üretmesi devlet ve toplum açısından daha olumlu sonuçlar doğururdu. Bundan dolaydır ki 1868 yılında Âlî Paşa'nın Fransız Medenî Kanûnu'nun kabûl edilmesi teklifine karşı çıkan Cevdet Paşa Hanefî ekolüne göre yeni bir hukuk sistemi hazırlanmasını söylemiştir. Âlî Paşa bu teklife olumlu yaklaşmış ve Meclis-i Vükelâ'da teklifin kabûl edilmesinden sonra Mecelle Cemiyeti kurularak cemiyetin başına Cevdet Paşa getirilmiştir. Ancak Hanefî mezhebine göre hazırlanacak olan Mecelle'ye Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi itirazda bulunmuştur. Mecelle'nin Adliye Nezâreti'nde değil şeyhülislâmlıkta yapılmasını isteyen Fehmi Efendi Hanefî mezhebinin esâs alınmasını da uygun görmemiştir. Bundan ötürü Mecelle Cemiyeti çalışmalarına ara vermiş ve Cevdet Paşa başkanlıktan ayrılmıştır. Ancak şeyhülislâmlıkta yapılan Mecelle kitabı başarısız olmuş ve Cevdet Paşa tekrar Mecelle komisyonunu başına geçirmiştir.⁸¹ Aldığı kuvvetli ilim kudretine rağmen Cevdet Paşa'nın istişâre ile ekip çalışmasına verdiği önemi Mecelle'nin hazırlanışında da görebiliriz. Ancak Mecelle her ne kadar bir komisyon tarafından hazırlanmışsa da gerek eserin hazırlanmaya başlanmasında ve tamamlanmasında gerekse maddelerin kaleme alınmasında en büyük pay Cevdet Paşa'ya âittir. Cevdet Paşa toplumun geliştirdiği hukuka hak ettiği değeri vermiştir.

Mecelle'nin girişinde çağın ihtiyaçlarına göre düzenlendiği ve ihtiyaçları karşılayacak nitelikte olduğu belirtilmiştir. Mecelle, İslâm hukukunun kendi geleneğinden tamamen uzaklaşmadan modern hukuk sistemlerine intibak etme zarûretinin başarılı bir

⁷⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, Tertib-i Cedîd, İkinci Tab'ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, s. 84.

⁷⁹ Ayhan Bıçak, "Cevdet Paşa'nın Tarih Bilinci", **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 53.

⁸⁰ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Yay. Ahmet Kuyaş), 13. Baskı, İstanbul: YKY, 2008, s. 225. Benzer bir şekilde Nâmık Kemâl de Avrupa kanûnlarının Osmanlı Devleti'ne aktarılma çabalarını kınamıştır. Fıkıh ile her sorunun üstesinden gelinebileceğini savunmuştur. Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1975, s. 212.

⁸¹ Ercüment Kuran, "Devlet Adamı Olarak Cevdet Paşa" **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 5.

örneğidir.⁸² Zamanın değişmesine paralel olarak hükümlerin de değişebileceği ve yargıda toplumun örf ve âdetlerinin belirleyici olduğu Mecelle'de açıklanmıştır.⁸³

Mecelle denilen eser mukaddime ile 16 kitaptan ve 1851 maddeden oluşmuştur. Kitapların isimleri ve madde sayıları şöyledir:

Kitâbü'l-Büyû: Alışverişle alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 7 bâbdan oluşur. 101-403 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'l-İcâre: Kirâ ve hizmet ile alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 8 bâbdan oluşur. 404-611 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'l-Kefâle: Kefâlet ile alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 3 bâbdan oluşur. 612-672 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'l-Havâle: Havâle ile alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 2 bâbdan oluşur. 673-700 arası maddeler ihtivâ eder.

Kitâbü'r-Rehin ve Kitâbü'l-Vediâ: Rehin ve vediâ ile alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 4 bâbdan oluşur. 701-761 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'l-Emânât: Emânet ile alâkalı hükümler içerir. 1 mukaddime ve 2 bâbdan oluşur. 762-832 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'l-Hibe: Bağışlama ile alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 2 bâbdan oluşur. 833-882 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'l-Gasb ve'l-İtlâf: Başkasının malını gasbetmek veyâ telef etmekle alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 2 bâbdan oluşur. 883-940 arası maddeleri ihtivâ eder.

⁸² Erol Güngör, **İslâm'ın Bugünkü Meseleleri**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1981, s. 96.

⁸³ Bıçak, a.g.m., s. 53.

Kitâbü'l-Hacr ve'l-İkrâh ve'ş-Şuf'a: Tasarruftan men, zorlama ve şuf'a ile alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 3 bâbdan oluşur. 941-1044 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'ş-Şirket: Ortaklıklarla alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 8 bâbdan oluşur. 1045-1448 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'l-Vekâle: Vekâletle alâkalı hükümleri içerir. 1449-1530 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü's-Sulh ve'l-İbrâ: Sulh ve ibrâ ile alâkalı hükümleri içerir. 1531-1571 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'l-İkrâr: İkrârla alâkalı hükümleri içerir. Diğer kitaplarda olan mukaddime kısmı bu kitapta yoktur. 4 bâbdan oluşur 1572-1612 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'd-Da'vâ: Davâ açma ve davâların görülmesi ile alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 2 bâbdan oluşur. 1613-1675 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'l-Beyyinât ve't-Tahlîf: Deliller ve yeminle alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 4 bâbdan oluşur. 1676-1783 arası maddeleri ihtivâ eder.

Kitâbü'l-Kazâ: Hüküm verme ile alâkalı hükümleri içerir. 1 mukaddime ve 4 bâbdan oluşur. 1784-1851 arası maddeleri ihtivâ eder.⁸⁴

Cevdet Paşa, Mecelle'nin başına külli kaideler denilen 99 tane madde ekletmiş ve hukuk problemlerinin çözümünde bu maddelerden istifâde edilmesini sağlamıştır.⁸⁵

Risâletü'l-Vefâ: Yanya Valisi iken Mecelle Cemiyeti'ne yazıp gönderdiği bir eserdir. Yazma nüshası Veliyüddin Efendi Kütüphânesi'nde korunmaktadır.

⁸⁴ **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye**, (Yay. Ahmed Cevdet), İstanbul: Matbaa-i Osmâniye, 1305.

⁸⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Baktır, "Mecelle'nin Küllî Kaideleri ve Ahmet Cevdet Paşa", **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, ss. 315-321.

Mahkeme-i Temyiz'in Vazifesine Dâir: Temyiz mahkemelerinin görev alanını açıklayan bir eserdir. İnkılâp Müzesi'nde Ahmed Cevdet Paşa'nın el yazısı ile bir nüshası bulunmaktadır.

İcâr-ı Akar Nizâmnâmesi: İş yerlerinin kirâlanmasıyla ilgili bir nizâmnâmedir. Bu eserin de İnkılâp Müzesi'nde Ahmed Cevdet Paşa'nın el yazısı ile bir nüshası bulunmaktadır.

Kavâid-i Osmâniyye: Bu eser Türkçenin ilk yayınlanan gramer kitabı olarak önem taşıdığı gibi Cevdet Paşa'nın hayâtının sonuna kadar ilgileneceği dil konusundaki çalışmalarının da ilk adımını teşkil etmiştir. Kitabın ilk tertibi Cevdet Paşa ile Keçecizâde Fuad Paşa'ya âittir. Ancak daha sonra Cevdet Paşa eseri Tertib-i Cedîd Kavâid-i Osmâniyye adıyla yenilemiş ve kendi ismiyle bastırmıştır. Değişik isimlerle otuzdan fazla baskısı yapılan eserin ilk tertibini H. Kelgran Almanca'ya tercüme etmiştir.⁸⁶ Eser, Encümen-i Dâniş kararı ile okullarda 50 yıl kadar ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu sırada kısa aralıklarla en az on kez daha basılmıştır. Ahmed Cevdet Paşa'nın öteki dil bilgisi kitaplarına ve aynı dönemlerde yazılmış diğer dil bilgisi kitaplarına örnek teşkil etmiştir.

Belâgât-ı Osmâniyye: Ahmed Cevdet Paşa'nın Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu edebiyât dersi notlarından meydana gelmiştir. Klasik İslâm belâgât anlayışına göre düzenlenmiş edebiyât kurallarını ve bunlara uygulanan Türkçe misâlleri ihtivâ eder. Bu alanda yazılmış ilk Türkçe eser olup çeşitli baskıları yapılmıştır. Eser, dibâce ve mukaddime kısımlarından meydana gelen bir giriş bölümü ve üç ana bölümden oluşur. Birinci bâbda ilm-i me'ani, ikinci bâbda hakiki ve mecâzi anlam, üçüncü bâbda edebî sanatlar işlenir. Her bâb kendi içinde fasıllara ayrılmakta ve ele alınan konular çok sayıda örnekler verilerek açıklanmaktadır. Doğu kaynaklarına ve belâgât anlayışına dayalı olarak yazılan Belâgât-ı Osmâniyye, Recaizâde Mahmud Ekrem'in Batı anlayışına uygun olarak kaleme aldığı Ta'lim-i Edebiyât karşısında geleneği temsil etmektedir. Eser yazıldığı günden beri büyük bir ilgi görmüş, üzerinde pek çok değerlendirme yapılmış belâgât ile ilgili tartışmaların doğmasına yol açmıştır.⁸⁷

⁸⁶ Halaçoğlu ve Aydın, a.g.m., s. 449.

⁸⁷ Ahmed Cevdet Paşa, **Medhal-i Kavâ'id**, (Haz. Nevzat Özkan), Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 38.

Türkçedeki ilk belâgat kitabı İsmail Ankaravî'nin Müftahü'l- Belâga ve Mısbahu'l Fesaha isimli eseridir. Ancak belâgat ilminin en önemli kısmı olan ilm-i me'ani bueserde bulunmadığı için tam anlamıyla belâgat ilmini ele alıp işleyen ilk eser olarak Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'si kabûl edilmektedir.⁸⁸

Medhal-i Kavâid: İlkokul öğrencilerini Kavâid-i Osmâniyye'ye hazırlamak üzere yazılmıştır. Ahmed Cevdet Paşa, bu eserinin ortaya çıkışını şöyle anlatmıştır: “Ba'dehû bi't-tecribe Kavâ'id-i Osmâniyye'nin mübtedîlere ta'lîm ü tefhîminde su'ûbet görülmekle anın muhtasarı olmak üzere Medhal-i Kavâ'id nâm risâleyi te'lif edip bir sene sonra o dahi evvel be-evvel mekâtib-i rüşdiyyede okunmak üzere tab'olunmuştur.”⁸⁹ İlk defa Matbaa-i Âmire'de 1852 yılında taş basma ve 55 sayfa olarak basılan eser, daha sonraki yıllarda yedi baskı daha yapmıştır.

Kavâid-i Türkiyye: Sıbyan mektepleri için kaleme alınan bu eser ilk defa 1875 yılında basılmış Medhal-i Kavâid'in sâdeleştirilmiş şeklidir. Ahmed Cevdet Paşa'nın ilk Maârif Nâzirliği sırasında kurduğu komisyonda alınan karar gereği sıbyan mekteplerinde okuyan çocukların ana dili eğitimi için yazdığı dil bilgisi kitabıdır. İlk baskısı 1871 yılında yapılmış daha sonra altı defa daha basılmıştır. Eser, ilkokul çocuklarına yönelik olduğu için sâde bir dil ile ve Türkçe unsurlar ağırlıklı olmak üzere yazılmıştır.

Divân-ı Sâib Şerhi'nin Tetimmesi: İranlı şâir Sâib-i Tebrîzi'nin divânı Süleyman Fehim Efendi tarafından şehredilmekte iken onun 1845 yılında ölümü üzerine eksik kalan kısım Ahmed Cevdet Paşa tarafından tamamlanmıştır.⁹⁰ Ahmed Cevdet Paşa'nın Farsça bilgisini göstermesi bakımından bu şerh ve tercüme önemlidir.

Divânçe-i Cevdet: Edebiyâtın sanat yönüyle sadece kısa bir süre, o da eğitim sürecinin İstanbul'daki medrese döneminde ilgilenen Ahmed Cevdet Paşa'nın bu alandaki çalışmalarının sayısı oldukça sınırlıdır. Medrese talebeliğindeki şiirlerini, hayâtının son döneminde II. Abdülhamid'in isteği üzerine bir divânçe hâline getirmiştir. Bu divânçenin Paşa'nın el yazısı ile yazılmış iki nüshası, İstanbul'da Taksim'deki Belediye Atatürk

⁸⁸ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Ahmet Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmaniye'si ve Yankıları”, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 187.

⁸⁹ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, s. 45.

⁹⁰ Ülkütaşır, a.g.e., s. 10.

Kitaplığı'nda bulunmaktadır (Cevdet Paşa Evrakı, nr. 37). Daha eski ve eksik bir nüshası ise BOA'dadır. 1892 yılında II. Abdülhamid'e takdim ettiği asıl nüsha bulunamamıştır.⁹¹ Şiirlerinin birçoğu Fehim Efendi'nin edebî toplantılarına devam ettiği zamanların verimidir. Kaside ve gazellerden oluşan divânçede az sayıda şarkı, rubâî, târih ve müfret yer almaktadır. Geniş dil bilgisi ile parlak bir zekâdan kuvvet alarak yazılan bu şiirler, Paşa'nın gençliği ve çevresinden aldığı bir heyecan ve yaşadığı dönemin âdetlerine uygun şekildedir yazılmıştır. Kullandığı dil sâde olup, hayâl dünyâsı da fazla zengin değildir. Divânçesinde bulunan nazirelerinden ve tahmislerinden de anlaşılacağı üzere şiirlerini duygu ve hayâllerin şevkiyle değil musâhabe yollu ve daha çok kuvvetli bilginin yardımı ile oluşturmuştur. Çoğu zaman döneminin ikinci derecedeki şâirlerine nazire olarak yazmıştır.⁹² Bununla birlikte manzumeleri onun Farsça bilgisini ve Fars edebiyâtına olan vukûfiyetini ortaya koymaktadır.

Hılye-i Saâdet: Hz. Muhammed'in dış görünüşünü anlatan bir eserdir. 1886-1887 yıllarında ikidefa basılmıştır.

Hulâsâtü'l-beyân fi Te'lifi'l-Kur'an: Kur'an âyetlerinin bir araya toplanmasını anlatan bu küçük Arapça risâle 1885'te İstanbul'de neşredilmiştir. Cevdet Paşa'nın hayâtı ve eserlerine dâir bir girişle Ali Osman Yükseltarafından tercüme edilerek "Muhtasar Kur'an Tarihi" adıyla 1985'te yayımlanmıştır.

Mecmua-i Ahmed Cevdet: İslâm dinini kabûl eden iki kişiye, bazı sorularının karşılığı olarak Cevdet Paşatarafından yazılıp Bâb-ı Meşîhatca gönderilen cevapları ve eski Şam Müftüsü Mahmut Hamza Efendi ile dinî meselelere dâir aralarında geçen yazışmaları ihtivâ eder. Yazmahâlinde olan eser İstanbul Belediyesi Atatürk kitaplığında (Muallim Cevdet, nr.98) bulunmaktadır.

Ma'îumât-ı Nâfia: Rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanan bu eser 1862 yılındaneşredilmiştir. Kâinatın yaratılışı, peygamberler târihi, yeryüzünde yaşayan insanların dinlere ve kıt'alara göre dağılımı, dört halife ve dört mezhep imamı hakkında

⁹¹ Meliha Yıldırım, **Ahmet Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri ve Divânçe-i Cevdet**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s. 74.

⁹² Ülkütaşır, a.g.e., s. 26.

bilgi vermektedir. Bu eser yeni harflerle 1989 yılında “Faideli Bilgiler” adıyla bir kez yazılan eklemeler ve açıklamalarla, bir kez de sadece metin olarak yayımlanmıştır.

Beyânu’l-Unvân: Cevdet Paşa’nın talebelik yıllarında, medresede okunan kitapların başlık ve önsözlerine dâir yazdığı bu eser 1856, 1872 ve 1882 yıllarında neşredilmiştir.

Gâyetü’l-Beyân: İstanbul’da ilk yerleştiği Papasoğlu Medresesi’nde İbn-i Hâcib’in Şâfiyesi’ni okuturken yazdığı şerhten oluşmaktadır.

Eser-i Ahd-i Hamidî: İbtidâî mektepleri için kaleme aldığı bir ilmihâl kitabıdır. 1891 yılında neşredilmiştir.

Mukaddime-i İbn Haldûn: İbn Haldûn’un el-İber adlı Arapça dünyâ târihinin girişi maiyetindeki birinci cildin altıncı faslı Cevdet Paşa tarafından tercüme edilmiştir. Târih felsefesinden, târihin faydalarından ve târihçilikten bahseden Mukaddime’nin tercümesine ilk olarak I. Mahmud dönemi şeyhülislâmı Pirîzâde Mehmet Sâhib Efendi (1674-1749) başlamış ve 18. yüzyıl ortalarında Mukaddime’nin ilk beş faslını Osmanlı Türkçesi’ne tercüme etmiştir. Cevdet Paşa tercüme edilmeyen son faslı da tamamlamış ve Mukaddime ilk iki cildi Pirîzâde’ye son cildi ise Cevdet Paşa’ya âit olmak üzere basılmıştır.

Takvimü’l-Edvâr: Cevdet Paşa Türkçenin ilim dili olmayacağını iddiâ edenlere bir cevap olmak üzere Şemsî-Hicrî târih esaslarını anlatan Takvimü’l-Edvâr adını verdiği risâlesini bastırarak herkese Türk diliyle de ilmî eserler yazılabileceğini göstermiştir.⁹³

Mecmûa-i Aliye: Ahmed Cevdet Paşa’nın, kızı Fatma Aliye Hanım’a okuttuğu felsefe, hikmet, ilm-i rûh, matematik, geometri, astronomi ve çeşitli İslâmî ilimlere dâir bilgileri toplayarak oluşturduğu bu eserin tek nüshası İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı’ndadır.

⁹³ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, s. 110.

Mi'yâr-ı Sedâd: Paşa'nın oğlu Ali Sedad'a atfen Sedad'ın ölçüsü anlamına gelen Mi'yâr-ı Sedâd'ı maarif nâzırlığı döneminde ibtidâiyye mektepleri için yazmıştır. Mantık ilmine dâir 116 sayfalık bu risâle sâde bir dille yazılmış ilk Türkçe mantık kitabıdır. 1876 ve 1885 yıllarında iki defa neşredilmiştir. Böylesine önemli bir mantık kitabına adı verilen Ali Sedad da babasına teşekkür, klasik mantık ölçülerini ve Batı'daki mantık alanındaki gelişmeleri ele alıp değerlendirdiği Mîzânu'l-Ukûl fi'l-Mantık ve'l-Usûladlı bir eser yazmıştır.⁹⁴

Âdâb-ı Sedâd Min İlmi'l-Âdâb: Tartışma usûlü ve kurallarını içeren 56 sayfalık bu risâle Mi'yâr-ı Sedâd'ın bir eki, girişi mahiyetinde olup yine ibtidâiyye mekteplerinde okutulmak üzere hazırlanmış, 1877'de ilk olarak on beş bin nüsha neşredilmiştir.

Cevdet Paşa'nın Reşid Paşa'nın emriyle Ermeniceden Talimatnâme-i Harir adlı bir kitabı tercüme ettiği öne sürülmektedir. Lâkin yapılan bu çevirinin sadece Türkçesini tashih etmiş olması büyük olasılıktır.⁹⁵

Bu eserlerin dışında Paşa'nın değişik zaman aralığında farklı nedenlerle kaleme aldığı defter, mazbata, lâyiha, tenkit ve mektupları da bulunmaktadır.⁹⁶ Bunların bir kısmı Muallim Cevdet Kütüphanesi'nden ve Fatma Aliye Hanım terekesinden İstanbul Taksim Atatürk Kitaplığı'na intikâl etmiştir. Diğer bir kısmı ise BOA Yıldız Evrakı fonu ile diğerleri arasında tasnif edilmiştir. Bunların çoğu buhran dönemindeki Osmanlı Devleti'nin siyâsî, idârî ve sosyal konularını inceleyen, Paşa'nın çok yönlü şahsiyetini ve derin bilgisini gösteren yazılardır.

1.3. Cevdet Paşa'nın Târih Felsefesi ve Târih Yazıcılığı

Cevdet Paşa gerek siyâset ve hukuk gerekse dil ve din alanında çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Ancak bunlardan da öte bir târihçidir. Bunun nedenleri olarak kendisinin

⁹⁴ Halaçoğlu ve Aydın, a.g.m., s. 449.

⁹⁵ Ölmezoğlu, a.g.m., s. 123.

⁹⁶ Cevdet Paşa'nın aile mektupları için bkz. Ahmet Cihan, **Ahmet Cevdet Paşa'nın Aile Mektupları**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007.

kaleme almış olduğu târihe dâir eserlerin büyük önem arz etmesi, târihin kendisi için bir disiplin olması ve diğer bütün çalışmalarının ana kaynağını târihin oluşturmasıdır.⁹⁷

Cevdet Paşa'nın klasik şark târihçiliğinin en üstün örneğini veren bir vak'ayinâmece mi yoksa Batı tarzı târihçiliğin kapılarını açan modern bir araştırmacı mı olduğu konusunda tartışmalar vardır.⁹⁸ Mükrimin Halil Yınanç Osmanlı târihçiliğini edebî kaygı ağır basan süslü nesirle yazılmış İran etkisindeki nakilci ve tasvirici târihçilik ile olaylara sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde eleştiri süzgecinden geçirilerek aktarılan faydacı târihçilik olarak ikiye ayırmıştır.⁹⁹ Cevdet Paşa ise klasik Osmanlı târihçiliğine yeni bir bakış açısı getirmiş; târihçilik, târih felsefesi ve yöntemi bakımından da eski vak'anüvis târihlerinden farklı yeni bir anlayışın yolunu açmıştır. Paşa, Osmanlı târihçiliğinin klasik İslâm geleneğine şeklen bağlı görünmektedir. Ancak İslâm târihçiliğinin ilmî târihçilik ekolünü takip etmekle birlikte, bu ekolün belâgata önem veren İran tarzı edebî târihçilikle ahenkli bir terkiğini gerçekleştirmiştir. Böylece Kâtip Çelebi ve Münecimbaşı gibi aynı terkiibi yapmış olan târihçi neslin son temsilcisi olmuş, eski ile yeni târihçilik anlayışı arasında bir köprü vazifesi görmüştür.¹⁰⁰

Cevdet Paşa, devlet adamı olarak nasıl ki Tanzîmât ile medresenin birbiriyle kaynaşması ise târihçi olarak da eski ile yeninin böyle bir sentezidir. Batı'nın câhili olmamakla birlikte târihçi sıfatıyla ona borçlu olduğu büyük bir şey yoktur. Devrinin görüş zaviyesi müstesnâ onu diğer târihçilerden ayıran özellikleri çalışkanlığı ve dikkatli vuzûhu, dâimâ uyanık ve kuşatıcı oluşudur.¹⁰¹

Cevdet Paşa târih felsefesi ve metodolojisinde büyük ölçüde bir kısmını tercüme ettiği Mukaddime'nin yazarı İbn Haldûn'un etkisinde kalmıştır. Ahmed Midhat Efendi'nin kendisine gönderdiği bir mektupta İslâm milletinin birçok ilimde olduğu gibi târih ilminde de geri kaldığı yönündeki ifâdelerine cevap olarak Paşa, İbn Haldûn'u örnek göstererek şöyle itiraz etmektedir: "Millet-i İslâmiyye ulûm-ı sâirede olduğu gibi ilm-i târihde dahi bir derece-i âliyyeye vâsıl olmuş idi. Hattâ meşhûr İbn Haldûn vak'aayi-i târihîyyeyi

⁹⁷ Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 176.

⁹⁸ Neumann, a.g.e., ss. 208-215.

⁹⁹ Mükrimin Halil Yınanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Kadar Bizde Tarihçilik", **Tanzimat**, 2, İstanbul: MEB Yayınları, 1999, s. 575.

¹⁰⁰ Halaçoğlu ve Aydın, a.g.m., s. 446.

¹⁰¹ Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 178.

muhâkeme etmek yolunu açıp bir fenn-i müstakil olmak üzere meşhûr Mukaddime-i târihini yazmış idi.”¹⁰²

14. yüzyılda yaşamış olan ve İslâm dünyâsının belki de dönemine göre ileride sayılabilecek fikirlere sahip tek târihçisi İbn Haldûn’u Cevdet Paşa dışında hiçbir târihçi gerçek mânâda anlamak kabiliyetini gösterememiştir.¹⁰³ Bundan dolayı Tanpınar onu İbn Haldûn’un son şâkirdi sayarken¹⁰⁴ Mehmed Cemâleddin Efendi de onun İbn Haldûn’un halefi olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵

Cevdet Paşa İbn-i Haldûn’un “beş tavrı nazariyesi”ni Kâtip Çelebi, Münecimbaşı ve Naimâ gibi Osmanlı târihçilerine benzer bir anlayışla nakletmiş ve her devlet gibi Osmanlı Devleti’nin de kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme ve çöküş dönemlerinden geçeceğini; ancak beşinci tavrın tıpkı diğer Osmanlı târihçilerinin söylediği gibi değiştirilebileceğini belirtmiştir. Böylece târihte mutlak bir determinizm olmadığı yönünde görüş bildirerek İbn Haldûn’dan ayrılmıştır.¹⁰⁶

Cevdet Paşa’ya göre târih ezeli bir akıştır. Bütün beşerî kıymetleri ve hakikatleri değiştiren bir “hengâme-i ibrettir”.¹⁰⁷ Paşa, târihin önemini şöyle belirtir: “İlm-i târih efrâd-ı nâsı vekayi ü meâsir-i mâziyyeye ve vükelâ ve havâss-ı hafâya ve serâir-i mukteziyyeye muttali idüb nef’î âmme-i âleme âid ve râcî olduğundan âmme-i eşhâs mütâlaasına mecbul ve beynü’l-havâss makbûl ü mergûb bir fenn-i kesîri’l menâfidir.”¹⁰⁸

Târihten maksat sadece bir maddenin belli bir târihte olduğunu bilmek değildir. Târih kitapları geçmiş olayları anlatarak gelecek kuşaklara iyiyi ve kötüyü, haklıyı ve haksızı gösterip bunlardan ibret almalarını sağlamakla yükümlüdür. Aynı şekilde târih yazarının asıl borcunun da doğruyu söylemek olduğu açıktır.¹⁰⁹ Cevdet Paşa’ya göre

¹⁰² Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, s. 239.

¹⁰³ Sözen, a.g.e., s. 49.

¹⁰⁴ Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 177.

¹⁰⁵ Mehmed Cemâleddin, **Osmanlı Târih ve Müverrihleri (Âyine-i Zurefâ)**, Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314, s. 114.

¹⁰⁶ Ercüment Kuran, “Türk Tefekkür Tarihinde Ahmed Cevdet Paşa’nın Yeri”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 9.

¹⁰⁷ Ümit Meriç Yazan, “Bir Osmanlı Sosyologu Ahmet Cevdet Paşa, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 13.

¹⁰⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 15.

¹⁰⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 2.

târihin görevleri arasında gelecek nesilleri iyi davranışlarda bulunması yönünde uyarmak, yaşanan iyiliklerden faydalanmalarını sağlamak ve geleneklere dayanak olmak vardır. Târih, dünyânın, insanlığın, geçmişinden şimdiki ve gelecek toplumlara haber verme aracı olduğu gibi dünyâ çağında yaşayan örnekleri, hâtıraları ve uygulamaları içeren bir yapıdır. Ayrıca geçmişte muhtelif milletlerin birbirlerine nispetle üstünlük ve ileri değerde olduğunun ölçü ve miyârıdır.¹¹⁰ Özellikle insanlığa kendisinin geçmişini öğreten bir ilim olması itibâriyle târihin faydasına inanan Paşa'ya göre, “her millet vekaayı'ı kendi târihi üzere tertîb edip tevârih-i sâireyi ana kıyâs ile bulur ve aksi insana ters gelir. Bu cihetle her millet kendi târihini muhâfazaya mecbûr olur.”¹¹¹

Paşa, medeniyetin koruyucu unsuru olarak târihin rolüne dikkat çekmiştir. Nitekim târih sayesinde duraklama dönemindeki devletlerin idârecileri geçmişin tecrübelerinden faydalanacak ve mevcut hâli bu birikimin ışığında ıslah edebileceklerdir. Cevdet Paşa devlet düzeninin korunması, devletin eski usûllerinin târih aracılığıyla tespit edilip saklanması ve yeri geldiğinde günün şartlarına uygun bir şekilde yeniden ele alınarak devlette kullanılmasının faydalı olacağı kanaatindeydi. Bu nedenle de târih eğitim ve öğretimi gereklidir.¹¹² Böylece Cevdet Paşa geleneksel târih anlayışından ayrılarak halkı da târih öğrenimine dâhil etmiştir. Artık ibret almak üzere târihi olayların hikmetini araştırmak, geçmişte olduğu gibi sadece târihçilerin değil herkesin işi hâline gelmiştir.¹¹³

Bazı insanlar geçmişten aldığı öğretici, düzenli ve gerekli bilgilerle hayırlı işler yapar. Yine bu nitelikteki insanlar eskileri geçerek daha ileri bir görüşe varmayı bir uğraş sebebi sayarlar. Cevdet Paşa'ya göre de eldeki bilgilerle, geçmişten bugüne gelip olayların asıl sebeplerini keşfetme yeteneğine sahip olanlar saygıdeğerdür.¹¹⁴ Târih ilminde de aranılan gerçek hakikattir. Bu hususta şöyle demektedir: “İlm-i târihten garaz-ı aslî vukuâtın sıdk ve kizbine ve esbâb-ı hakikiyesine vukûf ile mucib-i teyakkız ve intibâh olacak malûmat-ı iktisâbından ibâret olmağın(...)”¹¹⁵

¹¹⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 3.

¹¹¹ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40- Tetimme**, s. 241.

¹¹² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 16.

¹¹³ Gencer, a.g.e., s. 99.

¹¹⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 2.

¹¹⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 14.

Paşa'nın târih konusundaki görüşlerinde ilginç bir özellik de târihin akışını Allah'ın irâdesine bağlamasıdır. Ona göre olayların sebeplerini Allah'ın âdetine bağlamak üzere bir târih seyri söz konusudur. Bu sebepleri ortaya çıkarmak ise târihin vazifesidir: “Fakat âdet-i ilâhiye kâffe-i vukuâtı esbâb-ı âdiyyesine rabt ve isnâd itmek üzere câri olub vukuâtın esbâbını beyân dahi fenn-i târihin vazifesi olduğına nazaran (...)”¹¹⁶ Böylece Cevdet Paşa târih ilmine mutlak hikmet sahibi Allah tarafından olayların meydana gelmesine yol açan sebepleri ve sebeplerin de arka planında yatan hikmetleri araştırma görevini yüklemiştir. Paşa'nın düşüncesine göre târihi olayların perde arkasında ilâhî bir adâlet ölçüsü olduğu muhakkaktır:

Bu misillü vuku'âta basar-ı basiret (ile) bakıldığı hâlde verây-i perde-i hafâda bir mizân-ı adl-i ilâhi olduğu sübût buluyor. Ale'l-husûs Devlet-i Âliyye'de mükâfât ve mücâzât kaa'ideleri lâyıkıyla icrâ olunmadığından pek çok vuku'âtın bu mizân-ı ilâhi ile tartıldığı ve pek çok kimselerin bu âlem-i şühûdda mânevi mükâfât ve mücâzâta mazhar olduğu ashâb-ı ibrete ma'lûm ve iyân oluyor.¹¹⁷

Paşa'ya göre bir işin nihâyete ermesi Allah'ın takdirine bağlıdır. “Ne çâre ki takdir-i ilâhi müsâid olmadıkça rey ve tedbir kârger tesîr olamıyor.”¹¹⁸

Hristiyanlığın ilk dönemlerindeki târih yazımında da târihsel süreç insan ürünü değil Tanrı'nın murâdı sonucunda oluşan olaylar dizisi olarak görülmüştür. Her olay belli bir amaçla Tanrı'nın isteği doğrultusunda var olmuştur. Buna göre Roma İmparatorluğu da belli bir işlevi yerine getirmek ve getirdikten sonra yok olmak üzere târihte uygun bir zaman diliminde ortaya çıkmıştır.¹¹⁹ Yani târihte küllî irâde hâkimdir. Cevdet Paşa'nın görüşü ise İslâm'daki kader anlayışını târihî olayların meydana gelmesinde bir etki olarak belirtmesidir. Her ne kadar Allah her şeyi önceden bilip görse de insan eylemlerine karışmamakta ve cüz'î irâdeyi olayların gelişiminde serbest bırakmaktadır. Hristiyan târih yazımında mutlak kadercilik hâkimken Paşa'nın anlayışında ise irâdeci görüş ön plandadır.

¹¹⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 4, Tertib-i Cedîd, İkinci Tab'ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, s. 88.

¹¹⁷ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 13-20**, (Yay. Cavid Baysun), 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1991, s. 112.

¹¹⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 9, Tertîb-i Cedîd, İkinci Tab'ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, ss. 44-45.

¹¹⁹ R. G. Collingwood, **Tarih Tasarımı**, (Çev. Kurtuluş Dinçer), İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2010, s. 92.

Cevdet Paşa'nın belirttiği üzere bir târih yazarının üç temel görevi vardır: İnsanlara faydalı olabilecek haber vermek, târihi olayların gerçek sebeplerini araştırmak ve bunları herkesin anlayabileceği şekilde açık ve akıcı bir şekilde yazmaktır:

Müverrihin vâzife-i zimmeti fâidei haber virecek ve medâr-ı ibret olabilecek vek'âiyin esbâb-ı sahîhasını tettebbû idübde herkesin anlayabileceği vechle selis ü münekkaha olarak ifâde itmektir. Yoksa teklifât-ı münşiyâne ile ibrâz-ı fazl ve hüner iylemek veyâhud jurnal yollu rûzmerre vukuâtı söylemek değildir.¹²⁰

Târih yazımı konusunda târihçinin seçici olması gerekmektedir. Eskiye dâir her şey târihçinin konusu olamaz. Bu nedenle târihçi titiz davranmalı ve gereksiz konulara girmemelidir. Böyle davranılmazsa okuyan kişinin fayda ve ibret alamayacağı küçük ve lüzumsuz olaylar asıl anlatılmak istenenin arasına girerek olayın seyrini bozar ve okuyucunun dikkatini dağıtır. Cevdet Paşa kendisinden önceki târih yazarlarını büyük küçük demeyip her şeyi târih olarak yazmakla eleştirerek bunun mânâsız bir iş olduğunu söylemektedir.¹²¹

Bir târihçi eserini kaleme alırken yazdıklarını belgelerle desteklemelidir. Paşa'ya göre bir olayın gerçekliği, onun vesikaya dayanmasına bağlıdır. Senet sayılabilecek bir kayda ulaşılmadığında, bu olay yalnızca ağızdan ağza nakil ve hikâye olunur. Sarf edilen sözler birer rivâyet olmakla işin hakikati meçhul kalır.¹²² Cevdet Paşa, târihî belgeleri yorumlama ve değerlendirme bakımından da modern târihçiliğin öncülüğünü yapmıştır. Bu konuda kendisinden önceki târihçiler onun kadar başarılı olamamıştır. Önceki vak'anüvisler yazdıkları târihlerinde fermân ve hatt-ı hümâyûn gibi çeşitli belgeleri yayınlamışlardır; ancak belge değerlendirmesi ve yorumlaması yoluna gitmemişlerdir. Daha önceki târihçiler belgeler arasında ilişki kurmadıkları veya kuramadıkları gibi olayları neden-sonuç çerçevesi içerisinde de ortaya koyamamışlardır. Paşa ise bu çalışma yöntemiyle kendisinden sonraki târihçilerin eserlerinin gerçekçi ve doğru temellere dayandırılması bakımından önemli rol oynamıştır.¹²³

¹²⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 14.

¹²¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 3, Tertîb-i Cedîd, İkinci Tab'ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, s. 110.

¹²² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 4, s. 271.

¹²³ Yücel Özkaya, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Tarih'inde Arşiv Belgeleri", **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, ss. 145-146.

Paşa'nın dikkat çekici bir tespiti de târihçilerin olaylar hakkında açıklama yaparken kişisel görüşlerinin etkilerinde kalma hatâlarıdır. Bundaki en önemli sebep ise anlattıkları olayların kahramanlarına kin duymaları veya başkalarına hoş görünme çabasıdır. Bu nedenle târihçilerin belgeye dayanmayan yazılarını ele alırken bu gerçeği göz önünde tutmak gerekir:

Çünkü müverrihler muâsırlarının çoğundan ale'l-husûs serkârda bulunanlardan ekseriya bâzı esbâba mebni yâ müteşekkir veyâ müteneffir bulunur ve bu cihetle zihinleri bi't-tab bir tarafa mütemâyil olur ve ana göre lisân kullanur. Binâenaleyh muâsırlarının tercüme-i hâllerini beyân makâmında ifrât ve tefritden hâli kalmazlar ama vukuâtın muhâkemesiyle hakikat-ı hâl meydâna çıkar.¹²⁴

Yine Cevdet Paşa'ya göre, târihçilerin bazı olayları gizli tutmak ve saklamak zorunda kalmaları ve buna mecbûr olmaları anlaşılabilir; ancak iftira ve garaz için yalan sözler yazmaları aslâ mazûr görülemez.¹²⁵

Cevdet Paşa, târih ilmini okuyucuya zihnî terbiye vermesi ve belli odaklar çerçevesinde telkinlerde bulunması bakımından önemli görmektedir. Paşa'ya göre târihçi, olayları derinlemesine incelemelidir. Bu inceleme, olayların anlaşılmasını ve olaylardan ibret alınmasını sağlar.¹²⁶ Târihin bu şekilde okuyucuya etki edebilmesi için de târihçi yazdıklarında son derece tarafsız olmak zorundadır. Çünkü târih yazımında öznel davranmak târihçiyi hatâyâ düşürür. Bu bakımdan konuları olabildiğince yansız olarak ele almak gerek târih ilmi gerekse târihçi açısından önemlidir. Paşa, Târih'ini kaleme alırken buna özellikle dikkat etmiştir. Joseph von Hammer Târih-i Cevdet'in üçüncü cildi hakkındaki görüşlerini ifâde ederken bunu teyit etmiştir: “bu cildin şâmil olduğu vekaayi'nin beyân ü hikâyesinde dahi mukaddemki cildlerde olduğu gibi kaaide-i bî-tarâfi ve bî-garâziye ez-her-cihet ve kemâl derecede riâyet kılınmış”¹²⁷

Paşa'nın ifâde ettiği üzere bir târihçi olayların sebep ve sonuçlarını tam olarak bilmekle yükümlüdür. Bu bakımdan da neden-sonuç ilişkisi içerisinde geçmiş incelenerek günün olayları yorumlanmalıdır: “Bir asrın vukuâtı ise a'sar-ı sâbıkanın a'dâd ve tehiye

¹²⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 12, Tertîb-i Cedîd, İkinci Tab'ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, s. 110.

¹²⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, Tertîb-i Cedîd, İkinci Tab'ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, s. 279.

¹²⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 3, s. 119.

¹²⁷ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40- Tetimme**, s. 74.

itdiği ilel ve esbâb-ı müteselsilenin netâyic ve müsebbebâtı idüğünden yazılacak vekâyî-i târihiyye ne makûle esbâbın asârı idüğü bilinmek lâzım gelür.”¹²⁸ Ona göre târihçi, târihî olayların doğrularını yanlışlarından, lüzumlularını gereksizlerden ayırmalı ve olayların meydâna gelmesinde görünür sebeplerin ardındaki gerçek sebepleri bulmalıdır.¹²⁹ Çünkü mucip sebepler anlatılmadan sadece olayların hikâyesinden gerçek ortaya çıkamaz.

Görüldüğü üzere Cevdet Paşa klasik Osmanlı vak’anüvisliğine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Kâtip Çelebi ve Münecimbaşı gibi târihçi neslin son temsilcisi olmakla birlikte klasik ile modern târihçilik arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Özellikle târih felsefesi ve yöntemi konularında selefi olan târihçilerden farklı bir tarz benimsemiş, bu hususlarda büyük ölçüde İbn Haldûn’un tesiri altında kalmıştır. Târihte mutlak bir determinizme inanmamakla İbn Haldûn’dan ayrılırken, değişmez belirlilik yerine irâdeci görüşe taraftar bir tavır sergilemiştir.

Kendisinden önceki târihçileri ilmî mânâda tenkit eden Paşa, Târih’inde yararlandığı kaynakları süzgeçten geçirerek ciddî bir şekilde eleştirmektedir. Ele aldığı olayların analiz ve sentezini de yaparak sadece yaşanmış olayların anlatıcısı olan pasif târihçi pozisyonuna düşmekten kurtulmuş ve modern bir târihçinin görevlerini üstlenmiştir. Târihî olayların sebeplerini ve sonuçlarını ele alarak düşünce ve yorumlarıyla târih felsefesi konusundaki bilgisini ortaya koymuştur. Bu da Paşa’nın târihî olayların yalnızca görünür kısmıyla değil, bütüncül bir bakış açısıyla perde arkasında kalanları da göz önünde tutarak yargılara vardığını göstermektedir. Cevdet Paşa, târihî olayları vesikalara dayandırarak neden-sonuç ilişkisi içerisinde tenkitçi bir yaklaşımla ele almış ve bu yönüyle de gelenekçi Osmanlı târih yazımından sıyrılmıştır. Bu bakımdan Paşa’yı çağdaş Türk târihçileri içerisinde değerlendirmek gerekir.

Aynı şekilde târih eğitimine büyük önem veren Paşa, târih bilinciyle birlikte daha önce yapılan hatâlardan ders alınıp aynı hatâlara düşülmeyeceğini belirtmektedir. Târih öğrenimin sadece devlet ve ilim adamları için değil, halk için de önemli bir kazanım olduğunu açıklayan Paşa, târihin ibret alınacak olaylar dizisi olduğunu söylemektedir. Târihe, geçmişten ders alarak geleceği inşâ etme görevi yükleyen Cevdet Paşa, devlet ve

¹²⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 16.

¹²⁹ Yusuf Halaçoğlu, “Ma’rûzât ve Tezâkir’de Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat Erkânı”, **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri**, Ankara: TTK Basımevi, 1987, s. 29.

toplum düzeninin aksayan yönlerini tespit ve bunları tedavi etme işlemlerinde de târihi bir araç olarak kullanmıştır. Bu bağlamda Paşa'nın târihçiliğinin amacı salt bir geçmişin görüntüsü sunmak değil, yaşadığı dönemdeki Osmanlı devletine ve toplumuna yön vermek olduğu gayet açıktır.

Cevdet Paşa modern târihçiliğin temel ilkeleri olan eleştiri, tarafsızlık, doğruluk, karşılaştırma, gözlem ve fayda gibi konulara dikkat çekerek 20. yüzyıldaki Türk târihçiliğinin oluşumuna ve yöntemine katkıda bulunmuştur. Tüm bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi Cevdet Paşa hakkında, Osmanlı târihçiliğine damga vurmuş ve günümüz Türk târihçiliği için başlangıç noktasını oluşturmuş değerli bir ilim adamımızdır, tanımlamasını yapabiliriz.

1.4. Avrupa Târihine İlişkin Kaynakları

Cevdet Paşa kaleme aldığı Târih-i Cevdet'te Osmanlı Devleti dışında Avrupa'dan da bahsetme gereği duymuştur. Târih-i Cevdet'te Avrupa'ya ilişkin detaylı anlatımlar vardır. Önceki İslâm devletlerinin târihinde Avrupa ile ilişkiler olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin de târihinde Avrupa ile birçok irtibatnoktası bulunmaktadır. Bunun yanında Târih-i Cevdet'i konu aldığı dönemde Fransız İhtilâli'nin gerçekleşmesi de Paşa'nın Avrupa'ya ilgisini artırmıştır. Çünkü Fransız İhtilâli Avrupa'nın kendi içerisinde birtakım olaylara yol açarken aynı anda Osmanlı'ya da pek çok tesiri bulunmuş; Avrupa devletleri ile olan münâsebetlerde kaynak vazifesi görmüştür.¹³⁰

Târih-i Cevdet'te Avrupa târihinin incelenmesi ise Eskiçağ'a kadar uzanmaktadır. Paşa, Avrupa'yı sadece modern dönemi itibâriyle değil, târihi oluşumuyla birlikte ele almıştır. Bu oluşum sürecini ise Napoléon dönemi ile bitirmiştir. Paşa, Fransız İhtilâli ve sonrasının hakikî şekilde anlaşılması için öncesinin de bilinmesi gerektiğini söylemekte ve Eskiçağ'a uzanan bir girişi niçin yaptığını şöyle açıklamaktadır:

Avrupa'nın o misillû vakayî-i küllîyesi ise pek eski vakitlerden berü müselsel ve muttasıl olarak zuhûr idegelen bir takım mebâdî ve mukaddimâtın netâyîc-i tabiiyesidir. Hâlbuki

¹³⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 163.

esbâb-ı mûcîbe beyân olunmaksızın mücerred vukuâtın hikâyesinden hakîkât-i hâl anlaşılmaz.¹³¹

Buna göre esas amaç Avrupa târihini ayrıntılı bir biçimde anlatmak değil, Fransız İhtilâli'nin sebeplerini ortaya çıkarmaktır.

Kendisinden önceki vak'anüvislerden farklı olarak eserlerinde ayrıntılı olarak Avrupa'yı işleyen ve yeri geldiğinde Doğu medeniyeti ile mukayeselerde bulunan Cevdet Paşa'nın Avrupa'ya ilişkin bilgilerinin kaynağının ne olduğu önemli bir sorudur. Bunun yanında Avrupa'ya ilişkin yabancı dildeki kaynakları nasıl okuyup anladığı da yine bir tartışma konusudur.

Cevdet Paşa Osmanlı'nın klasik eğitim kurumu olan medreseden yetiştiği için kültürel birikiminin büyük bir kısmını İslâm dünyâsında okutulan klasik ilimler oluşturur. Paşa'nın Avrupa dil seviyesi hakkında çeşitli görüşler olsa da eserlerinden anlaşıldığı kadarıyla birinci elden kaynaklara dayanan bir Batı okuyucusu değildir. Cevdet Paşa, Batı dünyâsına ilişkin bilgilerini ise Türkçe, Arapça ve Farsça yayınlanmış Batı ile alâkalı yayınlardan, görevleri dolayısıyla çeşitli bölgelere yaptığı gezilerden, devlete değişik kanallar vasıtasıyla gelen bilgilerden ve maiyetinde olduğu dönemde Reşid Paşa'dan edindiği ikinci el kaynaklardan almıştır. Buna rağmen kendisi Batı'yı tanıma ve anlama yönünde ileri derece bir aşama kaydetmiştir.

Paşa, Avrupa'yı ayrıntılı olarak işlediği Târih-i Cevdet'te birçok kaynak zikretmiştir. Târih-i Cevdet'in 1891 yılına âit Tertib-i Cedîd baskısının ilk cildindeki "Me'hazlar" kısmında yararlandığı kaynaklar arasında Avrupa târihini anlatan veyâ dolaylı yoldan bilgiler veren târih, tetkîk, lâyiha, hâtıra, muhâbere ve jurnallerden oluşan eserler şunlardır:

Bunlardan ilki Avusturya ordusunda generallik yapan ve aslen İtalyalı olan Graf von Montecuccoli'nin (1608-1681) askerî bilimlere ilişkin çalışmalarının ürünü olup 18. yüzyılda Osmanlıcaya "Harb Fennine Dâir" adıyla tercüme edilen rapordur. Üç bölüme

¹³¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 163.

ayrılan eserin büyük bölümünde von Montecuccoli Avusturya ordusunun Osmanlı ordusu ile yaptığı savaşları ve bu savaştaki taktikleri açıklamıştır.¹³²

Cevdet Paşa'nın Avrupa târihine ilişkin yararlandığı kaynaklardan bir diğeri I. H. Castera'nın kaleme aldığı Rusya Çariçesi II. Katerina'nın hayâtını anlatan “Târih-i Katerina” adlı eserdir.¹³³ Bu eser 1824 yılında Yakovaki adlı bir divân-ı hümâyûn tercümanı tarafından Fransızca'dan Osmanlıca'ya tercüme edilmiştir.¹³⁴

Abdurrahman Ceberti'nin yazdığı Arapça 4 ciltlik “Târih-i Ceberti”, Napoléon'un Mısır seferine dâir bilgiler ihtivâ etmektedir.¹³⁵ Bu eser Behçet Efendi tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilmiştir.¹³⁶

Yine Ceberti'nin yazmış olduğu ve Fransızların Mısır'a girişinden çıkışlarına kadar günlük meydâna gelen olayların anlatıldığı “Mazharu't-Takdis Behuruc-u Tâifetü'l Fransız” adlı târihçe de Cevdet Paşa'nın Avrupa'ya dâir bilgiler edindiği bir eserdir. Vak'anüvis Asım Efendi bu eseri Arapçadan Osmanlıca'ya nakil ve tercüme etmiştir.¹³⁷

Fransızların Mısır'ı işgâli sırasında Cebel-i Dürüz hâkimi Mir Beşir tarafından Mısır'a gönderilmiş olan Muallim Nikola et-Türk adlı kişinin Arapça olarak kaleme aldığı “Târih-i Nikola” 1839 yılında Fransızca tercümesiyle birlikte Paris'te basılmış ve yayınlanmıştır.¹³⁸

Napoléon Bonaparte'nin Saint Helena adasında sürgün iken kendi tercüme-i hâline dâir yazmış olduğu ve Osmanlıcaya “Tezkire-i Bonaparte” diye tercüme edilen eser yine Avrupa târihine ilişkin bilgiler vermektedir.¹³⁹

¹³² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 5.

¹³³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 5

¹³⁴ Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 152.

¹³⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 9.

¹³⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 12, s. 185.

¹³⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 9.

¹³⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 9.

¹³⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 10.

Kethüda Said Efendi adındaki zât Selimiye olayına dâir kaleme almış olduğu “Târih-i Said Efendi” adlı eserinin başlangıcında Rusya Çarı Büyük Petro’nun dönemini ele almıştır.¹⁴⁰

Yusuf Ziyâ Paşa’nın ikinci sadâretinde divân-ı hümâyûn tercümanı tarafından risâle olarak hazırlanmış “Lâyıha-i Tercümân-ı Divân” adlı eser Ziyâ Paşa’nın birinci sadâretinden ikinci sadâretine gelinceye kadar (1784-1791) Osmanlı Devleti’nin olaylarını anlatmasının yanında Avrupa devletlerinin siyâsî durumları hakkında da bilgiler vermektedir.¹⁴¹

1806-1811 yılları arasında Paris elçisi olan Muhib Efendi’nin “Sefâretnâme-i Muhib Efendi” ve 1806 yılında hususi delege olarak Napoléon’a gönderilen Vâhid Efendi’nin “Sefâretnâme-i Vâhid Efendi”¹⁴² adlı eserleri de Avrupa hakkında bilgiler ihtivâ etmektedir.

Târih-i Şânizâde’de de Napoléon dönemi Avrupa’sına âit bilgiler mevcuttur.¹⁴³

Cevdet Paşa’nın “Mösyö Tiyer Târihi”¹⁴⁴ olarak adlandırdığı kaynağın kime âit olduğu konusunda ise görüş ayrılıkları vardır. Zeki Arıkan bu ismin Adolphe Thiers olduğunu iddiâ ederken¹⁴⁵ Ekin Erdem ise Augustin Thierry olduğunu söylemektedir.¹⁴⁶

İstanbul’da bulunan İngiliz elçisi E. Wortley Montagu’nun eşi Lady Montagu’nun mektuplarından¹⁴⁷ istifâde eden Paşa; aynı zamanda Fransız gazetelerinden de faydalanmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 10.

¹⁴¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 11.

¹⁴² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 11.

¹⁴³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 11, Tertib-i Cedîd, İkinci Tab’ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, s. 210.

¹⁴⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, Tertib-i Cedîd, İkinci Tab’ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, s. 62.

¹⁴⁵ Arıkan, a.g.m., s. 189.

¹⁴⁶ Ekin Erdem, **Cevdet Paşa’ya Göre Avrupa Tarihi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 31.

¹⁴⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 237.

¹⁴⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 8, Tertib-i Cedîd, İkinci Tab’ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, s. 55; Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 9, s. 59.

Cevdet Paşa Avrupa’da yaşanan olaylarının doğru bilinmesi üzerinde önemle durmuştur. Osmanlı’nın da Avrupa devletleri ile olan münâsebetlerinin gelişmesi bu zorunluluğu daha da artırmıştır. Bu yüzden Paşa kendisini Avrupa için yazılmış târih ve risâlelere daha fazla eğilmek zorunda hissetmiştir. Yukarıda bahsedilen eserlerden başka Meclis-i Vükelâ’da yapılan konuşmalar ve oturum mazbataları ile diğer resmî yazılar ve defter kayıtları da incelenmiş, Avrupa ile ilgili bilgiler Târih-i Cevdet’e eklenmiştir.¹⁴⁹

Bunların dışında Cevdet Paşa’nın zikretmediği; ancak Muallim Cevdet hocası Selim Sâbit Efendi’ye atfen Cevdet Paşa’nın Târih-i Cevdet’i kaleme alırken Avrupa’ya ilişkin konularda Jules Michelet (1789-1874), Montesquieu (1687-1755), Hippolyte Taine (1828-1893), Joseph von Hammer (1774-1856), Henry Thomas Buckle (1821-1862) ve Thomas Babington Macaulay (1800-1859) gibi Batılı târihçi ve düşünürlerden de yararlandığı belirtmiştir.¹⁵⁰ Ancak Ümit Meriç bu iddiânın doğruluğunu kabûl etmezken¹⁵¹ Tanpınar ise sadece uzak da olsa Paşa’nın Vak’a-i Hayriye tasvirinde Michelet’in Fransız İhtilâli’nin betimlemesinin bir etkisi olabileceğini ve muhtemelen yabancı kaynaklar hususunda kendisine yardım eden Hoca Sahak gibi kişilerin Michelet’in eserini Paşa için kısmen tercüme etmiş olabileceklerini savunmuştur.¹⁵²

Gerçekten de bakıldığında Paşa’nın Batılı târihçilerden yararlanması dolaylı yoldan gerçekleşmiştir. Paşa’nın Encümen-i Dâniş’in hâricî üyesi Hammer’le ilişki hâlinde bulunması¹⁵³, Muallim Ali Şahbaz Efendi aracılığıyla Batı târihi ve hukukundan bilgiler edinmesi¹⁵⁴ Mekâtib-i Umûmîye Nâzırı Kemâl Efendi’den Avrupa’da târih yazma usûlüne dâir bilgiler almaya çalışması¹⁵⁵ ve Hoca Sahak’ın da Paşa için Batı dillerinde yazılmış bazı târihî kaynakları tercüme etmesi durumu gözler önüne sermektedir. Bunun yanında Encümen-i Dâniş’in de Batı kaynaklarından yaptırdığı çevirileri göz ardı etmemek gerekir. Tüm bu sebepler Paşa’nın Batı kaynaklarından haberdar olmasını sağlamıştır. Ancak tüm bunlara rağmen Paşa’nın târih görüşünde ve metodolojinde Batılı târihçilerin etkisinin

¹⁴⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 13.

¹⁵⁰ Muallim Cevdet, “Dârümuallimin Yetmiş Birinci Sene-i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin İlk Müdürü Cevdet Paşa’nın Hayat-ı İlmiyesi Üzerine Konferans”, **Tedrisât Mecmuası**, 7 (39), Haziran 1333, s. 435.

¹⁵¹ Ümit Meriç, **Cevdet Paşa’nın Cemiyet ve Devlet Görüşü**, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1975, s. 10.

¹⁵² Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 178.

¹⁵³ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40- Tetimme**, s. 74.

¹⁵⁴ Ölmezöğlü, a.g.m., s. 114.

¹⁵⁵ Kütükoğlu, a.g.m., s. 108.

görüldüğü söylenemez. Ümit Meriç'in de ifade ettiği gibi Paşa'nın "Batı tarih sistemleriyle yakın bir münasebeti olduğu düşünülemez. Buna ihtiyacı da yoktur."¹⁵⁶ Cevdet Paşa'nın Avrupa'ya ilişkin bilgilerinin kaynakları dolaylı yoldan elde edilen eserlerle olmuştur.

Cevdet Paşa'nın Batı kaynaklarını okuyacak kadar Fransızca bilip bilmediği ise şüphelidir. Muallim Cevdet, Paşa'nın Emin Efendi ismindeki bir şahıstan Fransızca öğrendiğini ve bu sayede birçok Avrupa târihini ve kanûnunu okuduğunu belirtmekte ise de¹⁵⁷ böyle bir kişi tespit edilememiştir. Bunun yanında kızı Fatma Aliye Hanım da Paşa'nın Fransızca târih ve kanûn kitaplarını okuduğunu ve Fransızca'yı anladığını; ancak konuşamadığını söylemektedir.¹⁵⁸ Bedri Gencer, Cevdet Paşa gibi âlimlerin Batı dillerini bilmediklerinden Batı kültüründen yeterince faydalanamadıkları eleştirisini anakronik bulur. Zirâ, Doğu dillerine ve edebiyâtlarına hâkim biri için Batı dillerini öğrenmek hiç de zor olmayacaktır.¹⁵⁹ Fakat Paşa, eğitimine devam ettiği dönemde medrese öğrencilerinin bir Batı dilini öğrenmesinin hoş karşılanmadığı sebebiyle Fransızca'yı gizlice çalıştığını ve bu nedenden dolayı gerektiği gibi öğrenemediğini yazmıştır.¹⁶⁰ Hilmi Ziya Ülken de Paşa'nın Batı dilini bilmediğini ve sebebini de onun medreseden yetişmiş olmasına bağlamıştır.¹⁶¹ Cevdet Paşa, Fransızcası yeterli olmadığı için de Târih-i Cevdet'i oluştururken yabancı kaynakların tercüme edilmesinde Hoca Sahak'tan faydalanmıştır.¹⁶²

¹⁵⁶ Meriç, a.g.e., s. 10.

¹⁵⁷ Muallim Cevdet, a.g.m., s. 435.

¹⁵⁸ Fatma Aliye, a.g.e., s. 34.

¹⁵⁹ Gencer, a.g.e., s. 38.

¹⁶⁰ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40- Tetimme**, s. 21.

¹⁶¹ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları, 1992, s. 195.

¹⁶² Tanpınar, **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 175. İstanbul'da Taksim Atatürk Kitaplığı'nda Cevdet Paşa'nın evrakı arasında Târih-i Juvanen adıyla yazma bir nüsha bulunmaktadır. M.J.M. Jouanin'in "Histoire de Turquie" isimli eserinin ilk 93 sayfasının tercümesi olan bu müsvedde çalışmanın Târih-i Cevdet için başka bir şahsa tercüme yaptırılmış olduğu muhtemeldir ki bu şahsın da Hoca Sahak olduğuna şüphe yoktur.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FRANSIZ İHTİLÂLİ'NE KADAR OLAN DÖNEMDE AVRUPA'DAKİ SİYÂSÎ GELİŞMELER

2.1. Avrupa'daki İlk Büyük Siyâsî Teşekküller

2.1.1. Roma İmparatorluğu

Cevdet Paşa'nın Avrupa'ya ilişkin bilgileri Roma İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Paşa, Avrupa târihi için büyük önem arz eden Roma'yı geniş bir şekilde ele alarak incelemektedir.

M.Ö. 753 yılında Roma şehrinin kurulduğunu açıklayan Cevdet Paşa, Roma'nın baş düşmanı olan Kartaca'nın da Fenikeli tâcirler tarafından kurulduğunu, İzmir tarafından Galya'ya göç etmiş olan Yunan tüccârının ise Marsilya kolonisini oluşturduğunu belirttikten sonra düzenli ordu ve “ilm-i harb” sayesinde Romalıların pek çok galibiyet kazandığını söylemektedir.¹⁶³

Cevdet Paşa'nın anlatımına göre, Büyük İskender'in fetihleriyle Yunan devletleri güçten düşmüş ve ardından Galyalılar Marsilya kolonisine taarruz etmiştir. Marsilya'nın Roma'dan yardım istemesiyle oluşan siyâsî duruma dikkat çeken Cevdet Paşa, Galyalıların mağlup edilerek Marsilya'nın Roma'ya bağlanması ve ardından diğer Yunan memleketlerini de ele geçirmesiyle bu devletin “dünyâda en büyük ve en kuvvetli bir hükûmet” ölçüsüne eriştiğini belirtmektedir. Lâkin Fransız İhtilâli ve getirdiği cumhûriyet yönetimine karşı olan Cevdet Paşa, bu görüşünü târihî hâdiselere dayandırmak için Romalılardacumhûriyet rejimime geçilmesinin olumsuz etkiler yarattığını şöyle izâh etmektedir:

¹⁶³ Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 1, s. 167.

Roma Devleti evâil-i zuhûrunda kraliyet vechle idâre oluna gelürken kralların zulm ü gadrinden müteneffir olarak cumhûriyet usûlüne karar vermiş olduklarından cumhûriyetin müceb olduğu tefrîk ve teşettüt hâline düşmüş oldukları hâlde bir minvâl-ı sâbık hâsıl iyledikleri ginâ ü servet hasebiyle Roma'ya her taraftan kalitelü emvâl gelerek halkı zevk ü sefâhate dalmaları üzerine ahlâk-ı umûmiye fesâda varmağla ve küberânın hırs-ı mâl ve ihtişâmı hudûden aşmakla (...)

Bu yozlaşmanın sonucunda ise M.Ö. 65 yılında Roma “pek ziyâde karışık bir hâlde giriftâr olmuştur.”¹⁶⁴

Görüldüğü gibi Paşa, cumhûriyetin bir ülkede ne kadar kötü etkileri olduğunu örneklerle açıklamaya çalışmaktadır. Bu örneklerden biri de “Sezar”a [Julius Caesar (M.Ö. 49-M.Ö. 44)] ilişkindir. Caesar’ın Galya Seferi dönüşünde Roma’da mutlak bir otorite kurmasıPaşa tarafından olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. Caesar’ın senatodan birtakım yetkiler isteyip olumsuz cevap alması üzerine; “Ben istidâlarımı kılıcım ile husûle getiririm deyü Roma’ya gelüb kuvvâ-yı askeriye ile reis-i cumhûr olarak imparator ünvanını almıştır.” Paşa’ya göre mutlakî bir yönetimin simgesi olan imparator lâfzı, aynı zamanda zafer kazanan kumandanlara mahsus bir ünvanıdır.¹⁶⁵

Cevdet Paşa, devamında Caesar hakkında şu bilgileri vermektedir: Roma halkının kraliyet rejiminden nefret ettiğini bildiği için imparator ünvanını kullanmayan Caesar yine de üzerinde kendi resmi bulunan paralar bastırarak devleti bir kral gibi yönetmeye başlamıştı. Kendisi M.Ö. 44’te muhalifleri tarafında öldürülmüştü. Onun idâresine alışmış olan gruplar da katillerin evlerini ateşe vermişti. M.Ö. 29 yılında ise, Caesar’ın yeğeni “Oktavyüs” [Octavianus (M.Ö. 30-M.S. 14)] Caesar’ın vârisi olarak imparatorluk ünvanını almış ve cumhûriyet rejimine kesin olarak son vermişti.

Paşa, Roma’nın mutlakî ve sert yönetiminin Galyalılar üzerindeki olumlu etkisi olduğu görüşündedir. Caesar tarafından Roma topraklarına katılan Galya, Octavius döneminde ağır vergiler altında ezilmiştir. Galyalılar, Roma’nın demir yumruğu sayesinde karışıklıktan kurtulmuş ve ittihâd hâlinde güçlü bir devlete sahip olabilmışlerdi. Üstelik Roma işgalinin Galyalılara büyük kültürel getirisinin de olduğunu iddiâ eden Cevdet Paşa,

¹⁶⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 168.

¹⁶⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 168.

şu tespiti yapmaktadır: “Galya’ya hâyli Romalılar girüb mektebler ve tiyatrolar ve sâir binâlar ihdâs ile Galya’da âsâr-ı medeniyeti neşretmişler idi.”¹⁶⁶

Cevdet Paşa Roma’nın çöküşündeki sebepleri de ele almaktadır. Ona göre Roma’nın yıkılmasında tahta çıkışta verâset usûlünün olmayışı ve imparator seçme hakkının senatoya bırakılması etkili olmuştu. Cumhûriyet rejiminden kurtulamayan Roma, bu uygulamalar nedeniyle imparatorlarının sık sık tahttan indirerek idâm edilmesine tanık olmuştu.¹⁶⁷ Bunun yanında Roma M.S. 200 yıllarından itibaren kuzeyde “Cermenler”, doğuda ise “Devlet-i İrâniye” [Sasânîler]¹⁶⁸ baskısıyla karşılaşmıştır. Ayrıca Roma’nın ele geçirdiği ülkelerden yabancı askerlerin orduya alınması da devletin çöküşünü etkilemiştir. Bunun sonucu olarak imparatorlar, kendi hizmetlerinde bulunan generallerin etkisinde kalarak otoritelerini kaybetmeye başlamıştır.¹⁶⁹

“Kayzer olan meşhur Kostantin” [I. Constantinus (305-337)], devletin kötü gidişâtını anladığından M.S. 313 yılında Milan şehrinde Hristiyanlığın kabûl gören bir din olduğunu ilân etmiştir. Ancak bu durum Roma halkı arasında hoş karşılanmadığından devletin başkentini değiştirmek istemiştir. Savaş hâlinde oldukları Sasânî Devleti’ne daha yakın konumu gerekçesiyle önce başkenti Roma şehrinin kurucuları Truvalı olduğu yönündeki inanış gereği Truva şehrinin harabeleri civârına kurmak istemişse de sonra bundan vazgeçmiş ve “Bizantin” kasabasına gelip burada İstanbul şehrini kurmuştur. Burada yaşayanlardan “pâyitaht-ı cedîd halkı olmak münâsebetiyle Yunan tâifesine dahi Romanî yani Romalı dinilmiştir ki anın murahhamı olarak Rûm tâbiri hâlâ bâkidir.”¹⁷⁰

“Devlet-i Rûmiye-i Şarkiye”nin kuruluşunu bu şekilde açıklayan Cevdet Paşa, M.S. 379 yılında “Teyodisyüs” [I. Theodosius (379-395)], zamanında İstanbul’da bağımsız olarak bir devlet kurulduğunu ve böylece Roma’nın Batı ve Doğu olarak ikiye ayrıldığını belirtmektedir. İki devletin arasındaki sınırın İşkodra şehri olduğunu söyleyen Paşa, Doğu Roma’nın Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar devam ettiğini; ancak Batı Roma’nın iç ve dış sebeplerle parçalandığını açıklamaktadır. Bu sebeplerin başında ise, Kavimler Göçü’nün geldiğine inanmaktadır. Paşa, Hunların batıya doğru ilerlemeleriyle Avrupa’daki

¹⁶⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 169.

¹⁶⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 171.

¹⁶⁸ Bugünkü İran coğrafyası merkezli 224-651 yılları arası hüküm sürmüş imparatorluk.

¹⁶⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 175.

¹⁷⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 172.

diğer kavimlerin de yerlerinden oynadığını söylemekte ve Kavimler Göçü hakkında şunları yazmaktadır:

Tataristan'dan Hun ismiyle bir azîm kavmin Avrupa'ya toğrı hareket etmekte olduğı şâyi' olmağla Cermanya cinsinden bahr-i siyâhın sevâhil-i şimâliyesinde sâkin olan Got tâifeleri Hunlardan havfla Tuna'ya toğrı harekete kıyâm itmiş ve asıl Cermanya'da bulunan tavâif dahi bunu işiderek yirlerinden oynayub takım takım tolaşmağa başlamış idi.¹⁷¹

Cevdet Paşa, Kavimler Göçü ile Germen kavimlerinin Avrupa'ya dağılarak, çağdaş Avrupa milletlerinin etnik menşelerini oluşturduğunu açıklamaktadır. Paşa'nın belirttiği üzere önceden İspanya tarafına giden Vandallar Afrika kıt'asına geçip Tunus'ta bağımsız bir devlet kurmuş iseler de Doğu Roma ve ardından İslâm devletleri buraları ele geçirmiş ve Vandallardan eser kalmamıştır. Ancak İslâm dünyâsında İspanya için kullanılan "Endülüs" kelimesi "Vandal" kelimesinden türetilmiştir. Franklar da tahminen M.S. 420 yılında Belçika'yı işgâl ederek burada küçük bir devlet kurmuşlardır. Got ve Burgonya kavimleri de Galya'ya yerleşmiştir. Britanya Adası'nda yaşayan halk ise kendilerini İskoçyalılardan korumak için Angl ve Sakson kavimlerinden yardım istemiş ve bu kavimler M.S. 440 yılında Britanya'yı ele geçirmiştir. "memleket" mânâsına gelen "ter" kelimesi Angl kavmine izâfeten Britanya Adası'na İngiltere denmiştir.¹⁷²

"Hun Çarı olan Atila nâm hakan"ın Doğu Roma'yı haraca bağladıktan sonra Galya'da Roma ve Germen ordularını mağlup etmiştir. Ertesi sene Roma şehri üzerine yürüyen Atilla, Roma piskoposunun ricâsıyla bu şehri almaktan vazgeçmiş ve bir sene sonra da vefât etmiştir. Hunlar Karadeniz tarafına dağılmış ve böylece Roma şehri kurtulmuştur. Bu sırada Atilla'dan korkanlar çeşitli yerlere dağılmış, bunlardan bir kısmı da M.S. 452 senesinde Venedik şehrini kurmuşlardır. Hun tehlikesini atlatan Batı Roma bu sefer de Germen kavimleriyle çatışmaya başlamıştır. İtalya dışında bütün topraklarını kaybeden Batı Roma "Odark" adlı bir Germen komutanın M.S. 476 yılında Roma'yı ele geçirmesiyle yıkılmıştır.¹⁷³

Bu şekilde Batı Roma bahsini kapatan Cevdet Paşa, önemli bir ayrıntının daha altını şöyle çizmektedir: "Devlet-i Garb-i Rûmiye esâsından münhâdim oldıkda anın çürük

¹⁷¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 173.

¹⁷² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 174.

¹⁷³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 175.

temelleri üzerine binâ' olunan hükûmetler dahi pâyidâr olamamak umûr-ı tabîiyeden olduğına nazara" kurulan Germen devletleri de fazla uzun yaşayamamıştır.¹⁷⁴

Doğu Roma'da ise Ayasofya'nın kurucusu olan "Justinianüs" [I. Justinianus (527-565)], İtalya'ya akın ederek M.S. 555 yılında burayı ele geçirmiş ve Exark ünvanıyla bir vâli atayarak İstanbul'a bağlamıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve M.S. 568 yılında "Cermenya tavâifinden Lombard tâifesi" İtalya'da hâkimiyeti ele geçirmiştir.¹⁷⁵

Doğu Roma'nın Sasânî Devleti'yle yaptığı savaşları "ehl-i kitâb"ın Mecusîlerle mücâdelesini şeklinde yorumlayan Paşa, devamında şunları yazmaktadır: İslâmîyet'in ilk yıllarında Mekke'deki müşrikler Sasânîleri Müslümanlar ise Doğu Roma'yı desteklemiş, Hz. Ebu Bekir Ebu bin Halef ile bu savaşın sonucu hakkında bahse girmişti. Nitekim bu savaş üzerine Rûm Sûresi nâzil olmuş, M.S. 622 yılında Doğu Roma İmparatoru "Herakl" [I. Heraclius (610-641)], Sasânîleri mağlup etmiş ve Müslümanların desteklediği taraf savaşını kazanmıştır.¹⁷⁶

2.1.2. Frank İmparatorluğu

Cevdet Paşa, Roma İmparatorluğu'nun dışında Frank İmparatorluğu hakkında da tafsîlâtı bilgiler vermektedir. Frankların kökeni konusunda, Roma İmparatoru Severus'un hüküm sürdüğü M.S. 3. yüzyılda Ren Nehri tarafında hayvan sürülerini beslemek için dolaşan birkaç küçük Germen kabilesinin birleşerek kendilerini Frank, yani "serbest ve müstakil" olarak adlandırdıklarını belirtmektedir.¹⁷⁷ Zamanla güçlenen Franklar, Roma hudutlarına saldırılarda bulunmuş ve Belçika'yı işgal etmişlerdir.¹⁷⁸ Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile Galya'nın hâkimiyeti Got ve Burgon kavimlerinin eline geçmiştir. Ancak Roma'dan devraldıkları ahlâki çöküntü ile içlerinde vatan sevgisi olmayan bu kavimlerin hâkimiyeti kısa sürmüş ve Belçika'da bulunan Frankların hükümdârı "Merovinç" [Merovenj] hânedânından¹⁷⁹ "Klovis" [I. Clovis (481-511)] Galya'yı ele geçirmiş ve 486 yılında Frank Devleti kurulmuştur. Frank ve Fransa kelimeleri

¹⁷⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 176.

¹⁷⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 178.

¹⁷⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 180.

¹⁷⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 171.

¹⁷⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 174.

¹⁷⁹ 5. ve 8. yüzyıllar arasında Frank İmparatorluğu'nu yönetmiş hânedân.

arasındaki etimolojik benzerliği de anlatan Paşa'ya göre; “Ol vakit ekser evrâk ve senedât Lâtîn lisânı üzre yazılmağla Lâtîn kâidesi üzere Frank lâfzından Fransiya kelimesi yapılmış ve ba’dehû Fransa dinilmiştir.”

Paşa, devamında Clovis putperest olmakla birlikte Burgon hânedânlığından evlendiği kızın “İsevi dininde” bulunması sebebiyle kendisi de sonradan 3000 askeri ile birlikte Hristiyan olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı kendisine “cemâât-i İseviye'nin büyük oğlu” ünvanı verilmiş ve ondan sonra bu ünvan Fransa krallarının elkablarına dâhil edilmiştir.¹⁸⁰

Clovis kısa bir zamanda diğer Frank reislerine âit yerleri de ele geçirerek Frank Devleti'nin sınırlarını Ren nehrine kadar uzatmıştır. Bu başarısını kolaylaştıran bir sebep de Galliler ile Romalıların Katolik; buna karşın Gotların ve Burgonların Aryan mezhebinden olmasıydı. 300 yıllarında İskenderiye'de “Aryus nâm papas” tarafından yayılmaya başlanan bu mezhep 325 yılında İznik'te toplanan konsülde çoğunluk tarafından reddolunmuşsa da Got ve Burgon kavimleri bu mezhepten idiler. Buna karşılık Galya ve İtalya topraklarındaki halk Katolik olup Frank Devleti de Katolik mezhebini seçtiğinden yerli halkın desteğini de almıştır. Kısa zamanda devleti güçlendiren Clovis başkentini Paris şehrine taşımış ve 511 yılında ölmüştür. Kendisinden sonra tahta çıkan oğulları da babalarının yolundan gitmiş ve 540 yılında Gotlardan Marsilya'yı alarak bütün Galya topraklarını ele geçirmiştir.¹⁸¹ Ancak 7. yüzyılın başlarında Frank Devleti güçten düşmeye başlamış ve devlete bağlı bazı Germen kavimleri isyân etmiştir.¹⁸²

Franklar isyân eden Germenleri bastırmakla meşgulken Müslüman orduları da Fransa sınırlarını aşmış bulunuyordu. Paşa'ya göre, “Devlet-i İslâmiye Büyük İskender Devleti'nden daha büyük olmuş ve ehl-i İslâm seksen sene zarfında Romaluların seksen kurûnda zabt itdikleri yirlerden ziyâde memleketler feth iylemiştir.”¹⁸³ Bu da İslâm devletlerinin sahip oldukları güçlü teşkilatlanmayı göstermektedir.

¹⁸⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 176.

¹⁸¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 177-178.

¹⁸² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 181.

¹⁸³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 182.

Bu sırada Frankların başında bulunan “Şarl Martil” [Charles Martel (?-741] önce isyân eden Germenleri itaat altına almış, sonra da 732’de “Puvatya”da [Poitiers] Endülüs ordularını durdurmuştur. 752’de Frank Krallığı tahtına çıkan “Pepen” [III. Pepin (752-768)] döneminde ise Cevdet Paşa’nın dikkatini çeken bir durum yaşanmıştır. Bu dönemde Lombardiya Devleti Doğu Roma’ya bağlı bulunan Exark eyâletini işgâl etmiş; Papalık da Doğu Roma kendi içerisindeki sorunlarla ilgilendiği için Franklardan yardım istemiştir. Bu durumdan faydalanıp Hristiyanların gözünde meşru hükümdâr olmak isteyen III. Pepin de Lombardların üzerine gidip onları yenmiş ve Papa’dan “Roma şehrinin hâmisî ünvanını” almıştır. Ayrıca Papa bundan sonra “her kim ana sâdık olmaz ise aforoz ya’ni lânet olunacağını ilân iylemiştir.”¹⁸⁴ Böylece III. Pepin’in meşruluğu onaylanmış; ancak bunun karşılığında III. Pepin rûhban sınıfının devlet memuriyetlerine girişini kabûl etmiştir. Bu sûretle Avrupa’da yüzyıllar boyu devam edecek olan “mâddî ve mânevî” otorite ayrılığı başlamıştır.

768 yılında III. Pepin’in ölümü üzerine yerine oğlu “Şarlman” [Charlemagne (768-814)] geçmiştir. Avrupa’da devlet geleneğinin dönüm noktalarından biri olan Charlemagne’nin Papa tarafından taç giydirilmesi olayı Cevdet Paşa’nın dikkat çektiği bir konudur. Charlemagne, Lombardiya Devleti’ni ortadan kaldırıp demir tâcı giydikten sonra gerek Emevîleri gerekse putperest Saksonları mağlup etmeyi başarmıştır. Bağdat’taki Abbasi halifesi olan Harun el-Reşid ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Paşa, bu dostluk ilişkilerinin nedenlerini ise şöyle belirtmektedir: “Şarlman memâlik-i şarkiye-yi İslâmiye’de bulunan İsevîleri ve ale’l-husûs Kudüs-i Şerif züvvârını himâye için Hülefâ-i Abbâsiye’den hem asrı olan Harun el-Reşid’in hüsn-i tevcîhini celb iylemek isteyüb Bağdad’a ilçiler göndermiş idi.” Abbasî Halifeliği de, “Endülüs’de zuhûr ile Hilâfet-i Abbasîye’ye rakib olan Devlet-i Emevîye’ye karşı Avrupa’da tarafdâr peydâ itmek Harun el-Reşid’in dahî menâfi-i politikiyesi iktizâsından olduğına mebni o dahi Şarlman’a hedâye ile ilçî göndermiş idi.” Charlemagne’nin Endülüs üzerine yaptığı seferler ile Abbasî Devleti’nin Doğu Roma üzerine yaptığı seferler her iki tarafı da memnûn etmiştir. Böylece Frank Devleti ile Abbasî Halifeliği müttefik devlet konumuna gelmiştir.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 183.

¹⁸⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 184-185.

Cevdet Paşa ayrıca, Müslüman dünyasında bütün Batılıları “Frenk” ve Avrupa kıt’asının tamamını “Fregistan” olarak adlandırılmasının da yine Frank Kralı Charlemagne’nin ünü ve Abbasî halifesiyle yakınlığı dolayısıyla olduğu açıklamasını yapmaktadır:

Franklar sâir akvâm-ı Avrupa’dan ziyâde şöret bulub Frank kelimesi ise Lâtince Frans deyü telâffuz olunmağla Arablar evveline elif ilâve ve ahîrini cim telâffuz iderek efrenc dimişlerdir. Hâlâ beynimizde bütün Avrupalulara Frenk ve Avrupa’ya Fregistan tâbiri andan kalmışdır.¹⁸⁶

Charlemagne devrinde Avrupa’nın genel siyâsî durumu hakkında bilgiler veren Cevdet Paşa, bu yüzyılda Frankların Doğu Roma’dan bile güçlü olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde Avusturya, Almanya ve Rusya devletleri henüz kurulmamıştır. İngiltere küçük devletçiklerden oluşmakta; Hollanda, Belçika ve İsviçre ise Frank Devleti hâkimiyetindedir. Danimarka, İsveç ve Norveç korsanlık ile geçinmekte, Venedik ve Leh gibi küçük devletler varsa da, “medeniyet üzere bulunan devletler İslâm ve Frank ve İstanbul devletlerinden ibâret idi.”¹⁸⁷

İmparator ünvanı sadece İstanbul’daki Doğu Roma hükümdârına âitken Charlemagne babasından mirâs kalan toprakları daha da arttırıp sınırlarını “İstanbul Kayzerliği’nden daha ziyâde kuvvet ve cesâmet kesb itmiş idi.” Kısacası Charlemagne Avrupa’daki en büyük hükümdâr olmasına rağmen; “İstanbul Devleti”nin ünvanının daha büyük olduğunu ifâde eden Paşa, bunu şöyle izâh etmektedir: “Çünkü bir minvâl-i sâbık kayzer ve imparator ünvanları bir mânâda ve bir kuvvetde olarak padişah ve melikü’l-mülûk makâmında müstemil olub fakat Cermanya tarafında kayzer ve diğer Avrupa lisânlarında imparator ta’biri meşhûr olmuş idi.” Halk arasında büyük itibâr gören bu ünvan ise o zamana dek sadece İstanbul Kayzerliği’ne özel idi. Charlemagne daha önce yıkılmış olan Roma İmparatorluğu’nun birçok toprağına sahip olduğu için bu ünvanın da kendisinin hakkı olduğunu düşünmekteydi. Papa’nın bazı düşmanları tarafından hapsedilmesi ve kendisinden yardım istemesini fırsat bilen Charlemagne Roma’ya müdâhale etmiştir. 800 yılının Noel’inde hapisten kurtardığı Papa’nın önünde diz çöküponun tarafından taç giydirilerek yeni Batı Roma İmparatoru ilân edilmiştir. Böylece Charlemagne “bütün İsevî cemâatinin hâmisi olmak üzere en büyük hükümdâr-ı cismânî”

¹⁸⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 186.

¹⁸⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 185.

olurken, Papa da “en büyük reis-i ruhânî olarak hükümdârâna taç giydirmek hakkını tahsil etmiş”di. Bunun üzerine Roma şehri artık Doğu Roma İmparatorluğu’ndan tamamen ayrılmıştır.¹⁸⁸ Bu durum ise Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki ayrışmayı daha da hızlandırmıştır.

Bu olayı Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethiyle mukayese eden Cevdet Paşa, Frank ile Osmanlı devletleri arasında üç önemli farkı gündeme getirmektedir:

Frank kavminin sûret-i zuhûru Osmanlı’nun keyfiyet-i zuhûruna ve Şarman Devleti’nin sûret-i teşekkülü Devlet-i Osmâniye’nin keyfiyet-i teşekkülüne müşâbih olub şu kadar ki Şarman Devlet-i Garbiye-i Rûmiye’nin mühim olan memâlikine mutasarrıf olduğu hâlde pâyitahtı Roma şehri olamadı. Fâtih Sultân Mehmed Hân ise Roma Devlet-i Şarkiyesi’nin bi’l-cümle memâlikine mutasarrıf olarak pâyitahtını dahî pâyitaht ittihâz iyledi. Ve Frank kavmi ol mertebeye vâsıl olmak için üç yüz seneyi mütecâviz vakte muhtâc olub âl-i Osman ise yüz elli sene zarfında maksadına nâil oldu. Ve bir de selâtin-i Osmâniye saltanat ve hilâfeti cem’ idüb Karlovinc hânedânı ise nev-ummâ hilâfete şebîh olan bir riyâset-i rûhâniyeyi hükûmet-i cismâniye ile mezc iderek Papa’ya virmiş ya’nî hükümdârân-ı Avrupa’nın sakalını anın eline teslim etmiştir.¹⁸⁹

Cevdet Paşa, Franklar ile Abbasîler arasında da birtakım benzerliklerde bulunmaktadır. Buna göre, 752 yılında Frank İmparatorluğu hânedânlığında ve İslâm halifeliğinde değişiklikler yaşandığını belirterek şunları yazmaktadır:

Târih-i milâdî (752) ve hicret-i nebeviyenin (134) senesinde ilân-ı kraliyet iderek Merovinç hânedânından resmî kral bulunan zât bir manastıra gönderilmiş ve Fransa’da bu sûretle Karlovinç nâmıyla ikinci kraliyet hânedânı zuhûr iylemiştir. Bu esnâda hülefâ-i Emeviye’nin inkirâzıyla hülefâ-i Abbasîye zuhûr iylemiş olduğundan Şark ve Garb’da bir asırda birer büyük devletin zuhûr-ı garâib-i ittifâkiyâtdan ma’dûd bulunmuştur.¹⁹⁰

Yine, Frankların en şöhretli hükümdârı olan Charlemagne ile Abbasîlerin en şöhretli hükümdârı Harun el-Reşid 814 yılında ölmüştür. Frank İmparatorluğu’nda feodalitenin ortaya çıkıp merkezî otoritenin parçalandığı dönemde İslâm dünyâsında da “bir takım mülûkû’l tavâif peydâ olub, halifelerin hükûmeti Frank hükümdârlarının hükûmeti gibi bir emr-i itibâri hükmünde kalmış”tı. Ayrıca Franklarda saray müdürü makâmı olduğu gibi Abbasîlerde de “emirü’l-ümerâ” vardı. Cevdet Paşa, “Bu iki devlet yekdiğerini taklid etmişcesine müteşâbe olub” deyip ardından “neşr-i maârif husûsunda birbirine benzemezlerdi” diyerek, aradaki en büyük farkı da ortaya koymaktadır.¹⁹¹

¹⁸⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 186.

¹⁸⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 187.

¹⁹⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 183.

¹⁹¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 195.

Kuzeyden Normanların akınlarıyla karşı karşıya kalınan dönemde, Charlemagne 814 yılında ölmüştür. Yerine geçen oğlu “Lui”den [I. Louis (814-840)] sonra da taht kavgaları başlamış ve Frank İmparatorluğu hânedândan üç kardeşe paylaştırılmıştır. Böylece Almanya, Fransa ve İtalya devletleri oluşmuştur. İmparator ünvanı İtalya Kralı “Lotar”da [I. Lothaire (840-855)] kalmakla birlikte eski mânâsını da kaybetmiştir.¹⁹²

2.1.3. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu

Cevdet Paşa'nın yazdığına göre, Charlemagne'nin ölümünden kısa bir süre sonra Frank İmparatorluğu 3 parçaya ayrılmıştı. İmparatorluk tâcını giydirmek Papaların hakkı sayılıp hangi hükümdâr İtalya'ya saldıran Müslümanlara karşı yardım ederse, imparator ünvanı ona verilirdi. “Kel Şarli” [II. Charles (875-877)] öldükten sonra üç sene boyunca bu ünvan kimseye nasip olmamış; nihâyetinde “Almanya kralının oğlu Şişman Şarli” [Şişman Charles (882-885)] 880 yılında İtalya'ya giderek İtalya krallığı tâcını giymiş, ertesi sene de Roma İmparatoru ünvanını almıştır. Böylece Roma ve Almanya devleti birleşerek Roma-Germen İmparatorluğu ortaya çıkmıştır.¹⁹³

Cevdet Paşa, zaman zaman “Almanya İmparatorluğu” diye nitelendirdiği Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun kurulmasından sonra bu siyâsî gücün târihçesini vermektedir. Buna göre, Normanların saldırılarından bunalan Fransa, Şişman Charles'ten yardım istemiş ve böylece Charlemagne dönemindeki Frank İmparatorluğu Almanya'nın önderliğinde yeniden oluşmuştur. Lâkin bu durum iki sene devam etmiş ve Frank İmparatorluğu yine Fransa, Almanya ve İtalya olarak kesin biçimde ayrılmıştır. Frank İmparatorluğu'nun hânedânı olan Karolenjler gerek Fransa'da ve İtalya'da gerekse Almanya'da son bulmuştur.¹⁹⁴ Bunun yanında Marsilya'da bir krallık ortaya çıkmış, İsviçre tarafında da Burgon Krallığı kurulduğundan Frank İmparatorluğu toprakları üzerinde beş ayrı devlet meydana gelmiştir.

Devamında Cevdet Paşa'nın anlattığına göre, Almanya hükümdârı “Hanri”nin [Kuşçu Heinrich (918-936)] 936 yılında ölmesinden sonra oğlu “Oton” [I. Otto (936-973)] millet meclisi, yani elektörler tarafından Almanya kralı seçilmiştir. I. Otto kuvvetini

¹⁹² Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 1, s. 189.

¹⁹³ Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 1, ss. 192-193.

¹⁹⁴ Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 1, s. 193.

toplayınca Macarları yenmiş ve Almanya ile Macaristan arasında “Ostermak” isimli bir markilik kurmuştur. Paşa, Avusturya kelimesinin bundan türetildiğini şöyle izâh ediyor:

Almanya ile Macaristan arasında bir markilik ihdâs ile Ostermak ya’ni tesmiye olunmuşdur ki, hudûd-ı şarkiye markiliği demek olub Cermanya lisânında Oster şark mânâsına olarak Avusturya kelimesi dahi andan müştakdır. İşte Almanya tevâbinden mâdud Devlet-i Âliyye ile hem hudud olan Avusturya Devleti’nin esâsı bu küçük sancakdır.

Paşa, devamında “Beç” ve “Nemçe” kelimelerine açıklık getirerek bu kelimelerin de ne ifâde ettiğini açıklamaktadır. Avusturya Devleti’nin “dârü’l-ümerâsı”nın oturduğu Viyana şehrine Slav dillerinde Beç denildiği için Türkçeye de o şekilde geçmiştir. Almanya da Baltık Denizi’ni, Lehistan, Macar, Hırvat, İtalya Fransa ve Felemenk ülkelerini içine alan geniş bir imparatorluk olup ahâlisine Alman ve Nemçe denirdi. “Fakat bizim lisânımızda Avusturyalı’ya Nemçe ta’biri câri olmuştur.”¹⁹⁵

I. Otto kuvvetini topladıktan sonra İtalya’yı zapt ederek Roma’ya girmiş ve imparatorluk tâcını giymiştir. Oğlunu da İstanbul Kayzeri’nin kızıyla evlendirmiş; böylece kendi imparatorluğunu da Kayzer tarafından onaylatmıştır. İmparatorluk ünvanı kimi zaman İtalya kimi zaman Alman kralları arasında el değiştirirken bundan sonra Almanya’da kalmıştır. Germen tâcını giymek sadece Almaya kralına âit olup imparator ünvanı çoğunlukla Roma’da taç giydikten sonra alınmıştır. Böylece Alman imparatorları bütün Katoliklerin en büyük hükümdârı olmuştur.¹⁹⁶

II. Otto’nun ölümünden sonra Bavyera Dükası olan “İkinci Hanri” [II. Heinrich (1002-1024)] Alman kralı seçilmiştir. Roma’ya gidip de imparatorluk tâcını giydiğinde, “Papa tarafından kendüsine haç resimli bir altun elma takdim olunmağla memnûn olmuş idi.” Ancak Cevdet Paşa’ya göre böyle davranan Papa, Alman imparatoru olan II. Heinrich’e, “sana dünyâyı tefvîz iden benim” demek istemiş ve böylece kendi otoritesini belirtmiştir. Ayrıca tören sırasında II. Heinrich, “cemâat-i İseviye’nin hâmisi olmak üzere Papa’ya yemin itdiği esnâda ben Papa’ya sâdik olacağım lakırdısını dahi kendüsine didirtmişlerdi.” Cevdet Paşa bu tür oyunlarla papaların gün geçtikçe nüfûz kazandıklarına

¹⁹⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 196.

¹⁹⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 196.

da dikkat çekmektedir: “Bunlar ise hep çatallı sözler olarak bu dürlü desîselerle papalar refterefte kuvvet eylemişlerdir.”¹⁹⁷

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun siyâsî durumunu incelemeye devam eden Paşa, 1024 yılında II. Heinrich'in ölümünden sonra Saksonya hanedânlığından başka üye kalmadığı için Germen prenslerinden “Konrad”ın [II. Conrad (1024-1039)] yeni imparator olduğunu belirtmekte ve devamında şu bilgileri vermektedir: Burgon kralı da vârisi olmadan ölünce II. Conrad bu krallığı da zaptetmiş ve böylece İsviçre de Almanya Devleti'ne katılmıştır. Soyluların nüfûzunu kırmak için de çalışmalar yürüten II. Conrad 15 sene imparatorluk yaptıktan sonra ölünce yerine oğlu “Üçüncü Hanri” [III. Heinrich (1039-1056)] geçmiştir. Bu dönemde ise boşalan dükalıklar ele geçirilip merkezî devlet tarafından idâre edilmek üzere “Balatinler” yani voyvodalar atanmıştır. Ancak oğlu “Dördüncü Hanri” [IV. Heinrich (1056-1106)] zamanında soylular tekrar kuvvetlenerek nüfûzlarını artırmışlardır.

Bu dönemde Cevdet Paşa'nın dikkatini çeken önemli bir durum ise, eskiden yeni bir Papa seçildiğinde Alman imparatoru tarafından onaylanma usûlünün Papa “Yedinci Greguvar” [VII. Gregorius (1073-1085)] tarafından değiştirilmesidir. Buna göre, “papalar Roma ahâlisinin rızâsıyla kilisenin büyük rütbesine hâiz olan kardinaler tarafından intihâb olunarak cânib-i imparatoriyeden tasdike muhtâc olmaması” yönünde karar alınmıştır. Ayrıca papaz olanların evlenmeleri yasaklanmış ve piskoposların devletlerden tamamen ayrı ve bağımsız olmaları kabûl edilmiştir. IV. Heinrich buna karşı çıkınca Papa da imparatoru hâl ve aforoz etmiştir. Ancak IV. Heinrich yeniden tahta çıkararak Roma'yı kuşatmıştır. En sonunda ise piskoposlar ellerindeki toprakların sahibi olarak imparatorun himâyesinde olmak üzere bağımsız Papalık Devleti'ne bağlı olarak kalmaları onaylanmıştır.¹⁹⁸ Böylece Avrupa'daki mâddî ve mânevî otorite tamamen birbirinden ayrılmıştır.

Cevdet Paşa, Fransız ve Alman devlet modelleri arasında da bir karşılaştırma yapmaktadır. Paşa'nın yazdığına göre Fransız krallarından hiçbirinin imparator ünvanına sahip olmaması Fransa için bir şans olmuştur. Çünkü bu ünvândan mahrum olan

¹⁹⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 196.

¹⁹⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 197.

hükümdârlar bu sayede Papa'nın otoritesine karşı çıkabilmiş ve Fransa'yı kendi egemenlikleri altında üniter devlet hâline getirmeyi başarmışlardır: “Fransa kralları imparator ünvanından mahrûm olduklarından boyunları Papa'ya eğri olmadığı cihetle Papa'ya güzelce mukâvemet iderek devletlerince istediklerini yapabilişlerdir. Ve daha ol vakit Fransa meşhûdumuz olan heyet-i ittihâdiyeye girmeğe başlamış idi.”

Buna karşın Almanya hükümdârları ise, taşıdıkları Roma imparatoru ünvanını Papa'ya onaylatma mecbûriyetleri nedeniyle kendilerinden daha güçlü bir otoriteye bağlı kalmışlardır. Ayrıca dâimâ asker ve para ihtiyaçları olduğundan dolayı asilzâdelere gereğinden fazla serbestlik verdikleri için Alman soyluları geniş oranda nüfûz ve kuvvet kazanmışlardır. Bunun yanında Alman imparatorlarının verâset usûlüyle değil, “müntahablar”, yani elektörler tarafından yapılan seçimle tahta çıkabilmeleri sebebiyle asilzâdelere ve piskoposlara da büyük imtiyâzlar tanımak zorunda kalmışlardır. Paşa'ya göre, “İşte bu misillü sebeplerden tolayı Almanya Devleti bir heyet-i ittihâdiyeye giremeyüb nihâyet İtalya gibi küçük küçük hükûmetlere münkasım olmuştur.”¹⁹⁹

2.2.Haçlı Seferleri Öncesi Avrupa'nın Siyâsî Durumu

Cevdet Paşa, Haçlı Seferleri öncesinde Avrupa'daki mevcut siyâsî durum hakkında genel bilgileri şu şekilde vermektedir: 9. yüzyılın sonu ve 10. yüzyılın başlarında Frank İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra aynı topraklarda Fransa, Almanya ve İtalya gibi devletler kurulmuştur. Fransa kuzeyden yağma için gelen Normanlarla uğraşırken, Almanya yeterli gücü olmamakla beraber Avrupa'daki en büyük devlettir. İtalya ise bu dönemde iç çatışmalarla ve Papalığın hükmüyle yönetilirken halk da cumhûriyet sevdâsına düşmüştür.

Britanya Adası'nda ise küçük krallıklar hüküm sürmekteyken içlerinden birisi diğerleri üzerinde hâkimiyet kurarak bir devlet teşkilâtlanmasına doğru gidilmiştir. “Birtakım kuzeyliler” [Normanlar] Baltık Denizi'nden geçerek 860 yılında Rusya'da bir “hükûmet” [knezlik] kurmuşlar ve “Kiyef” [Kiev] şehrini başkent yapmışlardır. Doğu Roma İmparatorluğu ile olan münâsebetlerinden dolayı Ortodoks Hristiyanlığını kabul

¹⁹⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 206-207.

eden Rusya zamanla kuvvetlenmeye başlamış, sonradan “Moskov” [Moskova] şehrini pây-i taht yaptıkları gibi Petersburg şehrini de kurmuşlardır.

Bunun yanında “Leh” [Polonya], “Çe” [Çek] ve Hunların bâkiyesi olan “Hunkorve” denilen Macarlar da krallıkla idâre edilen devletler kurmuşlardır.²⁰⁰

Cevdet Paşa Avrupa'nın bu parçalanmışlık ve güçsüzlüğüne rağmen İslâm dünyâsının bundan faydalanamadığını; Avrupa'nın da Müslüman devletlere saldırıda bulunacak gücü olmadığını söyleyerek, bu durumu şöyle izâh etmektedir:

Millet-i İslâmiye bidâyet-i zuhûrunda bütün cihânın gözünü ürkütmüş Avrupa'yı lertzân itmiş iken bu asırlarda öyle bir garib tefrika hâline düşmekle artık Avrupaluların cânib-i İslâmiye'den endişeleri kalmamış idi. Fakat kendüleri dahi bervech-i meşrûh müteferrik olduklarından bir tarafa tecâvüze mecâlleri yoğidi.

Hattâ bu yüzyıllarda Fransa'nın hâli perişan olup açlık hüküm sürmekteydi. Öyle ki câhil Fransız halkı milâdi 1000 senesi yaklaştı, dünyânın sonu geldi diye günâhlarından tövbe için kimileri Kudüs-i Şerif'e ziyârete giderken kimileri de ellerindeki her şeyi kiliseye vakfetmiştir. İşte Fransız kiliselerinin zenginliğinin sebebi bu olmuştur.²⁰¹

2.3. Siyâsî Gücün Din Adamlarının Eline Geçışı

2.3.1. Papalık Devleti'nin Kuruluşu

Cevdet Paşa eserlerinde Katolik din adamlarının siyâsî hürmet kazanmaları ve siyâsî hayâtı yönlendirmeleriyle alâkalı önemli tespitler yapmaktadır. Paşa'ya göre, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde genel bir rûhânî reis olmadığından cemâatler dinî işlerine bakmak için ihtiyarlar arasından birini seçerlerdi. Bu kişiye de piskopos denirdi. “Roma piskoposu bir minvâl-i sâbık havâriyyûndan Betrus'un halefi olduğu cihetle sâir piskoposlardan ziyâde itibâra mazhar olurdu.”²⁰² Buna rağmen Roma ve diğer Germen devletlerinin hükümdârları Roma piskoposunu devlet işlerine karıştırmazdı. Özellikle I. Constantinus'dan sonra Roma piskoposunun bağımsız olma düşüncelerini anlayanimparatorlar dinî toplantıları bile kendilerinin iznine bağlamışlardır. Ancak

²⁰⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 194.

²⁰¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 195.

²⁰² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 178-179.

sonradan imparatorlar çoğunlukla Roma şehrinde oturmayıp pâ-yi tahtı Milan şehrine almıştır. İtalya'nın İstanbul Kayzerliği'ne bağlanması ile Exark adıyla atanan vâililer de Ravenna şehrinde oturmuştur. Roma'da bulunan mülkiye memurları halkın gözünde itibârî düşük görüldüğünden Roma şehrinde nüfûz Roma piskoposunun eline geçmiştir. Devlet-i Şarkiye'nin zamanla güç kaybetmesi ve bazı imparatorların da müsâmahası ile Roma şehri kendi kendine idâre olunmaya başlamıştır. “Ve Papa lafz-ı baba manâsına olan papas kelime-i Yunaniye'sinden me'hûz olarak bi'l-cümle piskoposlara itlak olunurken sonradan Roma piskoposuna mahsus olmuştur.”

600 yılına doğru piskoposlardan bazıları “Rim Papa halife-yi Allah'dır” diye ilân etmişlerdir. “Greguvar” [I. Gregory(590-604)] yortu günlerini, kilise âyin ve merâsimlerini tertip etmiş; onun zamanında Hıristiyanlık Avrupa'da yayılmış ve Papalık makamı da itibâr kazanmıştır. Bu durum elbette İstanbul'daki Patrik tarafından hoş karşılanmamaktaydı: “Pây-i taht-ı Kayzeri ve din-i İsa'nın menşe' ilân ü intişârı olan İstanbul'un Patrik'i Papa'ya tefevvuk iddiâsında olarak anın böyle merci-i enâm ve esâkife olmasını çekemezdi.” Ancak bu sırada Doğu Roma'nın Sasânîlerle savaş durumunda olması nedeniyle İstanbul Kayzeri Roma'da olup bitenlerle ilgilenememiştir.²⁰³

Cevdet Paşa, Papaların siyâsî güç kazanmasıyla alâkalı şunları söylemektedir: Doğu Roma İmparatoru “Liyone” [III. Leo (717-741)] dönemindeki ikon kırıcılık kanûnun İtalya'da uygulanmasına karşı çıkan Papa, halkı da ayaklandırmış ve Ravenna halkı Doğu Roma'nın İtalya'daki vâlisini idâm ederek Lombardları şehre dâvet etmişlerdir. Roma ahâlisi de Kayzer'in Roma'daki mülkiye memuru yerine Papa'yı müdür tayin etmiştir. “İşte Papa'nın hükûmet-i cismâniyesi buradan başlamıştır.”²⁰⁴ Ancak Papa, Kayzer'in itaatinden çıkmayı uygun görmediğinden Venedik Cumhûriyeti'ni de Lombardlara karşı tahrik ederek onların yardımı ile Ravenna şehrini kurtarmış ve Kayzer'in yeni vâlisine teslim etmiştir. Yeni Papa kendisini Ravenna vâlisine onaylattıktan sonra Kayzer'e bağlılığını bildirmiş; fakat adı geçen kanûn hakkında Kayzer'e sert bir mektup yazmış, halk da bu kanûnun iptâlini istemiştir. Bunun üzerine Doğu Roma Ravenna şehri üzerine bir donanma göndermiş;lâkin halk bu donanmayı şehre sokmamıştır. Merkezden başka bir ordu gönderilmediği için bütün Roma şehri ve civârı Papa'nın egemenliği altına girmiştir.

²⁰³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 179.

²⁰⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 181.

Doğu Roma İmparatorluğu da halkın âdetlerini değiştirmenin zorluğunu anlayınca kanûnu iptâl etmiş ve eskiden olduğu gibi kiliselerde ikonlar yer almaya başlamıştır. İşte bu gibi olaylarla Papa'nın nüfûzu daha da artmıştır²⁰⁵

Frank İmparatorluğu'nun başında bulunan Charlemagne döneminde ise Papa'ya bazı topraklar bahşedilmiştir. Bunun yanındapapalar bazı toprakları da satın alarak Papalık Devleti genişlemiştir.²⁰⁶

Bu dönemde ortaya çıkan Katolik ve Ortodos kiliseleri ayrımını Paşa şöyle anlatmaktadır:

Papa'nın ol vechle terâkkî-yi şân ü nüfûzu dahi İstanbul Patrik'ine pek ziyâde tokunarak ve Roma ve İstanbul şehirleri beyninde hükûmet-i cismâniyece mübâyenet olduğu gibi mezhebece dahi rekâbet peydâ olub sonradan akâidce dahi aralarında bazı ihtilâfât zuhûr iderek nihâyet İsevilerin Şark ve Garb kilisaları ünvânıyla iki mezhebe inkısâmını müceb olmuş ve Garb Kilisesi'ne tâbi olanlara Katolik ve Şark Kilisesi'ne tâbi olanlara Ortodoks dinilmiştir.²⁰⁷

Bu ayrılık o kadar etkilidir ki 16. yüzyılda Papa XIII. Gregory'nin²⁰⁸ hazırladığı ve Rûmî takvimin bir düzenlemesi olan Gregoryen takvimi Katolikler ve ardından Protestanlar tarafından kullanılmaya başlanmış; ancak sırf Papa'nın emriyle yapıldığı için Doğu Kilisesi'ne bağlı Hristiyanlar bu takvimi kabûl etmemiştir²⁰⁹

Papalık Devleti'nin böyle güç kazanmasını Avrupa hükümdârları için kötü bir durum olarak anlatan Cevdet Paşa, Papaların Hristiyan kralları tehdit edecek mertebe ve nüfûza eriştiğini, hattâ bazı imparatorları imparator olarak onaylamak için naz ettiklerini söylemiştir. İmparatorlar, krallar ve ileri gelenlerin içerisinde Papa'nın dediğine uymayanlar aforoz edilmiş ve aforoz edilmek itibârını yitirip lekelenmek anlamına geldiği için herkes ister istemez Papa'nın hizmetinde olmaya mecbûr kalmıştır²¹⁰

²⁰⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 182.

²⁰⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 184.

²⁰⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 186.

²⁰⁸ Cevdet Paşa burada bir hatâ yaparak Gregoryen takvimini hazırlayanın XII. Gregory olduğunu belirtmiştir. Oysa bu XIII. Gregory'dir.

²⁰⁹ Ahmed Cevdet, **Takvîmü'l-Edvâr**, 1287, s. 30.

²¹⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 187.

Ayrıca Papalar, bu nüfûzlarını kullanarak Avrupa’da pek çok savaşın çıkmasına neden oldukları gibi Haçlı Seferleri’nin meydana gelmesinde de büyük rol oynamışlardır.

2.3.2. Haçlı Seferleri

Cevdet Paşa “Muhârebât-ı Sâlibiye” diye adlandırdığı ve gerek Avrupa gerekse İslâm dünyâsı açısından büyük önem taşıyan Haçlı Seferleri’nin nedenlerini dört madde şeklinde ele almaktadır.

Bunlardan ilki, Kudüs’e gelen Hristiyanlara karşı Araplar tarafından iyi muamele edilirken sonradan bu tavrın “haşin tabiatlı Türkmenler” tarafından değiştirilmesidir. Şöyle ki:

Öteden berü ziyâret için Kudüs-i Şerif’e gelüb giden Nasara’ya Araplar tarafından hüsn-i muâmele oluna gelürken Devlet-i Abbasiye’nin kuvvet ü satveti azaldıkça Irak ve Şam taraflarına mütevârid olan Tatar ve Türkman kebâil ve aşâirinin huşûnet-i tabîyeleri halkın efkârını değiştirüb gayret-i diniyyeyi sahiha-yı taassuba ve ulüvv-i himmet-i cem ile mezâlim ve tağallübe mübeddel olarak reâyâ ve müstemen Hristiyanların ahvâli perişan olmağla (...)²¹¹

Paşa’nın yazdığına göre, o dönemde Kudüs gerek Hz. İsa’nın doğum yeri olması gerekse Hristiyanlarca ziyâreti her günâha kefâret sayıldığından Avrupalılar açısından büyük önem arz ediyordu. “Ravn” şehri başpiskoposu “Jerber”, Kudüs’te Müslümanların sert davranışlarını görmüş ve Avrupa’ya geri döndüğünde Hristiyanları Müslümanlar aleyhine kışkırtmaya başlamıştır. Avrupa’da Müslümanlara karşı oluşan tepkiye karşılık Müslümanlar da Fransa ve İtalya’da bulunan devletlerin tehditleriyle karşılaştıklarından Hristiyanlara karşı olan öfkelerini artırmışlardır. Böylece Papa ve râhipler Kudüs’ü almak için Avrupa halklarını kolayca etkilemiştir.²¹²

Paşa ikinci neden olarak, Selçukluların Anadolu’da yaptıkları fetihlerle İstanbul’a yaklaşımlarından dolayı Doğu Roma Kayzeri Aleksios Komnenos’un telâşa kapılması ve İstanbul’un Türklerin eline geçmek üzere olduğundan söz ederek Avrupalılardan yardım istemesini göstermektedir.²¹³

²¹¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 198.

²¹² Ahmed Cevdet, **Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ**, 10. Cüz, Dersaadet: Kanaât Matbaası, 1331, s. 649.

²¹³ Ahmed Cevdet, **Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ**, s. 651.

Cevdet Paşa üçüncü neden olarak, Fransa kralının ülkesindeki soyluların memleketi ziyâdesiyle baskı altında tutmasından dolayı İslâm dünyâsına sefer açılırsa soylular da savaşa katılır ve Fransız halkı rahatlar diye Papa'nın savaş çağrılarına olumlu tepki vermesini göstermektedir. Papa'nın Müslüman Ağlebi hânedânına seleflerinin verdiği haracı unutamaması, İslâmiyet'in böyle fevkalâde şekilde hızlıca yayılmasından endişe etmesi ve Kudüs-i Şerif'in Hristiyanlar elinde bulunmasını istediğinden Avrupalıları savaşa teşvik etmesini, son neden olarak zikretmektedir.²¹⁴

Böylece 1096 yılında ilk önce Fransa'da olmak üzere Haçlı ordularının toplanmasına başlanmıştır. “Peyderpey vuku bulan tahrikât ve teşvikât üzerine Avrupa'da bir heyecân-ı umûmi hâdis oldu. Heman Kudüs-i Şerif'i feth için bir muharabe-i diniye açılmasına karar virildi. İbtidâ Fransa'da fedâi bayrakları açıldı, pek çok fedâi yazıldı.”²¹⁵

İspanya ise, Endülüs Emevilerinden çekindiklerinden dolayı Papa'nın çağrısına olumlu cevap veremezken diğer Avrupa devletlerinde bulunan soylular, silâhşör takımları ve halk savaş için hazırlıklara başlamıştır. Fedâi bayrakları altına toplananlar elbiselerinin göğüslerine haç resmi yaptıklarından dolayı onlara “Haçlılar”, “Çelipâyiler”, “Ehl-i Sâlib” ve “Sâlibiyyün” denilmiştir.

Bu izâhların ardından Paşa, Haçlı Seferleri'nin seyri hakkında şunları yazmaktadır: Fransa, Almanya ve İtalya'dan sayısız Haçlı “Kudüs, Kudüs” diyerek yola çıkmışlardı. Lâkin Ehl-i Sâlib'in muntazam bir idâre altında bulunmamasından dolayı Haçlıların çoğu Macaristan ve Bulgaristan'dan geçerken hastalıktan, yorgunluktan ve Bulgarların saldırılarına uğramaktan telef olmuş bir hâlde İstanbul'a varabilmişlerdi. Ancak İstanbul'daki Rûmlar eskiden beri bir kinle Latinleri sevmezlerdi. Bilhassa Latinler Katolik ve Rûmlar Ortodoks olup, mezhep ayrılığı sebebiyle tarafların rûhânî reisleri birbirlerini aforoz etmişlerdi. Bundan dolayı Bulgarların Latinleri perişan etmelerine sevinmişlerdi. Avrupa'dan grup grup yola çıkan Haçlılar dağınık bir şekilde ilerlerken her türlü rezilliği de işlemeye devam etmişlerdir. “Muhârebe-i Sâlibiye her günâhı mahv ider” sözünü kabûl eden gruplar en büyük cinâyetleri pervâsızca işlemeye başlamışlardı. “Müslümânlar ile muhârebeden evvel Yahudileri idâm itmek lâzımdır” diyerek, yolda önlere gelen

²¹⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 198.

²¹⁵ Ahmed Cevdet, **Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ**, s. 651.

Yahudileri gâyet zâlimce katletmişlerdi. Kendilerine “Mesih Ordusu” diyen Haçlılara karşı duranlara din düşmanı gözü ile baktıklarından, Yahudilere yaptıklarını Macarlara da yapmak istemişler; fakat Macarların şiddetli karşı koymalarıyla perişan olmuşlardı.

İstanbul’a gelen Haçlı gruplarının evleri, sarayları ve kiliseleri yağma etmeye başlaması üzerine, Kayzer Avrupa’dan yardım istediğine pişman olmuş ve hemen bu Haçlı gruplarını Anadolu yakasına geçirmişti.²¹⁶ İznik önlerine gelen bu grup Selçuklular tarafından kolaylıkla imhâ edilmişti. Buna rağmen Avrupa’da daha büyük ve düzenli ordular kurulmaya başlanmıştı.

Dükler, kontlar ve baronlar malikânelerini, büyük emlak ve eşyalarını, kadınlar da kocalarını veya oğullarını silâhlandırmak için ziynetlerini ve değerli eşyalarını satarak savaş hazırlıkları yapmışlardı. Gale yana gelen halkın böylesine tutkulu olmasının yanında Cevdet Paşa’nın dikkatini çeken diğer bir nokta ise, bu durumdan en çok rûhânî reislerin ve kilisenin faydalanmış olmasıdır:

Garibdir ki ruesa-i rûhâniyenin tahrikâtıyla zuhûra gelen muhârabe-i diniye için asilzâdegân ucuz fiy’at ile mâlikânelerini satdıklarından ruesa-i rûhâniye, bu hâlden istifâde idüb mâlikâneleri satun alarak zengin olmakda idiler. İşte bu sûretle asilzâdegânın birçok mâlikâneleri ruesa-i rûhâniye eline geçerek kilise vakıfları çoğalmıştır.²¹⁷

Cevdet Paşa, tekrar toparlanan Haçlıların 1097 yılında İznik’i ele geçirdiklerini, Anadolu’da ilerleyerek Antakya’da bir dükalık ve ardından Hz. İbrahim’in doğduğu yer ve makâm-ı şerifi olan Urfa’da da bir kontluk kurduklarını belirtmektedir. Sonrasında Kudüs’e varıp bir aydan fazla süren kuşatma sonucu şehri ele geçiren Haçlıların şehirdeki tüm Yahudi ve Müslümanları katlettiğini, Beyrut ve Akka’yı alıp Süveyş Denizi’ne kadar olan yerleri de istilâ ederek “Kudüs-i Şerif Kraliyeti” adıyla bir krallık kurduklarını yazmaktadır.²¹⁸

Paşa, devamındaki gelişmeleri şu şekilde anlatmaktadır: Selahaddin Eyyübi’nin 1187 yılında Kudüs’ü tekrar fethetmesi üzerine Avrupa’da yeni sefer hazırlıkları başlamış, Alman İmparatoru I. Friedrich, Fransa Kralı II. Philippe ve İngiltere Kralı I. Richard’ın başında olduğu büyük bir ordu kurulmuştu. Fakat Almanya İmparatoru ile Fransa ve

²¹⁶ Ahmed Cevdet, **Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ**, ss. 652-653.

²¹⁷ Ahmed Cevdet, **Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ**, ss. 654-655.

²¹⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 199.

İngiltere krallarının çıktıkları seferde başarısız olmaları üzerine Papa yeni bir seferin olması için gayret göstermişse de fayda etmemişti. Sadece Fransa ve diğer Avrupa ülkelerindeki soyluların bir kısmını yanına çekmeyi başarabilen Papa, yeni bir ordu meydâna getirmişti. O sırada Doğu Roma Kayzeri'nin azledilmesi üzerine oğlu Haçlıları İstanbul'a dâvet edip, Katolik mezhebi ile Ortodoks mezhebini birleştirmek gibi bazı husûsları taahhüt etmesi üzerine 1204 yılında İstanbul'a gelen Haçlılar şehri kuşatmıştı. Rûmlar Kayzer'in oğlunu asınca Haçlılar da bunun üzerine İstanbul'u yakıp yıkmışlar ve kiliselerdeki değerli eşyaları yağma etmeye başlamışlardı. Fransız soylular Doğu Roma İmparatorluğu topraklarını kendi aralarında paylaşıp içlerinden birini imparator seçerek bir Latin İmparatorluğu kurmuşlardı. Ancak bu imparatorluk 57 sene sürmüş sonradan Rûmlar İstanbul'u tekrar ele geçirmişlerdi.²¹⁹

İstanbul'un Latinler tarafından işgâline Papa çok sevinmişti. Mezhep ayrılığı dolayısıyla Rûmların merkezi olan İstanbul'un bir Katolik devlete merkez olması takdire şâyân bir olaydı; lâkin Kudüs hâlâ alınamamıştı. Bu yüzden Papa yeni bir Haçlı seferi için Avrupa devletlerine dâvet yollamıştır. Fakat bu sırada İngiltere halkı fikir hürriyetine meylederek hükûmet-i meşrûta girmişti. Fransa Kralı II. Philippe de memleketinin imârı ve müspet ilimler ile fenlerin geliştirilmesi fikrine düşmüştü. Almanya'da da bu dönemde birçok iç karışıklık çıkmış ve bazen bir asırda sayısız imparator bulunmuş bazen de imparatorlarla Papa ve İtalya halkı arasında mücâdele meydâna gelmiş ve imparatorlar Papa tarafından aforoz edilmiştir. Kısacası Avrupa'nın durumu karışık olduğundan hükümdârlar Papa'nın sözüne kulak asmamışlardır.²²⁰

2.4. Haçlı Seferleri Sonrası Avrupa'daki Siyâsî Vaziyet ve Politik Dengenin Oluşumu

Cevdet Paşa, Haçlı Seferleri'nin ardından ortaya çıkan siyâsî durum ve dengeler hakkında da bilgiler vermektedir. Paşa, Haçlı Seferleri ile Doğu-Batı ülkelerinin ilişkilerinin arttığını; fakat ardından Avrupa devletlerinin birbirleriyle ve kendi içlerinde olan sorunlarla uğraştıklarını söylemektedir. Avrupa öyle bir hâle gelmiştir ki “memâlik-i şarkiye”yi unutmuş ve “esbâb-ı temdîn ve terâkki olan muâmelât-ı ticâriye ve saîreden ırağ

²¹⁹ Ahmed Cevdet, **Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ**, ss. 791-792.

²²⁰ Ahmed Cevdet, **Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ**, s. 802.

kalmış” idi. Bu sırada ortaya çıkıp hızlı bir şekilde Rumeli’de ilerlemeye başlayan Osmanlı tehdidi karşısında Papa aracılığıyla Batı’dan yardım isteyen Doğu Roma ise istediğine ulaşamamıştır. “Zirâ Muharebât-ı Sâlibiyye asrlarının inkızâsından berü Frenkler tahsil-i ulûm ve sanâyiye hasr-ı nazar iderek”, İngiltere’de Papa ve râhipler aleyhinde düşünceler yayılmaya başlamıştır. “(...) ve bu serbestî-i efkâr-ı mezhebiye Avrupa’nın diğer mahallerine sirâyet iylemiş idi.” Artık Avrupa devletleri Papa’nın emrinde olmayıp kendi çıkarlarını gözetmeye başlamıştır.²²¹ Fransa Kralı IX. Louis çıktığı Haçlı Seferi’nde İslâm dünyâsında gördüğü medeniyetten ibret alarak Fransa’ya dönüşünde yeni kanûnlar tanzim etmiştir. Hattâ dince çok mutaassıp olduğu hâlde Papa’nın müdahâlelerine karşı mezhep işleri hakkında dahi kanûnnâme hazırlamıştır.²²²

Haçlı Seferleri sonrasında Papalık Devleti sadece bir dinî devlet olarak nüfuzu Katolik mezhebinin dinî çerçevesi içerisinde kalmış, yani siyâsî yetkilerini kaybetmiştir. Katolik mezhebinde olanların Papa ile ilişkisi yalnızca din ve mezhep yönüyle olmuştur.²²³ Bunlardan bir tek İspanya Devleti çok mutaassıp olarak Katolik din adamlarının sözü ile kan dökmeye devam etmiştir. Bu şekilde Endülüs’deki Müslümanları insanlık dışı bir şekilde kana susamışçasına katleden İspanyollar yaklaşık bir milyona yakın Müslüman’ı da Endülüs’ten çıkarmıştır. İspanya’nın bu tarz bir politika yürütmesini eleştiren Paşa, maârif ve sanâyi alanındaki bu insanların sürülmesinin İspanya’nın aleyhinde sonuçlara yol açtığını şu şekilde dile getirmektedir:

Bunlar ise eskiden mütemeddin ve ehl-i arz u çalışkan ve nicesi erbâb-ı maârif ve sanâyiden âdemler olduklarından İspanya’nın bu hareketi kâide-i hükûmet ve usûl-ı hükûmete mugayir düşüb, ol vakitden berü İspanya Devleti dûcâr olduğu za’f hâlden kurtulamamış ve medeniyeti düvel-i sâire-i Avrupa derecesine götürememiştir.²²⁴

Devamında, bununla kalmayan İspanya’nın, coğrafi keşifler sonrası Amerika kıt’asından eline geçirdiği zengin madenler sayesinde büyük servet kazanmasına rağmen zamanla israf ve sefâhat yoluna gittiğini; Yenidünyâ’dan getirdiği hazineler İtalya ile İngiltere tüccârı tarafından ülke dışına taşındığını ve böylece İspanya’nın Avrupa’daki nüfûzunun ve itibârının kaybolduğunu ifâde etmektedir.²²⁵

²²¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 210-211.

²²² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 203.

²²³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 96.

²²⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 219.

²²⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 4, s. 295.

Cevdet Paşa İngiltere ve Fransa arasında vuku bulan Yüzyıl Savaşları'nı (1337-1453) da incelemektedir. Savaş boyunca İngiliz kraliyetinin paraya olan ihtiyacı nedeniyle parlamento her toplantısında krala bir takım tekliflerde bulunmuş ve böylece İngiliz Meclisi nüfûzunu artırmıştır. Benzer şekilde Fransız soylularının da kimisinin savaşta ölmesi kimisinin esir düşmesi üzerine Fransa'daki soylu nüfûzu kırılmış ve Fransız Millet Meclisi güç kazanmıştır. Ancak bu sefer de kraliyet âilesinden büyük topraklara sahip prensler ortaya çıkmış ve bunlar krala karşı başkaldırırken halk da yine eskisi gibi baskı görmeye devam etmiştir. Fransa'da Orléan ile Bourbon dükleri arasında başlayan çatışma, bundan faydalanan İngilizlerin Paris'e kadar gelmeleri ve Paşa'nın "hârika bir kız" diye nitelendirdiği Jeanne d'Arc'ın millî bir direniş yaratıp İngilizlerin Fransa'dan çıkartılmasında etkili olması dikkatini çeken durumlardır.²²⁶

Cevdet Paşa'ya göre bundan sonraki gelişmeler şöyle olmuştur: Doğu'dan Osmanlı'nın hızlı ilerleyişi karşısında Avrupa'da güçlü bir hükümdâra ihtiyaç duyulduğundan Habsburg hânedânından Avusturya dükası olup sonradan Macar krallığına seçilen "Alber" [II. Albert (1438-1439)] Alman İmparatorluğu'nun başına geçirilmiştir. Ölümünden sonra ise 1440 yılında "Frederik" [III. Friedrich (1440-1493)] Papa tarafından taç giydirilerek imparator ilân edilmiştir. III. Friedrich Roma'da taç giyen en son imparatorudur. Çünkü papaların nüfûzu kırıldığından imparatorların kendilerini onaylatmak için Roma'ya gitmelerine gerek kalmamıştır. Habsburglar Viyana merkezli olmak üzere imparatorluğu Napoléon Bonaparte dönemine kadar yönetmiştir.²²⁷

Osmanlı Devleti'nin gündün güne gelişip Batı'ya doğru ilerlemesine karşılık Avrupalılar kendi aralarında bir ittifâk kuramadığından cevap verememişler ve bunun sonucunda da Osmanlı Avrupa içlerine hızla yayılmaya devam etmiştir.

Bu sırada Fransa Kralı "Fransua" [I. François (1515-1548)] çok kuvvetli bir hükümdâr olup İtalya'daki Milan Dükalığı'nı da alıp sınırlarını genişletme sevdâsına düşmüştü. Evlilik yoluyla İspanya Krallığı'nı ele geçiren Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu da büyük bir güç durumuna gelmişti. 1519 yılında I. François Papa'ya mürâcaat ederek kendisine imparator ünvanı verilmesi arzusunda bulunmuş; ancak

²²⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 209.

²²⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 211.

imparator olarak Alman hükümdârı “Şarlken” [V. Karl (1519-1556)] seçilerek Almanya ve İspanya devletleri birleştirilmiş ve böylece büyük bir imparatorluk oluşturulmuştur. V. Karl’ın amacı ise Charlemagne dönemindeki gibi bütün Avrupa’yı bir devlet altında birleştirmektir.

Aynı hakkı kendisinde gören Fransa kralı çok geçmeden Alman imparatoru ile mücâdeleye girmiş; fakat yenilerek esir düşmüştür. İtalya’ya saldırmamak şartıyla serbest bırakılmışsa da ardından İngiltere ve Venedik ile anlaşarak V. Karl’a yeniden hücum etmiş; ancak yine mağlup olmuştur.²²⁸

Paşa, Fransa’nın Osmanlı Devleti’nden yardım talebine de değinmektedir. Almanya, İtalya ve İspanya devletleri arasında kalan Fransa içine düştüğü zor durumdan kendisini kurtarabilmek için Fransa Kralı I. François, “ol asırda Avrupa halkının ber-kemâl olan şiddet-i taassub ve cehâletini kayd itmeyüb ve ihtilâf-ı dîne bakmayub kendi devletinin selâmeti için” Sultan Süleyman ile ilişki kurarak, Osmanlı Devleti’nden yardım istemiştir.²²⁹

Cevdet Paşa bu durumun altını çizerek Avrupa’da yeni bir denge politikasının oluştuğunu belirtmektedir. V. Karl’ın ve I. François’in bu hırs ve açgözlülükleri fark edilince Avrupa devletleri kıt’anın genelini tehdit edebilecek bir gücü önlemeye yönelik “muvâzene-i politikiye” usûlünü getirmişlerdir. Oluşturulan bu denge politikası gereğince Avrupa devletlerinden birinin diğerlerinin aleyhine çok fazla kuvvetlenmesine diğer devletlerce müsaade edilmemeye başlanmıştır. Denge politikası sistemini çok olumlu bulan Cevdet Paşa bunun Osmanlı Devleti yararına olduğunu da iddiâ ederek şu tespiti yapmaktadır: Avrupa’da V. Karl-I. François mücâdelesini “konuşma san’atı” ile “dış işleri idâresi”nden ibâret olan devletlerarası diplomasiyi de ortaya çıkarmış, “fenn-i mukâleme ve idâre-i umûr-ı hariciyeden ibâret olan fen (diplomati) tevlîd iylemiştir.”²³⁰

Bir Avrupa devletinin kıt’anın tamamını tehdit etmesini önlemeye yönelik oluşan bu denge ise devletler hukukunu doğurmuştur. Almanya ve Fransa arasındaki Avrupa’yı kendi devletleri altında birleştirme mücâdelesine Osmanlı, İngiltere ve Venedik de

²²⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 213-214.

²²⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 215.

²³⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 218.

karışarak devletlerarası ilişkilerde; “kâh ânınla ve kâh bununla ittifâk ve muahede iderek evâilde ma’lûm olmayan bir ittifâk u ittihâd usûlü meydâna çıkmıştır.” Avrupa’da “hukuk-ı düveliyeyi şâmil bir fen” doğarak milletlerarası hukukun değeri önce böyle muhârebeler yardımıyla anlaşılmiş ve Avrupa hükümdârları devletlerarası hukuk kitaplarını birer antlaşma gibi sayarak o hukukun dışına çıkmamaya özen göstermişlerdir. Devletlerarası hukukun önemini ve devletlerin buna riâyet etmesinin zorunlu olduğunu belirten Paşa, buna rağmen devletlerarası ilişkilerde, “el-hük-m-i ilim’ en gâlibe”, yani “hüküm galibindir” kuralının esâs olduğunu söylemekten de kendisini alamamaktadır.²³¹

2.5. Protestanlığın Ortaya Çıkışı ve Mezhep Savaşları

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ile Fransa Devleti arasındaki Avrupa’nın hâkimi olma mücâdelesini devam ederken bu sefer de Almanya’da dinî bir gelişme olarak ortaya çıkan; fakat zamanla Avrupa’nın siyâsî olaylarına yeni bir çehre kazandıran mezhep savaşları vuku bulmuştur. Cevdet Paşa, Avrupa’daki bu mezhep savaşlarının çıkış noktasının Katoliklere karşı başkaldıran Protestanlar olduğunun farkındadır. Bunu şu şekilde izâh etmektedir:

Bu esnâda Avrupa’da Protestanlar zuhûr ile Papa’nın hükûmet-i rûhâniye ve cismâniyesini red ve cerh ve kilisalardan esnâmı def’ ve ref’ ve yalnız İncil’de mûnderic olan husûsâta i’tibâr ve diyânet-i İsevîye’ye sonradan vakt-i vakit ilâve olunan şeyleri inkâr iderek pek sâde bir mezhep ittihâz idüb, Katolikler ise Papa hakkında her şeyi ilhâm ile bilüb söylemek ve nâsın günâhlarını âf iylemek gibi bir takım efkâr-ı mahsûsaya müteakid olduklarından tarafeyn yek digere buğzu adâvet iderek taraf taraf muhârebât-ı mezhebiye zuhûr itmeğe başlamıştır.²³²

Bir taraftan Osmanlı Devleti korkusu diğer taraftan Fransa olan mücâdelesini nedeniyle V. Karl din işleri ile ilgilenememiş ve Protestanlık Almanya’nın pek çok bölgesinde yayılmış; hattâ Fransa topraklarına bile geçmiştir. Cevdet Paşa, Protestanlığın Almanya’da daha fazla yayılmasının bir nedeni olarak da, Fransa’nın katı bir mutlakiyetle yönetilmesine karşılık Almanya’nın otoritesindeki parçalanmışlığıyla izâh etmektedir. Ayrıca I. François kendi ülkesindeki Protestanları işkencelerle sindirmeye uğraşırken; Almanya’da bulunan Protestanları ise V. Karl’a karşı ayaklandırmaya çalışmıştır. Almanya’daki Protestan prensler de imparator aleyhinde birleşince Kutsal-Roma Germen

²³¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 217.

²³² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 215.

İmparatorluğu çok zor durumda kalmıştır. Avrupalılar mezhep ayrılığı yüzünden kendi aralarında mücâdeleye başlamışlarsa da Osmanlıların ilerleyişi karşısında ittifâk kurmuşlardır. Kanûnî Sultan Süleyman mezhep ayrılıklarından faydalanıp Macaristan üzerine sefer düzenlemişse de Osmanlı askerine karşı Protestan gruplar da V. Karl'ın yanında yer almıştır.

1548 yılında I. François ölünce yerine geçen oğlu “İkinci Hanri” [II. Henri (1548-1559)] babasının dönemindeki politikayı devam ettirmiştir. Fransa'daki Protestanları idâm ettirmekle birlikte Almanya'daki Protestan prenslerle V. Karl aleyhinde ittifâk kuran II. Henri aynı zamanda Sultan Süleyman ile de temasa geçmiştir.²³³

Fransa'da Protestan sayısının bir hayli artışı nedeniyle ülke içerisinde iki mezhep taraftarları kanlı bir mücâdeleye girişmişlerdir. Kraliyet hânedânlığından gelen bazı prenslerin de Protestan olmasıyla bu mücâdele daha da şiddetlenmiştir. 1572 yılının 24 Ağustos'undaki Saint Barthélemy Katliamı'na da değinen Cevdet Paşa, Katoliklerin ayaklanıp bir gecede Protestanların evlerine girerek hepsini öldürdüklerini ve bunun diğer eyâletlere de yayılmasıyla Fransa'da toplu bir kıyım gerçekleştiğini belirtmiştir. Ancak 1589 yılında Bourbon hânedânlığının tahta geçmesiyle Protestanlar serbest bir konuma gelmişlerdir. “Dördüncü Hanri”nin [IV. Henri (1589-1610)] Protestanlara inanç hürriyeti tanınmasıyla birlikte 30-40 sene boyunca uzayan mezhep mücâdeleleriyle harap olan Fransa böylelikle rahata kavuşmuştur.²³⁴

Cevdet Paşa mezhep mücâdeleleri hakkında bilgi verirken Katoliklerin karşı reformu sayılan Cizvit Tarikati'na da değinmektedir. 1534 yılında İspanyalı Katolik bir din adamı olan Ignacio de Loyola'nın kurduğu bu tarikatın ilkeleri hakkında olumsuz düşünen Paşa, bunu şöyle açıklamaktadır: “(...) ol asırda Katolik mezhebini himâye zımnında İspanya'da Cizvit nâmiyle bir ta'rîk ihdâs olunub bunun bir kâide-i esâsîyesi bu idi ki bir iyü murâd için her dürlü çâre makbûldür dirlerdi bu fikre hâlâ Avrupa'da fenâ ve ikiyüzlü âdemlar hakkında darb-ı mesel olarak irâd olunur.” Bunlara ilâve olarak Cizvit

²³³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 215.

²³⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 219-220.

papazlarının, “umûr-ı politikaya müdâhâle ider olduklarından düvel-i Avrupa taraflarından tard olunmuşlardır” bilgisini de vermektedir.²³⁵

2.6. Modern Avrupa’daki Siyâsî Güç Odaklarının Oluşumu

2.6.1. XIV. Louis Dönemi Fransa’sı

1610 yılında IV. Henri’nin bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra yerine oğlu XIII. Louis geçmişse de küçük yaşta olmasından dolayı yönetim annesinin elinde kalmıştır. Cevdet Paşa’nın “sû’-i ahlâk” bir kadın olarak nitelediği Marie de Medicis hazinedeki parayı boş yere harcayarak ziyân etmiştir. Bu nedenle Fransa’da mâlî ve idârî anlamda sıkıntılar baş göstermiştir. 1614 yılında “Meclis-i Umûmi” [États Généraux] toplanmış ancak bir netice alınamamıştır. Fransız İhtilâli’ne kadar da bu meclis bir daha toplanmamıştır.

Cevdet Paşa Fransa’daki bu kötü gidişâtın durmasında en önemli etkenin piskopos sınıfında iken sonradan “reisü’l-vükelâ” tayin edilen “Kardinal Rişliyö”nun [Richelieu]²³⁶ faaliyetleri olduğunu belirtmektedir. Richelieu’nun çalışmaları ile az vakit içerisinde büyük işler başarılmış ve Fransa Devleti öncekinden daha çok nüfûz ve kuvvet kazanmıştır. Paşa, Fransa’nın güçlenmesinde Kardinal Richelieu’nun takip ettiği üç başlı siyâsetin önemli olduğuna inanmaktadır: “Bu kardinal Protestan ve asilzâdegân ile Habsburg hânedânının nüfûzlarını kırmakdan ibâret olan üç başlı bir politika ittihâz idüb üçüne dahi zaferyâb olmuştur.”²³⁷ Fransa’daki soyluların nüfûzunu iyice kıran Richelieu böylece Fransa’da feodalite usûlünün tamamen bitmesini sağlamıştır. Fransa’daki Protestanları tehdit edip sindiren Richelieu buna karşılık Almanya’daki Protestanları destekleyerek her türlü mâddî ve mânevî yardımı yapmış ve Fransa’ya ısınmalarını sağlamıştır.

Dış işlerini çok iyi idâre eden Kardinal Richelieu sayesinde Fransa’nın Avrupa’da ön plana çıktığı gibi ilim ve maârifin de bu dönemde ilerleme kaydettiğini düşünen Paşa, devamında şu tespiti yapmaktadır: “Bu misillü tedâbir-i diplomatikiye ile umûr-u hâriciyeyi hüsn-i idâre iderek Fransa Devleti’ni birinci devletler sırasına götürdüğü gibi

²³⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 216.

²³⁶ Armand Jean du Plessis de Richelieu (1585-1642). Fransız din adamı ve vekilharci.

²³⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 220.

Fransa’da Encümân-i Dâniş küşâd ile ulûm ve maârifin terâkkisine dahi gayret itmiş idi.”²³⁸

1642 yılında Kardinal Richelieu’nun ölümünün ardından Kral XIII. Louis de vefât etmiştir. Yerine ise “On dördüncü Lui/Lui Katorz”²³⁹ [XIV. Louis (1643-1715)] geçmiştir. Yeni kralın beş yaşında olmasından dolayı annesi yönetimi ele almıştır. Kralın annesi Habsburg hânedânından İspanya kralının kızı olup o da Kardinal Richelieu’nun arkadaşı “Kardinal Mazaren’i” [Mazarin]²⁴⁰ başvekil olarak atamıştır.

Kardinal Mazarin de selefi Kardinal Richelieu’nun belirlediği politika üzerinden giderek Habsburg hânedânı aleyhinde faaliyet yürütmüştür. Almanya’daki “muhârebe-i mezhebiye”ye²⁴¹ müdâhale ederek; bu muhârebelerde Protestanlara en çok yardımda bulunan İsveç ile bir ittifâk yapmış, Avusturya ve İspanya aleyhine birleşmiştir. Fransız ordusu birçok kez Avusturya ve İspanya’ya galip gelmiştir. 1648 yılında imzâlanan Vestfalya Anlaşması’nda Fransa lehine ve Almanya aleyhine kararlar alınmış ve Almanya İmparatorluğu’nun Avrupa’daki gücü azalmıştır.²⁴²

Cevdet Paşa mezhep savaşlarının ardından başlayan yeni dönemde Fransa’nın Avrupa’da birinci devlet olmak gâyesiyle Habsburg hânedânlığı ile olan mücâdelesinin devam ettiğini belirtmektedir. Fakat Fransa’nın dış işlerde böyle ilerlemesine karşılık uzun süren savaşlar mâliyeti olumsuz etkilemiş ve Avusturya-İspanya ile yapılacak savaşlar dolayısıyla yeni vergiler konulunca halk isyân etmiştir. İsyân üzerine XIV. Louis, annesi ve Kardinal Mazarin Paris’ten kaçmıştır. Aynı sene İngiltere’de de bir ihtilâl çıkmış ve kral idâm kararıyla yargılanıp İngiltere Devleti bir cumhûriyet şekline girmiştir. Fransa’da ise isyân sonrası halk kralı kabûl edip Kardinal Mazarin de bir süre sonra Paris’e geri dönmüştür. Bu sırada XIV. Louis İspanya kralının kızıyla evlenmiştir. Cevdet Paşa, XIV. Louis’in tekrar kral koltuğuna oturmasına rağmen Fransa’daki durumun iyiye gitmediğinin altını, “Fransızlar fesâd ve ihtilâle alışıarak Fransa’da fenâ isti’dâdlar peydâ olmakta idi” şeklinde çizmektedir.²⁴³ Fransa’da halkın gitgide huzursuz hâle gelmesinin en önemli

²³⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 220.

²³⁹ Paşa’nın burada kullandığı kelime Fransızca “on dört” mânâsına gelen “quatorze”dir.

²⁴⁰ Jules Mazarin (1602-1661). İtalyalı din adamı ve siyâsetçi.

²⁴¹ 1618-1648 arası devam eden Otuz Yıl Savaşları.

²⁴² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 221.

²⁴³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 221.

nedenlerinden biri olarak XIV. Louis'in uzun yıllar boyunca Fransa'yı baskıcı bir biçimde yönetmesini gören Paşa şöyle demektedir:

İngiltere'de dahi kraliyet iade olunmuş ise de artık serbesiyet yirleşüb tam hükûmet-i meşrûta hâlinde karar kılmıştır. Ama Lui Katorz Paris'e avdet itdiği gibi hükûmet-i mutlakasına daha ziyâde kuvvet vermiş ve sinn-i reşide bâliğ olur olmaz nasıl tavr-ı dilirâne ile hareket ideceğini göstermiş ve fi'l-vâkî elli seneden ziyâde öyle cesûrâne ve belki zâlimâne bir tavr ile hükûmet iylemiştir.²⁴⁴

Cevdet Paşa, XIV. Louis'in idâre tarzı hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Daha önceden Paris'te ve bazı büyük şehirlerde "Parlman" adıyla yerel meclisler açılmıştı. Ancak bu meclisler zamanla görevleri dışında hareket ederek kralın kararlarını sorgulamaya başlamıştı. Paris'teki Parlman da başlangıçta XIV. Louis'e aynı şekilde davranmak istemişse de XIV. Louis otoritesini kullanarak mutlak gücünü tanıtmış ve devlet yönetiminde kararlarını sorgulayacak bir mekanizmaya izin vermemiştir.

Fransa'nın o dönemki mâlî sıkıntısına rağmen Kardinal Mazarin'in öldükten sonrageriye kalan servetinin 200 milyon Frank olduğu görülünce, XIV. Louis artık başvekil atama işinden vazgeçmiş ve her işi yapacak vekilleri ayrı ayrı kendisi tayin edip, gerektiğinde de kendisine gelip bilgi vermeleri usûlünü getirmiştir. Böylece mülkî işleri düzenlemek, sanâyi ve ticârete önem vermek sûretiyle mâlî işler yoluna girmeye başlamıştır. Fransız ordusu da gerek düzen gerekse kullanılan silâhlar yönünden geliştirilmiş ve güçlenmiştir.

Devletin iç durumunu iyileştiren XIV. Louis kayınpederi olan İspanya kralının ölümünden sonra karısının mirâsı diye İspanya'nın elinde bulunan Belçika'ya saldırmış ise de Avrupa siyâsî dengesi gereği İngiltere, Felemenk Cumhûriyeti ve İsveç karşı çıkmış; bunun üzerine Fransa geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bu durumun arkasında Felemenk Cumhûriyeti'nin olduğunu düşünen XIV. Louis bu sefer de ona saldırmıştır. Felemenk ise Avrupa devletlerini ayaklandırarak Fransa aleyhinde bir ittifâk girişiminde bulunmuş; ancak Fransız ordusu savaştığı hemen her cephede galip gelmiştir. Fransa'nın aldığı galibiyetler nedeniyle diğer devletler barış istemek zorunda kalmış ve 1678 yılında yapılan anlaşmayla Fransa pek çok toprağı ele geçirmiştir.²⁴⁵

²⁴⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 221-222.

²⁴⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 222-223.

Cevdet Paşa, bu dönemde Fransa'nın Avrupa'da sadece siyâsî değil diğer alanlarda da ön plana çıktığını belirtmektedir. XIV. Louis devri Fransa'sı Avrupa'yı her yönden etkileyen bir zaman dilimi olmuştur:

Ol vakit Fransa ulûm ve maârifce pek ziyâde ilerüleyüb her fen ve san'atda en meşhûr âdemlar ol asırda gelmiş ve Fransa'nın her şeyi bütün âleme numûne ve ibret olmuş idi. Ale'l-husus edebiyât-ı Fransevîye ol vakit hadd-i kemâle gelerek en meşhûr Fransa şâir ve münşî ve müverrihleri hep ol asrın ricâli olub bunlar Avrupa'nın sâir yerlerinde dahi makbûl ve mu'teber olduklarından her yirde Fransız lisânı tedris olunub Lui Katorz'un dahi cümle Avrupa umûruna müdahâlesi olmak hasebiyle ol vakitden berü Fransız lisânı umûr-ı diplomatikîyede heman ale'l-umûm isti'mâl olma gelmiştir.²⁴⁶

Paşa, bunun yanında XIV. Louis'in sanatsal zevkini ve idârî işlerdeki yeteneğini de överek şunları yazmaktadır: “Ve Lui'nin ulûm ve maârifce riâyeti olduğu gibi güzel inşâ'ata dahî râğbeti olub Fransa'da Versay Sarayı gibi hâlâ meşhûd nazar-ı tahsîn olan binâlar hep anın eserindendir. Ve asrında güzel kavânin ve nizâmât te'sis ile Fransa'nın umûr-ı idâresi ilerülemiştir.”²⁴⁷

Cevdet Paşa, tüm bunlara rağmen XIV. Louis'in mutlakî yönetimini hatâlı bulmakta ve Fransa'da yaklaşan ihtilâlin seslerini bu döneme bağlamaktadır. XIV. Louis kendisini diğer Avrupa hükümdârlarından üstün gördüğü için dış işlerde Avrupa'yı tehdit edercesine hareket ettiği gibi içişlerinde de böyle davranmış ve Protestan mezhebinin serbestliği hakkında 100 sene önce yapılan kanûnu kaldırmıştır. Bunun üzerine 100 binden fazla Protestan âilenin bir kısmı gizlice dış ülkelere kaçmak zorunda kalırken geridekiler de Fransa'da kalıp karşı koymaya çalışmış; ancak Fransa'daki bu iç mücâdele yüzünden her iki taraftan da pek çok insan ölmüştür. Paşa, ilimin ve maârifin bu kadar ilerlediği Fransa'da bu durumun ortaya çıkmasını hayretle karşılayarak şunları belirtmektedir: “bu def'â dahi hayli Protestanlar idâm olunmuş ise de medeniyetin terakkîsi semeresi olarak yüz sene evvel olduğu gibi Protestanlar hakkında katliâm usûlü icrâ olunmamıştır.” Bir karşılaştırma yoluna da giden Cevdet Paşa, Müslümanları İspanya'dan kovmuş İspanyolların yaptığı hatânın bir benzerini Fransa Devleti'nin Protestanlara karşı yaptığını söylemektedir. Bu hatâ ile Fransa sonraki dönemlerde zayıf duruma düşmüş ve “o kadar çalışkan ve ehl-i maârif ve sanâyi olan teb'ayı elden çıkarmış olduğundan ulûm ve sanâyi ve

²⁴⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 223.

²⁴⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 223.

fabrikalarla mâl â mâl olan Fransa bir derece düşmüş ve bu cihetle Fransa Devleti'ne dahî ba'zı mertebe zayıf gelmiş idi.”

Kendi otoritesini artırmak için faaliyetlerde bulunan XIV. Louis Protestanları ülkeden çıkardıktan sonra Papa'nın nüfûzunu da kendi politikasına aykırı bulduğundan Fransa'da bir “umûmî papas meclisi teşkil ile” Papa'nın Avrupa devletlerinin işlerine karışamayacağı ve bu meclisin kararlarının Papa'nın kararlarından üstün olduğu yönünde bir nizamnâme hazırlatmıştır.²⁴⁸

Cevdet Paşa, XIV. Louis yönetiminin marûz kaldığı sıkıntıları da anlatmaktadır. Paşa'nın yazdığına göre, XIV. Louis'in hırsından dolayı Avrupa devletleri Felemenk Cumhûriyeti'nin teşvikleriyle Fransa'ya karşı birleşmiştir. Fransa ise Protestan gailisinden etkilenmediğini ve hâlâ güçlü olduğunu göstermek için Almanya'ya saldırmış ve karada bazı başarılar göstermişse de denizlerde Felemenk ve İngiltere karşısında mağlûbiyetler almıştır. Fransa ordusu büyük kayıplara uğrarken askerler arasında itaatsizlik belirtileri görülmüştür. Bu sırada kuraklık ve kıtlık baş göstermiş, Fransa'da sanâyi ve ticâret düşüşe geçmiştir. Fransa'nın mâlî sıkıntısı o dereceye gelmiştir ki soyluluk rütbeleri ile devlet memuriyetleri para ile satılmaya başlanmıştır. Bunun üzerine XIV. Louis bu savaşlarda²⁴⁹ eline geçirdiği toprakları bırakarak 1697 yılında Avusturya, İngiltere ve diğer müdâhil devletlerle barış anlaşması imzalamak zorunda kalmıştır. Bu durum ise XIV. Louis'in nüfûzunun kırılmasına sebebiyet vermiştir.²⁵⁰

Fransa'nın baş müdâhil olduğu bir diğer savaşlar dizisi ise İspanya Verâset Savaşı'dır. 1700 senesinde İspanya kralının ölümünün ardından vasiyetinde belirttiği üzere XIV. Louis'in torunu İspanya tahtına geçirilmiştir. Bu tahtın sahibi olarak kendisini gören Avusturya bu durum üzerine İngiltere ve Felemenk ile birleşmiş; Portekiz, İsveç ve diğer Avrupa devletleri de Fransa'nın İspanya ile birleşmesinden korktuklarından dolayı bu ittifâka dâhil olmuştur.

Avusturya imparatoru bu savaşta bütün Alman ümerasının yardımına muhtaç olduğundan Almanya herseklerinden “Brandüburg” [Brandenburg] Markisi “Birinci

²⁴⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 224.

²⁴⁹ 1688-1697 Dokuz Yıl Savaşı

²⁵⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 224-225.

Frederik'e [I. Friedrich (1701-1713)] kral ünvanı vererek desteğini almıştır. O da Brandenburg'a bağlı Baltık Denizi kıyısında olan Prusya memleketine izâfen Prusya Kralı ünvanıyla savaşa girmiştir. İşte böylece Prusya Krallığı ortaya çıkmış ve zamanla Avusturya Devleti'nin en büyük rakibi olmuştur.²⁵¹

Savaş boyunca içeride yaşadığı büyük zorluklar nedeniyle mağlûbiyetler almaya başlayan Fransa barış istemişse de müttefik devletlerin ağır şartlarını kabûl etmediğinden savaşa devam etme kararı almıştır. Uzun süren savaşın olumsuz etkileri yüzünden İngiltere'nin barışa meyletmesine karşılık diğer müttefik devletler İspanya'nın Fransa ile birleşmesine karşı oldukları gibi Avusturya'ya iltihâkının da siyâsî dengeyi ihlâl edeceği endişesi taşımışlardır. Bununla beraber Avrupa güç dengesi esâsında bir barışa evet diyenler çoğalınca Fransa 1713 yılında İngiltere ve Felemenk Cumhûriyeti ile barış imzâlamış; ertesi sene de Avusturya ile barış anlaşması yapmıştır. Böylece bütün Avrupa'yı etkileyen bu savaş sona ermiştir.

Anlaşmaya göre İspanya hükümdârı Fransa hânedânı üzerinde kalacak; lâkin hiçbir zaman bu iki devlet birleştirilmeyecektir. Savaş esnâsında İngiltere'nin eline geçen "Cebelitare Kal'ası" [Cebelitarık Boğazı] ve Fransa'nın Amerika'daki bir hayli toprağı İngiltere'ye bırakılması şart koşulmuştur. 1713 Utrecht Anlaşması'ndaki bu kazanımların İngiltere'ye çok büyük fayda getirdiğini söyleyen Cevdet Paşa özellikle İngiliz deniz gücünün önemine dikkat çekmektedir: "İngiltere Devleti büyüyüb ve alel-husûs kuvve-i bahriyesi ziyâde meydân olub bi't-tab' sanâyi ve ticâreti dahi terakkî iderek birinci devletlerden birisi olmuştur." Bunun yanında Paşa'nın garip bulduğu bir anlaşma maddesi de Amerika'ya zenci köle ithâl edilmesinin bir İngiliz şirketine verilmesi şartıdır: "İspanya'nın Amerika'da kaîn memleketlerine senevî beş bine kadar zenci köle idhâl ve fûrûht itmek üzere bir İngiliz kumpanyasına imtiyaz i'tâsını İngilizler şart itmişler idi."²⁵²

Bu savaştan sonra artık XIV. Louis'in şân ve şöhreti sönmüş, Fransa'nın Avrupa'daki ezici kuvveti yok olmuştur. Fransa'nın savaş esnâsında bir milyondan fazla nüfusu yok olmuş ve her yerde kıtlık meydana gelmiştir. Son haddine varan vergiler halkı

²⁵¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 226.

²⁵² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 227.

bezdirmiş ve zirâat işleri bozulmuştur. Fransa'nın bu karışık hâli büyük ihtilâl zamanına kadar böyle devam edecektir.

XIV. Louis şân ve şöret hırsıyla bütün bu kötü sonuçlara neden olduğundan dolayı kedere düşerek hastalığa yakalanmıştır. Oğlu ve torunu kendisi hayâtta iken vefât ettiklerinden geriye sadece torunun beş yaşındaki oğlu kalmıştır. Ölüm döşeğinde iken bu çocuğu yanına çağırıp, “ben ziyâde muhârebelere ibtidâr itdim bu bâbda beni taklîd itme benim gibi de çok müsrif olma ahâlinin saâdet hâline çalış” diyerek nasîhat etmiştir.

Cevdet Paşa'ya göre XIV. Louis ölüm döşeğinde iken “yanlış yola gittiğini anlayub nâdim olarak” vefât etmiştir. 1715 yılında ölümünden sonra ise yerine “On beşinci Lui” [XV. Louis (1715-1774)] adıyla torunun oğlu geçmiştir.

XIV. Louis devrinde Fransa Avrupa'da en güçlü dönemini geçirmiş olsa da Cevdet Paşa ileride cereyan edecek olan Fransız İhtilâli'nin alt yapısının bu dönemde atıldığını belirtmektedir. XIV. Louis katı bir mutlâkî yönetim belirlemiş, devlet işlerini kendi bildiği ve düşündüğü gibi yapmış ve serbestliği sevmemiştir. Halk da onun mizâcına uygun hareket ediyor gibi davranmıştır. Bu riyakârlık ise halkta kötü huyluluğa ve dinsizliğe yol açmıştır. Onun ölümünden sonra dahi halk hiçbir şeyden çekinmeyerek fenâ bir durum ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu cihetle XIV. Louis, Fransa halkının ahlâkının bozulmasına yol açtığı gibi zevk, sefâ ve kötü kadınlara pek çok para harcamış, açtığı savaşlarla hazinenin yok olmasına sebep olmuş ve ölümünden sonra Fransa'ya üç milyar Frank borçbırakmıştır. Paşa'ya göre, bütün bunlar Fransız İhtilâli'nin temelini oluşturmaktadır: “Dinilebilir ki Fransa büyük ihtilâlinin esbâbı anın zamanında hazırlanmış idi.”²⁵³ Kısacası her ne kadar XIV. Louis dönemi Fransa Devleti'nin Avrupa'da siyâsî ve kültürel olarak güçlü bir dönem geçirmesine neden olmuşsa da ilerleyen süreçte sonun başlangıcını teşkil etmiştir.

2.6.2. Prusya'nın Yükselişi

Bir önceki başlıkta belirttiğimiz üzere İspanya Verâset Savaşı sırasında Prusya Devleti'nin temelleri atılmıştır. Prusya'nın daha da güç kazanarak Avrupa'da etkili

²⁵³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 228.

olmasını sağlayan gelişmeler ise Avusturya Verâset (1740-1748) ve Yedi Yıl (1756-1763) savaşlarında ortaya çıkmıştır.

Almanya İmparatoru “Altıncı şarli”nin [VI. Karl (1711-1740)] erkek evlâdı bulunmadığından ve Habsburg hânedânlığının diğer kollarında da erkek vâris olmamasından dolayı Avusturya Devleti’nin bir kadına intikal etmesi hakkında bir kanûn hazırlanmış ve Alman prensleri de bunu kabûl etmiştir. 1740 yılında VI. Karl’ın vefâtı üzerine kızı “Maria Terezya” [Maria Teresa (1745-1765)] Avusturya, Çek ve Macaristan krallıkları tahtına geçmiş; ancak Bavyera prensi tahtta verâset hakkı iddiâ etmiştir. Fransa ve İspanya devletleri de Bavyera prensini desteklemiştir. Maria Teresa Macarları kendi tarafına çektiği gibi İngiltere de ona yardım etmek için iki ordu kurmuştur. Fransa ise yeteri kadar güçlü olmadığı hâlde Ren Nehri civârından toprak alabilmek için savaşa girmiştir. Fakat karada bazı başarılar elde etse de denizlerde mağlûp olmuştur. Bavyera prensi tahtta hak iddiâsından vazgeçerken Maria Teresa’nın kocası olan “Toskana Dükası Fransua” [Franz von Lorraine (1745-1765)] Alman krallıklarının çoğu tarafından imparatorluğa seçilmiş ve 1748 yılında Maria Teresa Fransa’ya galip gelerek anlaşma inzâlamış ve kocasıyla birlikte yönetime başlamıştır.

Avusturya Verâset Savaşı’nda İngiltere donanması öncekinden fazla şöhret kazanmıştır. Fransa’da ise XV. Louis vaktini eğlence, zevk-sefâyla geçirmekte ve devlet işlerini bir kadının reyiyile idâre ettiği için Fransız halkı kendisine esefle bakmaktaydı.²⁵⁴

Daha önceden krallık ünvanını alan Prusya, Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu’na bağlı bulunsa da kuvvetini artırdığından Protestan mezhebine girmiş olan devletlere önderlik ederek imparatorluğu elinde tutan Avusturya Devleti’ne karşı çıkmaya başlamıştır.

Paşa’nın “Frederikos el-Kebir ya’nî Büyük Frederik” diye andığı Prusya Kralı II. Friedrich Avusturya Verâset Savaşı’nda Slezya topraklarını kazanıp gerek mülkî gerekse askerî işlere nizam vererek kuvvetlenmiştir. Özellikle askerî taktik ve strateji alanında kendisini geliştiren II. Friedrich Fransa’dan kaçan Protestan ilim adamlarından savaşa dâir

²⁵⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 229-230.

pek çok incelik öğrenmiştir.²⁵⁵ Bu durum ise büyük düşmanı olan Maria Teresa'nın dikkatinden kaçmamıştır.

Cevdet Paşa Prusya'nın kaderini belirleyecek olan Yedi Yıl Savaşı'nın çıkış noktasını şöyle belirtmektedir:

Frederik ol asrın bir büyük feylozofi olduğu hâlde gâyet müstehzî olub bazı hükümdârân ve vükelâ-yı Avrupa hakkında hicviyeler söylemekle gücendirmiş olduğundan ve Prusya'nın Protestanlara merci ve merkez olmasını birisi çekemediğinden anı kraliyet rütbesinden ecdâdının evvelki hâline yani Brandüburg müntahab prensi ünvanına tenzil itmeği tasmîm imişler idi.”

Bunun yanında Rusya da artık Doğu-Batı işlerine karışır hâle geldiğinden Prusya aleyhine Avusturya ile ittifâk yapmış; Leh Krallığı'nın elinde bulunan Saksonya Dükası da bu ittifâka dâhil olmuştur.²⁵⁶

Bunu haber alan II. Friedrich onlardan önce davranıp 1756 yılında ansızın Saksonya topraklarına girmiş ve Saksonya prensi teslim olmak zorunda kalmıştır. Diğer Alman ümerası ise Avusturya ile ittifâk ederek II. Friedrich'e savaş ilân etmiştir. Rusya da bir koldan Prusya üzerine asker göndermiştir. Cevdet Paşa'nın burada dikkatini çeken bir durum ise, Fransa'nın Kardinal Richelieu zamanından beri devlet politikası hâline getirdiği Habsburg hânedânı aleyhinde çalışma siyâsetini terk etmesidir: “Fransa Devleti mukaddemki seferde Avusturya'dan bir yer alamadı bu muhârebede bâri Prusya'dan bir şey kapmak hulyâsına düşüb bunca senelerden berü tenziline çalışdığı Hapsburg hânedanı ile ittifâk iderek Prusya aleyhine ilân-ı harb itdi.” İngiltere ise Fransa'nın bu girişimini kendi aleyhinde gördüğünden o da Prusya'nın yanında yer almıştır. Böylece yedi yıl sürecek olan savaş başlamıştır.

Bu savaşta Fransa karada başarılı olamadığı gibi denizlerde de mağlûp olmuştur. Amerika kıt'asındaki bir hayli toprağını kaybeden Fransa, Amerika'nın kuzeyindeki Kanada bölgesini de İngilizlere kaptırmıştır.²⁵⁷ Bunun yanında Hindistan'ı da büyük oranda eline geçiren İngiltere burada bir Hint kumpanyası kurarak kendisinden önce oraya

²⁵⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 121.

²⁵⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 231.

²⁵⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 231.

gelmiş bulunan Portekiz, Felemenk, Danimarka ve Fransa tüccârını çıkartmış ve tek başına Hindistan'a hâkim olmuştur.²⁵⁸

Prusya ise savaşlarda çoğunlukla galip olmuşsa da büyük asker kaybı yaşayarak bitme noktasına gelmişken Büyük Friedrich'in "müştâk fazlu irfânı ve Prusya adâb u usûlünün hayrânı olan Üçüncü Petro" Rusya'da tahta geçmiş; hemen II. Friedrich ile barış yaparak Prusya'ya girmiş olan Rus ordusunun kumandanlığını da ona vermiştir. III. Petro tahttan indirilip yerine II. Katerina geçince o da bu anlaşmayı onaylayarak devam ettirmiştir. Alman halkının savaşlar dolayısıyla sıkıntıya düşmesi ve diğer Alman prenslerinin II. Friedrich'ten çekinmeleri üzerine Avusturya da barış istemek zorunda kalmıştır.

Yedi Yıl Savaşı'nı bitiren anlaşmayla Avusturya Slezya vilâyetini geri alamamış ve bu topraklar yine Prusya'nın elinde kalmıştır. Prusya artık birinci devletler sırasına geçerek o zamandan beri "düvel-i hamse-i muazzama"dan birisi olmuştur. Ancak Avusturya'ya güvenmediğinden muallim ve müretteb asker sayısını artırmıştır. Bunun yanında hem "icâb-ı vaktü hâli gözederek kâh Fransa ve kâh İngiltere ve bazen Rusya devletleriyle rabt peyvend ittihâd ve muvâfakat" hem de "Alman hükümdârları içinde tarafdar peydâ itmek için bazıları iltizam ve himâye idgelmiştir." Fransa eskiden beri Avusturya'ya rakip iken Prusya Devleti'nin bu derece güçlenmesi karşısında çâreyi Avusturya ile ittifâk yapmakta görmüş ve Rusya'nın dahi dostluğunu almaya çalışmıştır.²⁵⁹

Paşa, 15 Ağustos 1786'da ölen Prusya Kralı II. Friedrich'in bir devlet adamında bulunması gereken her türlü özelliğe sahip olduğunu şöyle izâh ediyor: "Her fenden bahse kadar ve husûsiyle fûnûn-ı hendesiye ve sanâyi-i harbiyede mâhir olub elyevm her devletin kuvvetü'z-zahrı olan muallim asker ol vakitlerde henüz daha bu kadar ilerülemiş değil iken birçok noksanlarını ikmâl iden budur."²⁶⁰ Devamında Cevdet Paşa, 19. yüzyılda Avrupa güç dengesinde belirleyici rol üstlenecek olan Prusya'nın yükselişindeki en büyük aktör olarak yine Büyük Friedrich'i görmektedir:

²⁵⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 71.

²⁵⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 232.

²⁶⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 3, s. 274.

Umûr-ı mülkiye ve nizâmât-ı askeriyeden başka bir merâkı olmayub gice gündüz bunlar ile meşgul ola geldiğinden andan evvel Prusya Devleti ikinci derecede ve bayağı Nemçelü'nün taht-ı nezâretinde bir hükûmet olduğu hâlde kırk altı sene müddet-i kraliyetinde tertib ve tanzim-i askere gayret ve mukaddemâ vuku bulan Sefer-i Heft Sâle'de def'aten aleyhinde olan Nemçe ve Fransa ve Rusya devletleri ve Alman ümerâsının ekserisi ile sefer iyiledikde külliyyen muzmahill olma merkezine gelmişken nihâyetü'l-emr galibâne def'-i husemâya dest-res oldıktan fazla tevsi' idâre-i memleket ve Avrupa devletlerine îka' tehdid idecek derecede tahsil destmâye mekânât iyiledikten sonra tertib ve icrâ-yı nizâmât-ı mülkiyeye ikdâm ve dikkat iderek devletini en büyük devletler derecesine îsâl itmiştir.

Rusya İmparatoriçesi II. Katerina bile “idâre-i memleket ve tanzim-i asker” ile her türlü hile ve kurnazlıkları II. Friedrich'ten öğrenmiştir.²⁶¹

Cevdet Paşa Büyük Friedrich'in diplomasi yoluyla da Prusya'nın geleceğini garanti altına almaya çalıştığını belirtmiştir. Öyle ki II. Katerina ile Avusturya imparatorunun ittifâk yapmış olmaları gerek Prusya'ya gerekse diğer Alman krallıklarına endişe vermiştir. II. Friedrich gerektiğinde birbirlerine yardım etmek şartıyla bütün Alman hükümdârlarını ittifâk yapmaya davet emiş ve onlar da buna icâbet ederek 1785 yılında Berlin şehrinde anlaşma yapmışlardır. Bununla da kalmayan II. Friedrich, Kırım meselesinde Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne ittifâk teklif etmiştir. Bu teklif önce Osmanlı devlet adamları tarafından önemsenmemişse de sonradan kabûl edilmiş; lâkin bu sırada Büyük Friedrich vefât etmiştir. Osmanlı Devleti ilerleyen süreçte Rusya ve Avusturya aleyhinde olmak üzere Prusya ile ittifâk yapmıştır.²⁶²

2.6.3. Rus Çarlığı'nın Dış Siyâseti ve Avrupa'da Oluşan Denge İttifâkları

Cevdet Paşa, Rus Çarlığı'na eserlerinde oldukça geniş yer ayırmaktadır. Bunda Rusya'nın yüzyıllarca Osmanlı Devleti'nin baş düşmanı olması etkindir. Bu düşmanlığa rağmen Paşa, Çarlık Rusya hakkında bilgi verirken oldukça tarafsız şekilde konuya bakmakta ve özellikle I. Petro'yu övmektedir.

Cevdet Paşa, Rusya'nın önceleri kuvvetli bir devlet değilken zamanla kuvvetlenerek “küre-i arzın tokuz parçasından bir parçasına mâlik olmuş bir hey'et-i cesîme” hâline geldiğini ifâde etmektedir. Bu güce ulaşmasındaki etken ise Paşa'ya göre

²⁶¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 3, ss. 274-275.

²⁶² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 3, s. 275.

“Büyük Petro”dur [I. Petro (1689-1725)].²⁶³ Osmanlı târihçileri arasında sadece “Deli” sıfatıyla anılan I. Petro’nun Cevdet Paşa tarafından “Büyük” olarak ifâde edilmesi Avrupa’ya karşı değişen zihniyetin önemli bir göstergesidir.²⁶⁴

Rusların kuvvetlenip Osmanlı hudutlarına saldırması Kazan ve Ejderhan eyâletlerini istilâ etmesinden sonradır. Kırım hanları birkaç defa Moskova’ya kadar Rus topraklarını talan etmişlerse de Tatar süvâriyelerinden oluşan Kırım kuvvetleri bu toprakları ellerinde tutamamışlardı. Buna karşılık Ruslar, Kırım hanlarına belli bir miktar vergi vermeyi kabûl etmişlerdir.

Cevdet Paşa’ya göre, Osmanlı Devleti’nin Batı yönünde fetihlerde bulunması Rusya’ya güçlenme imkânı vermiştir. Hâlbuki Macaristan, Hırvatistan fetihleri ile uğraşmaktansa Yavuz Sultan Selim’in İslâm politikası devam ettirilmiş olsa Kazan ve Ejderhan’ı ele geçirmek Osmanlı için daha faydalı olacaktı. Çünkü “Kafkas ve Ejderhan ve Kazan ahâlisini ele aldığı takdirde kurb-u mücâleset ve ekserinde ittihâd-i mezheb ve diyânet hasebiyle bi’t-tab havza-i hükm-i hilâfete dâhil ve Osmanlı’ya mültehih olurlardı.”²⁶⁵ Lâkin Osmanlı bu yönde bir siyâset izlememiş ve Ruslar iki eyâleti de ele geçirmiştir. Ardından da Büyük Petro topraklarını genişletme sevdâsına düşmüştür. Ancak gerek iç karışıklıklar gerekse ticâret ve devletlerarası nüfûz elde edebilmek için gerekli olan “kuvve-i bahriye”ye sahip olmayan I. Petro, bu amacına ulaşamayacağını anladığından sınır komşusu olan devletlerin topraklarına saldırarak genişleme siyâseti gütmüştür. Bu arada I. Petro, Avrupa usûlü bir ordu tanzim etmek istemiş ve bir bölük eğitim görmüş asker oluşturmuş; ardından bu bölüğü artırarak büyük bir tabur yapmıştır. Osmanlı Devleti’nin Avusturya, Venedik ve Leh devletleriyle olan savaşından istifâde eden Rusya bu devletlerle anlaşarak Kırım’a saldırmıştır. 1696 yılında yeni kurduğu ordusuyla Azak Kalesi’ni ele geçiren I. Petro, Osmanlı Devleti ile yaptığı anlaşma gereğince de Azak Kalesi ile bir miktar toprağı alabilmeyi başarmıştır. Böylece Büyük Petro, deniz ticaretine açılan bir kapı bularak Rusya’nın genişlemesi için düşündüğü hedefe ulaşmıştır.

²⁶³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 241.

²⁶⁴ Buna rağmen Paşa, **Târih-i Cevdet**’in bazı yerlerinde I. Petro için “Deli” sıfatını kullanmaktadır.

²⁶⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 241-242.

Cevdet Paşa överek anlattığı Büyük Petro'nun Avrupa ilmini ve fennini yerinde öğrenip, kendi ülkesini geliştirmek için Avrupa'ya seyâhat ettiğini ve dönüşte yenilikler yaptığını şu şekilde anlatmaktadır:

(...) tebdil-i zi ve kıyafet ile Felemenk'e gidüb sanâyi öğrenmek için bizzât marangozluk ve yevmiye ile amelelik itdikden sonra Londra'ya gidüb oradaki sanâyi ve imâlâta ihâle-i nazar-ı dikkat ve ikmâl-i fûnûn-i riyâziyeye gayret ve ba'de memleketine avdetinde İsterlic Ocağı'nı imhâ ve ilgâ ile hükûmet-i yed istiklâlîne olub istediği gibi devletini tanzime mübâderet iylediği (...) ²⁶⁶

Rusya'daki bu olayı Osmanlı'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ile karşılaştıran Paşa, Rusya'daki ıslahat faaliyetlerine “tabaka-i ulyâdan” başlanıldığını söylemiştir. Benzer bir şekilde Osmanlı Devleti'nde de ıslahat yönetici sınıf arasında başlamış ve Strelitz askerleri gibi Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır. Ancak Rusya bu ıslahattan sonra güçlenirken Osmanlı Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına rağmen güçlenememiştir. Bunun sebebi ise Paşa'ya göre Rusya'nın iç durumunda Osmanlı'nunki gibi bir müşkülâtlı olmamasıydı: “Yeniçeri Devlet-i Âliyye'nin kalbinde bir seretân illetine benzerdi. Strelitz askeri ise Rusya'nın omzunda bir ur idi.” ²⁶⁷

Cevdet Paşa Osmanlı devlet yöneticilerinden farklı olarak Rus Çarı I. Petro'nun üstün vasıflara hâiz olduğunu da şöyle belirtmektedir:

Ma'lûma bir tasavvuru kuvveden fi'le çıkarmak mebâdî-i selâsenin ictimâ'ına mütevakkıftır. Bunlar ilim ve irâde ve kudrettir. Ya'nî yapmağı bilmek ve azm-ü cezm-i kavî ile yapmağı istemek ve yapabilmektir. Bu mebâdî-i selâse bir âdemde yâhud bir şahs-ı mânevîde mevcûd olduğu hâlde her şeyi yapar ve birisi nâkis olsa iş aksar. Petro'da bu mebâdî-i selâse mevcûd idi.

Bu özelliğe sahip olabilmek için de I. Petro, Avrupa'nın medenî yerlerini gezmiş ve Avrupa'yı yakînen takip etmiştir. Ancak edindiği izlenimleri sırf Avrupa'yı taklit için değil devletini güçlendirmek için kullanmıştır. Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran II. Mahmud ise devlet geleneği olarak böyle bir Avrupa seyâhati yapmazdı. Bu yüzden Avrupa izlenimlerini edinmek devlet yöneticilerine düşmüştür. Lâkin onlar da bu iş için ehli kişiler olmadığından yapılan ıslahatların getirisi olan ilerleme ve güçlenme yaşanmamıştır. Devlet yöneticileri basit bir Avrupa taklitçisi olmuşlardır. ²⁶⁸

²⁶⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 243.

²⁶⁷ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40 Tetimme**, s. 219.

²⁶⁸ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40 Tetimme**, ss. 219-220.

I. Petro, eğitim almış askerin faydasını da gördüğünden kışlalar yaptırmış, asker yetiştirip çoğaltmaya başlamıştır. Devletini de Avrupa devletleri tarzında bir düzene koyup geniş bir ilerleme imkânı bulmuştur.²⁶⁹

Cevdet Paşa içeride kurduğu yeni düzenle güçlenen Rusya'nın toprak kazanmak için bu sırada İsveç ile savaşmakta olan Danimarka ve Leh devletleriyle ittifak yaparak İsveç'e saldırdığını yazmaktadır. Rusya ilk zamanlar yenilgi olsa da Poltava Savaşı'nda galip gelerek İsveçlileri mağlup etmiş; İsveç kralı ise Osmanlı'ya sığınmıştır. Rusya, İsveçlilere âit Baltık Denizi kıyılarındaki kale ve toprakların çoğunu ele geçirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti İsveç kralının teşvikleriyle Rusya üzerine sefer yapmış ve Prut Savaşı'nda I. Petro büyük bir yenilgi almıştır. 1711 yılında yapılan barış anlaşmasıyla I. Petro Azak ve "Taygan" kalelerini geri vermeyi ve barış koşullarına uymayı taahhüt etmiş ise de Rusya'ya geri döndükten sonra bu sözüden vazgeçmiştir. Bu durumu eleştiren Cevdet Paşa "mâr-i sermâdîdeye rabbim güneş göstermesün", yani kış soğğundan uyuşup uyuyan yılanın tekrar uyanmasına Allah fırsat vermesin deyimini kullanarak I. Petro'nun anlaşmaya uymadığı ve kaleleri geri vermediği gibi Azak Kalesi'nde de gemi yapımına başladığını söylemektedir.

I. Petro İsveç'ten aldığı toprakların imârına ve Rusya'nın başkenti olan Petersburg şehrinin kurulmasına başlayarak önceden Rus krallarının kullandığı "çar" ünvanına karşılık "imparator" ünvanını da kullanmıştır.²⁷⁰

I. Petro'nun hayâlleri epey geniş olup yerine getirilmesine ömrünün yetmeyeceğini bildiğinden kendisinden sonra ilerisi için yapılmasını istediklerini torunlarına bir vasiyetnâme ile bırakarak 1725 yılında ölmüştür. Paşa'ya göre kimi târihçiler bu vasiyetin I. Petro'ya âit olmadığını söylemesine rağmen Rusya'nın bütün resmî davranışlarında bu vasiyet doğrultusunda hareket edildiği görülmüştür. Osmanlı Devleti her ne zaman Almanya İmparatorluğu ile savaşa girse Rusya bundan istifade ile Osmanlı'ya saldırmış ve topraklarını genişletmeye çalışmıştır.²⁷¹

²⁶⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 225.

²⁷⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 243.

²⁷¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 244.

Cevdet Paşa, I. Petro'nun vasiyeti doğrultusunda büyük çalışmalarda bulunan kişi olarak II. Katerina'yı görmektedir. II. Katerina, Rusya Devleti hânedânından olmayıp "Deli Petro"nun torunlarından III. Petro'nun karısıdır. Ancak çeşitli entrikalarla kocasını tahtan indirip yerine geçen ve imparatoriçe olan II. Katerina ardından kocasını öldürtmüştür. Bu durum Rus milleti tarafından hoş karşılanmadığından kabahatini örtmek amacıyla I. Petro'nun vasiyeti doğrultusunda çalışmalara başlamıştır. 1762 yılında imparatorluk tahtına geçen II. Katerina cihângirlik sevdâsıyla önce Lehistan'a saldırmıştır. Bu duruma engel olmak politika ve muvâzene gereği Avrupa devletlerinin görevi iken; onların her biri kendi menfaatlerini muhafaza için bir kenara çekilmişlerdir. Yalnızca Fransa'nın Rusya ile arasında sorun olduğundan, İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı'yı Rusya aleyhine kışkırtmıştır.²⁷² Lehistan'dan sonra sıranın kendisine geleceğini anlayan Osmanlı Devleti Fransa'nın da teşvikleriyle 1768 yılında Ruslara savaş ilân etmiş; ancak savaşın sonunda Osmanlı büyük bir mağlûbiyet alarak Kaynarca karyesinde Rusya ile ağır şartlarda bir anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır.²⁷³ Bu savaşta düvel-i Avrupa meseleye ehemmiyet vermezken Avusturya ise Osmanlı ile birlikte Rusya aleyhine ittifâk etmiş; lâkin kuvvetlerini Lehistan topraklarını ele geçirebilmek için sarf etmiştir. Fransa ise yalnızca lâf ile vakit harcamıştır.

Küçük Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı mâddî ve mânevî büyük kayıp verirken II. Katerina ise umduğundan daha fazla yarar elde etmiştir. Azak dâhil birçok kale Ruslara bırakılmış, Kırım ise bağımsız bir devlet durumuna gelmiştir. Eflak-Boğdan bölgesinde ve Akdeniz adalarında Osmanlı aleyhine kararlar alınırken Lehistan da Rusya, Avusturya ve Prusya arasında paylaştırılmıştır.

Böylece I. Petro'nun vasiyetinin çoğunu yerine getiren Rusya Avrupa'da büyük nüfûz ve şöhret kazanmıştır. Paylaşılan Lehistan'ın önemi Avrupa'ca gereği gibi bilinmediğinden Avrupa devletleri Lehistan'ın bu taksimine önem vermemişlerdir. II. Katerina ise politik zekâsını kullanarak Prusya kralı ile ittifâk yapmış ve Voltaire gibi Fransa'nın meşhur filozoflarının vasıtasıyla kendi siyâsî ve askerî hareketlerini kabûl

²⁷² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 79.

²⁷³ 17 Temmuz 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması.

ettirmiştir.²⁷⁴ II. Katerina, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinde Avrupa nazarında kendisini haklı göstermek için uğraşmıştır. Doymak bilmeyen arzularıyla birçok toprağı istilâ etmiş ve bu durumu Avrupa devletlerince de meşru hâle getirmiştir. Cevdet Paşa, Avrupa devletlerinin hakiki durumu sonradan anladıklarını şöyle izâh etmektedir: “Lâkin sonra Avrupa devletlerinin gözine bir büyük diken olub anlar dahi bu husûsda Devlet-i Âliyye ile beraber sa’y itmediklerinden büyük hatâda bulunmuş olduklarını anlamışlardır.”²⁷⁵

Paşa’ya göre, II. Katerina’nın en büyük amaçlarından biri Kırım’ı ele geçirmektir. Nitekim Küçük Kaynarca Anlaşması sonrası Kırım üzerindeki faaliyetlerine devam eden Rusya, Kırım’daki han seçimlerine karışıp ikilik yaratmak ve kendi taraftarını başa geçirmek için sürekli Kırım’ın işlerine müdâhalede bulunmuştur.²⁷⁶ “Aklı fikri topraklarını genişletmekte” olan Rus İmparatoriçesi II. Katerina’nın “aç gözleri” Kırım üzerinde olup orayı istilâ etmek için fırsat kollamaktaydı. Kırım’da iç kargaşa arttıkça savaş belirtileri ortaya çıkmış; ancak II. Katerina yine de Kırım üzerindeki emellerinden vazgeçmemiştir.²⁷⁷

1778 yılında Osmanlı Devleti Kırım’a asker gönderip oradaki nüfûzunu yeniden güçlendirmek için çalışmalara başlamışsa da Fransa’nın engellemeleri yüzünden bu kararından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Hâlbuki bu sıralarda Rusya kendi içerisinde karışıklığa düşmüştü ve II. Katerina Osmanlı’nın kendisine saldırmasından çekiniyordu. Buna rağmen bir yandan kendi içerisindeki bu karışıklığı belli etmemek için güyâ sefer hazırlıklarına başlarken diğer yandan da Osmanlı Devleti’nin kendisine saldırmasını engellemek için çeşitli hilelere başvurmuştur. Cevdet Paşa’nın vurguladığı üzere, bu durumu anlayamayan Osmanlı vükelâsının zaafi sayesinde Ruslar büyük fayda

²⁷⁴ Cevdet Paşa’nın da dikkat çektiği gibi başta Voltaire olmak üzere birçok Fransız aydını Osmanlı aleyhinde gelişen Rus yayılcılığını desteklemiştir. Bu dönemin ansiklopedistlerinden Voltaire ve Diderot Osmanlı-Rus savaşını aydınlıkla karanlık, barbarlıkla uygarlık arasındaki bir savaş olarak nitelmişlerdir bkz. Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 84. Hattâ Voltaire 1772 yılında II. Friedrich’e yazmış olduğu bir mektupta Türklerin boğazlardan atılması için II. Katerina’ya yardım etmesini ve Osmanlı’yı parçalanma girişimine katılmasını istemiştir bkz. İsmail Soysal, **Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münâsebetleri (1789-1802)**, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1999, s. 40. Benzer bir şekilde Alman düşünürü Leibniz de 1711 yılında Büyük Petro ile bağlantı kurmuştur bkz. Onur Bilge Kula, **Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 26.

²⁷⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 246.

²⁷⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 6.

²⁷⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, ss. 83-84.

sağlamışlardır. Yine Paşa'ya göre, Fransa'nın önceden Osmanlı'yı Rusya aleyhine kışkırtmışken şimdi Rusya'ya saldırmasını engellemesinin sebebi ise kendi menfaatleriydi. Bir süredir Rusya ile İngiltere arasında birlik kurulmuş ve bu birleşmeyi Fransa çekemediğinden bu sıralarda Amerika meselesinden dolayı Fransa ile İngiltere arasında savaş belirtileri ortaya çıkmıştı. Hiç olmazsa Rusların kendi aleyhine çalışmaması için onlara bir hizmet gösterisinde bulunmak isteyen Fransa, bu yüzden II. Katerina'nın açılmasını istemediği savaş için Osmanlı Devleti'ni durdurmaya çalışmıştır. Bu arada Avusturya ve Prusya devletleri arasında da bir savaş çıktığından Avrupa devletlerinin Kırım meselesine karışacak durumları yoktu. Ayrıca her biri Rusya'yı kendi tarafına çekmek istediğinden Kırım olayında Rusya tarafını tutmaya başlamışlardı. Bu ise, Rusya'nın işlerini kolaylaştırmış ve Osmanlı Devleti'ne karşı tutumunun devam etmesine sebebiyet vermiştir.²⁷⁸

İstanbul'daki Fransa elçisinin çalışmalarıyla Osmanlı devlet adamları Rus elçisi ile Aynalı Kavak Sarayı'nda anlaşma görüşmeleri yapmıştır. Yapılan görüşmelerle Kırım üzerindeki emellerine savaşmadan erişen II. Katerina çok memnûn olduğundan gerek Osmanlı padişahına gerekse Osmanlı'nın ileri gelen devlet adamlarına değerce pek ağır hediyeler takdim etmiştir. İstanbul'daki elçisine hizmetlerinin karşılığı olarak 1000 nefer köleyi içerisine alan bir arâzîyi tahsis eden II. Katerina, aynı zamanda bu anlaşmanın mimârı olan Fransa elçisine de bir adet nişân ile elli beş bin rubleyi hediye göndererek teşekkürlerini göstermiştir. II. Katerina'nın bu durumdan memnûn olması kaçınılmazdı; çünkü Kırım üzerindeki planlarını savaşmadan kolaylıkla faaliyete geçirmişti. Fransa da Rusya ve İngiltere arasındaki birliği bozarak kendi amacına ulaşmıştı.

Cevdet Paşa, Avrupa devletlerinin bu dönemde denge politikasını gözetmemelerini açıkça eleştirerek şunları yazmaktadır:

(...) gerek Lehistan kaziyyesinde ve gerek Kırım meselesinde vakt ü hâl Katerina'ya müsaîd olarak düvel-i Avrupa'yı istediği gibi kullanmış ve anlar dahi muvâzene-i düveliyeyi muhâfaza için bu maddeleri sâir menfaâtlerine takdim itmeleri lâzımeden iken beyinlerinde olan şikak ve nifak hasebiyle bu meselelerde pek büyük hatâları vâki olmuş idüki bi-iştibâhdır.²⁷⁹

²⁷⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, ss. 106-108.

²⁷⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 121.

Bu arada Alman prenslerinden Bavyera hükümdârı bir vâris bırakmadan öldüğünden toprakları üzerinde Avusturya ile bazı Alman prensleri arasında çatışma meydana gelmiştir. Alman prensleri de Avusturya'nın baş düşmanı Prusya'ya mürâcaat etmiştir. O da Alman devletlerinin nizâmına nezâret etmek ve nüfûzunu artırmak için Avusturya Devleti ile savaşa girmeyi göze almıştır. Almanya meselelerine müdâhaleyi kendi açısından olumlu bulan II. Katerina da Kırım meselesinde Osmanlı'yı Rusya aleyhine savaşa kışkırtan Avusturya'dan öç almak için Prusya tarafını tutmuştur. Eğer Avusturya Bavyera topraklarını istilâdan ferâgat etmez ve Prusya ile anlaşma yapmazsa üzerine sefer düzenleyeceğini ilân etmiştir. Avusturya Devleti ise İngiltere'nin ve Fransa'nın aracılığıyla görüşme yapmayı istemiş ve taraflar Avusturya topraklarında görüşürken İstanbul'dan Osmanlı ve Rus devletleri arasında Aynalı Kavak Tenkihnâmesi'nin imzâlandığı haberinin gelmesiyle Avusturya pek çok istediğinden vazgeçmek zorunda kalmış ve 1779 yılında yapılan anlaşmayla Bavyera topraklarının çok küçük bir bölümünü almaya razı olmuştur.²⁸⁰ Böylece Avusturya ve Prusya arasında barış sağlanırken Rusya'nın devletlerarası mücâdelelerdeki rolü daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır.

Amerika'da patlak veren isyân neticesinde İngiltere ve Fransa arasında savaş çıkınca Rusya bu durum kendi lehine kullanmasını da bilmiştir. Çünkü deniz savaşlarında Baltık Denizi'nin önemi büyüktü. Zirâgemi yapımında lâzım olan kereste ve diğer malzemeler oradan temin ediliyordu. Rusya İmparatoriçesi II. Katerina ticâretini genişletmek için Baltık Denizi sahillerinde olan bütün iskelelerden zâhire ihrâcâtına izin vermişti. Ancak Amerika'da savaşın başlamasından sonra Felemenk, Danimarka ve Baltık Denizi sahillerinde iskelesi olan bazı Alman prensliklerinin tüccâr gemilerine Fransa'ya mal götürüyorsunuz diye İngiltere tarafından el konulmuştu. Hattâ Rusya bayrağı taşıyan bazı gemiler de kontrol edilmek üzere İngiliz tersanelerine götürülmekteydi. Bu konuda gemilerine el konulan diğer devletlerin kendisine mürâcaat etmesi sonucu II. Katerina bu durumdan faydalanmak ve Rus ticâretini daha da genişletmek için kendi iskelesinden yükle çıkan tüccâr sefinelerine İngiltere'nin saldırmasını çekemediğinden “Bî-tarafılık nâmıyla nev zuhûr bir sûret-i ittifâkiye tanzimine mübâşeret iyledi.”²⁸¹ Buna göre Rusya, İsveç ve Danimarka anlaşma yaparak tarafsız devlet olmuşlardır. Her bir devlet belli sayıdaki

²⁸⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 122.

²⁸¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 137.

gemilerle içerisinde yasak olmayan malları taşıırken İngiltere ve Fransa devletleri bu gemilere saldırmayacaktı. Eğer bu iki devletten bir saldırı olursa tarafsız olan devletler hep birlikte saldırıyı yapana karşı savaş açacaklardı.

Rusya imparatoriçesinin daha önce duyulmamış böyle bir ittifâk meydana getirerek genel ticâreti kendi koruyuculuğu altında gösterip övünmesine Cevdet Paşa şöyle karşı çıkmaktadır: “Hâlbuki bu husûsu kendüsine Petersburg’da mukim İsveç ve Danimarka ilçileri bir takrib ile arz u ifâde itmişler idi. Anların bu husûsa teşebbüsleri dahi Petersburg’da mukim Fransa ilçisinin bir nev-i sanîası idi.” Bu ittifâk düzenlenmeden önce Petersburg’daki İngiltere elçisi bunu engellemek için çalışmışsa da Fransa elçisinin gayretleriyle tarafsızlık ittifâkı hayâta geçirilmiştir. Bundan dolayı İngiltere ile Rusya arasında gerginlik ortaya çıkmış, Fransa ise amacına ulaşmıştır.²⁸²

Bunun yanında II. Katerina’nın mimârı olduğu bazı projeleri de vardır. Bunlardan biri de Avusturya Devleti ile anlaşarak Osmanlı topraklarını paylaşma tasarılarıdır. 40 yıldan beri Avusturya İmparatoriçesi olan Maria Teresa 1780 yılında ölünce oğlu “İkinci Yosef” [II. Joseph (1765-1790)] ülke yönetimine tek başına hâkim olmuştur. Ölen imparatoriçe bundan önce 1762-1763 yıllarında Prusya ile savaştığı sırada güçsüz bir duruma düşmüştü. Prusya ise Osmanlı Devleti’ni Avusturya üzerine savaş ilân etmesi için teşvik etmiş; ancak Osmanlı bunu yapmamıştı. Buna karşılık imparatoriçe de Osmanlı’nın Rusya ile yaptığı savaşlar esnâsında Osmanlı Devleti aleyhinde çalışmamıştı. Bu dönemde Avusturya’nın siyâseti dâimâ Osmanlı Devleti ile ittifâk hâlinde olmaktı. Çünkü Maria Teresa Rusya’nın kendi aleyhindeki yayılmacı politikalarının farkındaydı. Oysa bir süre annesiyle beraber devleti yöneten II. Joseph annesinin ölümünden sonra yalnız başına kaldığından bir şeyler yapmak hasebiyle Rusya İmparatoriçesi II. Katerina’ya kapılmıştır. Böylece iki hükümdâr kendi aralarında bazı Osmanlı topraklarının paylaşımını yapmıştır.

Cevdet Paşa, burada dış politikanın ve devletlerarası ittifâkın ne kadar önemli olduğunu belirterek bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre, Rusya ve Avusturya’nın bu projesi karşısında Osmanlı Devleti de bazı devletlerle ittifâk anlaşması yapmalıydı. Ancak o dönemde Osmanlı devlet yöneticileri arasında diplomasiyi bilenlerin olmadığına inanan Paşa, bu fikrini şöyle izâh etmektedir:

²⁸² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 138.

(...) meselâ Nemçe'ye mukâbil Devlet-i Âliyye dahi Prusya ile ittifâk itmiş olsaydı İngiltere veyâhud Fransa devletlerinden biri ve Avrupa devletlerinden ba'zıları dahi muahharen bi't-tab bu ittifâka dâhil olmağa mecbûr olarak Rusya'ya karşı bir kuvvet tedârik olunmuş olurdu. Lâkin ol vakit vükelâ-yi Devlet-i Âliyye'de umûr-ı hâriciye mâlûmatı olmadığından Devlet-i Âliyye yalnız kalarak bundan tolayı ne kadar zarar ve ziyân görüldüğü vak'a-yı âtiyeden mâlûm olur.²⁸³

Cevdet Paşa'nın bazı yerlerde "Moskof Çariçesi"²⁸⁴ diye de andığı II. Katerina'nın doymak bilmeyen arzuları ve hırsı hem Avrupa'yı hem de Osmanlı'yı tehdit etmekteydi. Amaçlarına ulaşmak için çok etkili ve kurnazca politika yürüten Rusya, kendi çıkarlarının Avusturya ile çakışmaması ve Avusturya'nın kendi aleyhinde faaliyetlerde bulunmaması için topraklarını genişletme çalışmalarında ağır davranmaya başlamıştır. Yıllardır ele geçirmeye uğraştığı Kırım'ı almak için Avrupa'nın meşgul olacağı veya kendisine müsaade olunacağı vakte kadar hem Avrupa'yı ve Osmanlı Devleti'ni oyalamak hem de bu arada Kırım'a önce serbestiyet verip ardından da iç karışıklık çıkartarak kendisine bağlamayı amaçlamaktaydı. II. Katerina'nın bu zeki politikası zamanla meyvelerini vermiş ve Kırım'da iç karışıklıklar çıkararak oraya kendi askerlerini sokmak için aradığı fırsatı yakalamıştır. Bu arada Amerika kıt'asındaki İngiltere âit topraklarda çıkan ihtilâl Fransa ve İspanya devletleri de karışmış ve böylece Batı devletleri Kırım sorunuyla ilgilenememiştir. Bunun yanı sıra bazen Fransa bazen de İngiltere Rusya'yı kendi tarafına çekebilmek için II. Katerina'nın isteklerine ses çıkarmamışlardır. Maria Teresa'dan sonra Avusturya tahtına geçen II. Joseph de annesinin politik yolundan ayrılarak Rusya ile birlikte Osmanlı topraklarının taksimi üzerine tasarımlara girişmiş ve böylece Rusya'nın Avrupa'da aradığı fırsat ortaya çıkmıştır.

II. Katerina'nın gözdesi General Potemkin'in tavsiyesiyle Kırım'ın işgali için öncelikle Avusturya'nın rızasını almak amacıyla 1781 yılında II. Joseph ile görüşen II. Katerina bir proje geliştirmiştir. Buna göre Rusya ve Avusturya devletleri birden bire Osmanlı Devleti'ne saldıracaktı. Osmanlı topraklarının bazı yerleri aralarında paylaşılacak ve bazı yerlerinde de "kadim Yunan cumhûriyetleri" yeniden kurulacaktı.²⁸⁵ Hattâ bu amaçla II. Katerina ortanca torununa "Konstantin" adını verip Rûm dilini ve kültürünü öğrenmesi için hizmetkârlar tutmuştu. II. Katerina'nın hayâllerine göre

²⁸³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 152.

²⁸⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 5, Tertib-i Cedîd, İkinci Tab'ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, s. 74.

²⁸⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, ss. 206-208.

kurulacak “Konstantin Devleti”nin başına bu çocuk geçecekti.²⁸⁶ Ayrıca II. Katerina, Avusturya’nın Felemenk Cumhûriyeti’nin elinde olan topraklarının geri alınıp Baltık Denizi’nde bir Avusturya donanması oluşturulmasına yardım edecekti.

Bu projeye işlerlik kazandırmak amacıyla Osmanlı ile Kırım üzerine yaptığı barış şartlarını çığneyen Rusya, Kırım’ın içişlerindeki karışıklıkları bahâne ederek Kırım’a saldırmıştır. Bu arada Avusturya da Macar ve Erdel bölgelerine ordularını sokmuş ve Osmanlı iki ateş arasında kalmıştır. Böylece Rusya Kırım’ı kolaylıkla ele geçirmiştir.

II. Joseph’in II. Katerina ile anlaşma yaparak Osmanlı Devleti aleyhinde politika yürütmesini büyük bir hatâ olarak değerlendiren Paşa, şu izâhı yapmaktadır:

Umûr-ı mâlûmadan olduğu üzere Avusturya Devleti’nin teb’a ve ahâlisi milel-i muhtelifeden mürekkeb olub Devlet-i Âliyye ile hemhudud olan memâlikinin ve Bohemya eyâletinin sekenses Hırvat ve Sırb ve Boşnak ve Bulgar kavimlerinin asılları olan İslav kavminden olub Rusya Devleti’nin lisân ve kavmiyeti dahi bu cinsden olduğu cihetle anların üzerine icrâ-yı nüfûz iderek gerek Devlet-i Âliyye’yi ve gerek Nemçe Devleti’ni zayıflandırmak ve belki fırsat elvirdiği hâlde başka sûrete koymak devlet-i müşârün-ileyhin ameli olduğu âşikârdır.²⁸⁷

Böylece Ruslar bu iki devletten hangisine galip gelse diğeri de zarara uğramış olacaktı. Rus tehlikesine karşı Avusturya ve Osmanlı arasında ittifâk kurmak gerekirken II. Joseph’in genç ve tecrübesiz olup ün ve şân kazanma isteğiyle II. Katerina’nın hilelerine aldanarak Osmanlı’ya saldırması kendi açısından da olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Tuna ve Arnavutluk kıyılarında Slav asıllı bir devlet kurulsa Avusturya ve Osmanlı içerisindeki Slav tebaa da bu yeni kurulan devlete yakınlık duyacaktı.

Cevdet Paşa bu bağlamda dış siyâset ve devletlerarası ittifâklardan habersiz Osmanlı Devleti yöneticilerini şöyle eleştirmektedir: “Çi-fâide ki ol vakitlerde bu şeyleri bilür ve anlar âdemlerin fikdâni cihet ile Devlet-i Âliyye düvel-i Avrupa’dan külliyyen bigâne turmuş ve düşmânları aleyhinde istedikleri gibi alub satmışdır.”²⁸⁸ Oysa dünyânın merkezî bir konumunda olan Osmanlı Devleti sadece sınır komşularıyla değil, bütün Avrupa devletleriyle alâkadar olmalı, milletler ve devletler ahvâlini, keyfiyetini,

²⁸⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 4, s. 15.

²⁸⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 289.

²⁸⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, ss. 289-290.

menfaatlerini ve siyâsetini lâıyıkıyla bilmesi gerekirdi. Bu bağlamda Paşa şunları yazmaktadır:

Eskiden Avrupa ahvâline vakuf olmadığından bi'l-cümle düvel-i Nasara'ya yekcîhet nazarıyla bakılıb lede'l-iktizâ biriyle akd-i ittifâka rağbet olunmaz idi (...) düvel-i Avrupa ise ihtilâf-ı meslek ve mezheb hasebiyle birbirine muhâlif olduklarından başka bir müddetten berü din ve mezheb muhârebelerini terk ile cenk ve cedelleri menâfi-i mahsusaları dâiyesinemünhasır olarak medâr-ı ittifâk beyinlerinde menâfi-i mülkiyede iştirâkden ibâret kalmıştır.²⁸⁹

Bu dönemde mezhep farklılıkları ve çeşitli menfaatler gereği kendi aralarında düşmanlıklar görülen Hristiyan devletlerin hepsini ehl-i İslâm aleyhine müttefik sanmak Osmanlı Devleti için kötü sonuçlar doğurmuş ve uluslararası siyâsette yalnız kalmasına sebebiyet vermiştir. Lâkin II. Katerina'nın Osmanlı Devleti üzerindeki aç gözlü emellerini Avrupa devletlerine anlatmak yine en çok Osmanlı Devleti'nin görevi olmalıydı.

Buna mukâbil devletlerarası ittifâkları çok iyi bir şekilde kullanan II. Katerina önce İngiltere ve Prusya ile müttefik iken sonradan Fransızlara yaklaşarak İngiltere'den uzaklaşmıştır. Aynı şekilde Avusturya ile ittifâk ettiği için de Prusya aleyhinde faaliyet yürütmüştür. Böylece zamana ve koşullara göre çeşitli ittifâklarla kendi çıkarlarını korumasını bilmiştir. Cevdet Paşa'ya göre, "bir devlet ne mertebelerde müknet ü kudreti olsa yalnız bir iş göremediği ve müttefike muhtâc olduğu bi't-tecrübe mâlûm olan hâletdendir."²⁹⁰ İşte Kırım olayında da II. Katerina ilk önce Avusturya İmparatoru'nu elde etmiş, ardından da diğer Avrupa devletlerini de kullanarak kendi amaçlarına ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'ne savaş açmadan önce önlemlerini alan II. Katerina olası savaş durumunda İsveç'in kendisine saldırmaması için de İsveç kralı ile anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmaya göre Osmanlı ve Rusya arasında savaş çıkarsa İsveç tarafsız kalacak, buna karşılık Rusya da savaş sona erdikten sonra Danimarka'ya bağlı olan Norveç topraklarını ele geçirmesi için İsveç'e yardım edecekti. Görüldüğü gibi her türlü şekilde kendisini koruma altına alan II. Katerina kendisine yönelik bir tehdit olmadığından Osmanlı Devleti'ne kolayca savaş açmıştır.

Bu sırada Avrupa devletleri gafletten uyanıp Rusya'nın gizli amaçlarını anlamış ve bunu ilk önce Fransızlar hissetmiş ise de Avrupa devletleri arasında II. Katerina'nın hırsını

²⁸⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 5, ss. 13-14.

²⁹⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 229.

önleyecek bir ittifâk kurulamadığından Rusya, Kırım'a yerleşerek İstanbul'u göz hapsine almıştır.

Fransa Kralı "On altıncı Lui" [XVI. Louis (1774-1793)] 1774 yılında²⁹¹ tahta çıktığından beri Rusya'nın başka milletlerin topraklarına taarruza başlamasından ürküp II. Katerina ile birlik olacakken Kırım meselesi üzerine II. Katerina'nın Avusturya ile ittifâk yaparak savaş hazırlıklarına girişmesi kendisinde telâş yaratmıştır. Ancak II. Katerina ile aralarındaki ittihâd ve dostluk devam etmiştir. Buna rağmen Osmanlı'ya ve bütün Avrupa'ya tehlike arz eden Rusya'nın çâresine bakmak için girişimlere başlayan Fransa, İngiltere'nin dikkatini çekmeye çalışmıştır. Fransa; II. Katerina'yı Kırım'dan vazgeçirmek için İngiltere, Prusya, İspanya ve Sardunya devletlerini ittifâka çağırış ve Avusturya'yı Rusya'dan ayırmaya gayret etmiştir. Ancak İngiltere kendi politikası gereği bu çağrıya cevap vermemiştir:

İngilterelü bu esnâda ittihâz itmiş olduğu meslek-i politika icâbınca Katerina'yı gücendirmek istemediğinden ve Fransa'nın yüzünden Amerika'daki bunca memâliki zâ'i idüb henüz acısını unutmamış olmasıyla meyânelerinde alevgîr olmuş olan ateş buğz u rekâbet pek kolaylıkla muntafî olabilecek mevâddan olmadığından Fransaluya takrib ile akd-i ittifâk idemeyerek (...)²⁹²

Prusya kralı da İngiltere olmadan kendisini meydâna atmaya cesâret edemediğinden, Osmanlı Devleti'ne yaptığı çağrıya münâsip bir cevap alamadığından, Fransa kralı ile Avusturya imparatoru arasında olan dostluktan emin olmadığından veyâhûd başka bir nedenden ötürü Osmanlı Devleti'nin lehine Fransa ile bir anlaşmaya girişmemiştir.

Avusturya imparatoru ise Prusya'dan emin olamayarak II. Katerina'yı gücendirmemek için Ruslarla birlik olmaya devam edip, Sırbistan ve Bosna taraflarından bazı yerleri ele geçirmek sevdâsına düşerek II. Katerina ile olan ittifâkına devam etmiştir. Bu durum ise Venedik'i rahatsız ettiğinden Osmanlı ile ittifâk yapmış; lâkin iki imparatorluğa karşı bu ittifâk pek kuvvetli olamamıştır.

²⁹¹ Cevdet Paşa XVI. Louis'in tahta çıkış yılını 1777 olarak yanlış vermektedir.

²⁹² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 3, ss. 60-61.

Sardunya da ikinci derecede bir devlet olduğundan önce Avrupa politikasının ne merkezde karar kılacağına ve düvel-i sâirenin, özellikle İngiltere'nin, ne tarafa meyil edeceğini beklemek zorunda kalmıştır.

Bu durumda Fransa Kralı XVI. Louis bir tek İspanya ile kalmıştır. Kırım'ın Rusya'nın eline geçmemesi için bir taraftan barışın korunması amacına çalışıp Osmanlı Devleti'nin savaş ilân etmesini engellemeye çalışırken bir taraftan II. Katerina'yı Nogay vilâyetini istilâ ile yetinmesine mecbûr kılmak için İngilizlere tekrar ittifâk çağrısı yapmışsa da İngiltere bu çağrıya yine riâyet etmemiş, II. Katerina ise Kırım ve civârını ele geçirmiştir. XVI. Louis hiç olmazsa Rusya'nın Karadeniz'deki deniz gücünü sınırlamak için Avusturya imparatoruyla anlaşma yapmak istemişse de bu da sonuç vermemiştir.²⁹³

Görüldüğü üzere Fransa ve İngiltere devletleri arasındaki düşmanlık ve rekâbet, Rusların genişleyip büyümesine; nihâyetinde kendilerine karşı böyle büyük bir rakip ortaya çıkmasına neden olmuştur.

II. Katerina'nın Kırım üzerindeki emellerine ulaşmasından sonra II. Joseph de yaptığı Rusya ittifâkından kazanç elde etmek amacıyla Osmanlı Devleti'nden ilk önce Avusturya'ya ticârî bazı ayrıcalıklar tanınmasını, ikinci olarak da Bosna tarafındaki bir kısım toprakların kendisine bırakılmasını istemiştir.²⁹⁴ Aynı şekilde Felemenk Cumhûriyeti'nden de isteklerde bulunan II. Joseph, tüccâr gemilerinin nehirlerde serbestçe dolaşımı şartını kabûl ettirmek için Felemenk'e karşı savaş hazırlığına girmiştir. Bunun üzerine Felemenk Cumhûriyeti Prusya'ya mürâcaat etmiş ve bu konuda yardım istemiştir. Bunu haber alan II. Katerina da müttefiki olan Avusturya imparatorunun tarafını tutup ona sahip çıktığını ilân etmiştir. Felemenkliler ise bu sûretle barışı fesh ederlerse kendilerine büyük çıkarlar sağlayan Baltık Denizi ticâretinden mahrum olacaklarını düşünerek Avusturya ile olan sorunlarını savaşız çözmeye karar vermişlerdir. Bunun üzerine Avusturya'ya “tazmîn-i masârif” adıyla Felemenk Cumhûriyeti tarafından bir miktar para verilmiş ve bazı isteklerine müsaade edilerek aradaki sorunlar çözülmüştür.²⁹⁵ Ancak Amerikan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra Rusya ve Avusturya tarafından kurulan ittifâkın kendileri aleyhinde olduğunu fark eden Avrupa devletleri, Avusturya'nın güç

²⁹³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 3, ss. 61-62.

²⁹⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 3, s. 63.

²⁹⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 3, s. 80.

kazanması Avrupa siyâsî dengesini ihlâl edeceğinden gözlerini bu devlete çevirmiştir. Bu nedenle II. Joseph istediği toprakları ele geçirmeye cesâret edememiştir.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Rusya'nın kendisi aleyhinde tarafsızlık ittifakı kurması nedeniyle II. Katerina'ya dargın olan İngiltere bundan dolayı Prusya'nın Rusya ve Avusturya aleyhinde kurduğu ittifaka dâhil olmuştur. Buna rağmen Rusya ile imzalamış olduğu ticâret anlaşması kendisi için çok önemli olduğundan anlaşmanın yenilenmesi yönünde Petersburg'a elçisini göndermiş; lâkin II. Katerina Prusya ile ittifak yapan İngiltere'ye tepkisini göstermek için bu anlaşmanın yenilenmesini ertelemiştir. Bu durumu fırsat bilen Fransa ise derhâl Rusya ile 1787 yılında bir ticâret anlaşması yapmış ve İngilizlerin Rusya nazarında sahip olduğu ayrıcalıkları kendi bünyesine almıştır.²⁹⁶

Cevdet Paşa, bu gelişmelerin sebep olduğu devletlerarası siyâsî ittifakları bir diplomat zekâsıyla belirtmektedir. Rusya, Avusturya ve Fransa üçlüsünün ittifak yoluna gitmeleri üzerine İngiltere ve Prusya da Osmanlı Devleti'ni Rusya ile savaş yapması konusunda teşvik etmeye başlamıştır. İsveç de Rusya'ya savaş açmak için bahâne aramaktadır. Prusya'nın tahrikiyle Avusturya tebaasının bir kısmı II. Joseph'e isyân ederken; İsveç'e de Rusya'ya savaş ilân etmesi için İngilizler donanma ve para yardımı teklif etmiştir. Böylece Osmanlı ve İsveç devletleri Rusya ile savaşa girerse ardından Avusturya da girecekti. Fransa bu dönemde yakın ilişkiler kurduğu Osmanlı Devleti'nin tarafını tutarsa II. Katerina Fransa ile yaptığı ticâret anlaşmasını bozacak bu ise İngiltere'nin işine gelecekti. Prusya da Avusturya'yı baskı altına alabilecekti.²⁹⁷

Rus Çariçesi II. Katerina 5-6 yıldan beri Osmanlı Devleti ile uğraştığından bu dönemde İsveç ile dostça geçinmeye çalışıyordu. Oysa Rus Çarı Büyük Petro, İsveç'e bağlı Finlandiya topraklarının bir kısmını ele geçirmişti ve geri kalan toprakların alınmasını da vasiyet etmişti. Bu nedenle II. Katerina buna müsâit bir vakit aramaktaydı. Meşrûtiyetle yönetilen İsveç'in hükümdârı III. Gustav ile ülkenin soyluları arasında anlaşmazlık çıkınca II. Katerina bu fırsattan yararlanıp bazı soyluları gizlice hükümdâr aleyhinde desteklediği gibi Finlandiya halkını da İsveç'e karşı ayaklandırmaya başlamıştır. II. Katerina'ya dış bileyen III. Gustav intikam için beklerken Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması üzerine İsveç,

²⁹⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 4, ss. 7-8.

²⁹⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 3, ss. 26-27.

İngiltere'nin de teşvikleriyle Rusya'ya karşı savaş açmıştır.²⁹⁸ Ancak bu sırada Rusya da Danimarka ile bir ittifak anlaşması yaptığından İsveç'in Rusya'ya savaş ilânına karşılık Danimarka da İsveç'e savaş açmıştır. İki koldan saldırıya uğrayan İsveç'in yardımına ise İngiltere koşmuş ve Danimarka'yı saf dışı bırakmayı başarmıştır.²⁹⁹

Cevdet Paşa, bu sırada patlak veren Fransız İhtilâli'nin alev alıp kıvılcımları etrafa sıçramadan Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki sorunları bir tarafa bırakıp birlikte hareket etmeye niyetlendiklerini belirterek, “her nasıl olur ise olsun şark seferi gairesinin ber taraf idilmesi efkârı meydâne çıkararak” Avrupa devletlerinin siyâsî politikalarının tamamen değiştiğini ifâde etmektedir.³⁰⁰

20 Şubat 1790 tarihinde “Nemçe Çesarı ve Almanya İmparatoru” olan II. Joseph vefât etmiş ve yerine “Liyopoldo” [II. Leopold (1790-1792)] geçmiştir. II. Leopold gerek savaş durumundan gerekse devletin iç olaylarından Avusturya'nın zayıf ve perişan hâle düştüğünü görerek bir müddet pasif kalmayı gerekli görmüştür. İşte bu sıralarda ortaya çıkan Fransız İhtilâli'nin Avusturya'ya sıçraması endişesi ile II. Leopold barışa yönelmiştir. Bütün Avrupa'ya yayılması ihtimâl olan bu “vukuât-ı garibe” nedeniyle Avrupa devletleri kendi aralarındaki çatışmayı bırakıp Fransa'ya karşı birleşmiş ve bu olayın etkilerini def etmeye çalışmışlardır.³⁰¹

Bu bağlamda Prusya kralı Avusturya'yı sulhe zorlamak için hududa asker sevk ederken, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında da anlaşma yapılmıştır. İsveç ile savaşan Rusya da ihtilâl üzerine 1790 yılında savaş önceki sınırlara dönmek şartı ile bir barış anlaşması imzalamıştır.

Aynı şekilde Rusya aleyhinde bulunan devletler de Osmanlı Devleti'ni Rusya ile barış yapmaya teşvik etmeye başlamıştır. Bu devletlerin başında ise İngiltere gelmekteydi. İngiltere, Rusya'nın Fransa ile yaptığı ticâret anlaşmasının ihtilâl sonrası fesh edileceğini ummuştur. Bu sırada ortaya çıkan haberlere göre Rusya tarafından Özbek ve Keşmir yolu üzerinden Hindistan'a asker gönderilecek ve o taraflardaki İngiltere için hazine değerinde

²⁹⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 4, s. 145.

²⁹⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 4, s. 149.

³⁰⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 5, s. 266.

³⁰¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 5, s. 42.

olan yerler elinden alınacaktı. Bu rivâyet İngiltere'yi telaşlandırdığından II. Katerina'yı kendi tarafına çekme politikası İngilizlerin önemli bir uğraşı olmuştur. Bu amaçla da II. Katerina'nın işine gelir diye Osmanlı Devleti ile barış yapılması yönünde çalışmalar yürüten İngiltere yanına Prusya ve Felemenk'i de alarak Osmanlı'yı barış yapmaya zorlamıştır. Osmanlı da çâresiz kaldığından Yaş kasabasında Rusya ile barış görüşmelerine başlanmıştır.

Cevdet Paşa, Fransız İhtilâli'nin Avrupa'da neden olduğu bu siyâsî gelişmeleri zikrettikten sonra ihtilâlin Osmanlı Devleti'ne olumlu etkisinin olduğunu açıklamaktadır. Paşa, Avrupa devletlerini etkisi altına alan ve Avrupa'dakisiyâsî dengelerde değişikliklere neden olan Fransız İhtilâli'nin, II. Katerina'nın Osmanlı toprakları üzerindeki planlarının sekteye uğrattığını belirterek şunları yazmaktadır: “Katerina'nın memâlik-i Devlet-i Âliyye hakkında olan seylâb-ı hırs u tama'mı dahi mecrâsından tahvîl ile encâm-ı seferde Devlet-i Âliyye'ce muhtemel ve melhuz olan hasârı dâfi olmuştur.”³⁰²

2.6.4. ABD'nin Kurulması

Cevdet Paşa, ortaya çıkış süreciyle birlikte Avrupa devletlerinin dış politikalarını etkileyen ve ileride büyük bir güç hâline gelecek olan ABD'nin kuruluşu hakkında da bilgiler vermektedir. Ona göre Yenedünyâ'da “Memâlik-i Müctemia Amerika” denilen cumhûriyetin bulunduğu arâzi ilk önce 1584 yılında İngilizler tarafından keşfedilmiş ve değişik târihlerde bazı şirketlere ve ileri gelen kimselere mülk olarak verilmiştir. İngiltere'de ihtilâf-ı mezhebiyeden dolayı pek çok kişinin yanı sıra Avrupa'nın değişik yerlerinden de insanlar buraya gelip yerleşerek bu bölgeyi imâr etmişlerdir. Paşa'nın belirttiği üzere bu topraklar şeklen İngiltere egemenliği altında olsa da İngiltere parlamentosunun kararları burada doğrudan geçerli değildi:

Arâzi-yi mezkûrede teşkil ve te'sis iden memleketlerin her birisi birbirinden farklı olarak bazı şerâit-i imtiyâziyeye nâil olub İngiltere Devleti'ne tâbi oldukları hâlde idârelerinde müstakil sûretde bulunmuşlar idi ahkâm-ı kânûniyeleri İngiltere krallarının nâmına tasdir olunur ve şerâit-i tâbiyetleri bazı vezâif ile ifâ kılınur ise de İngiltere parlamentosunun ya'ni meclis-i millîyesinin hükmü işbu ma'murlar hakkında toğrıdan toğrıya câri ve nâfiz değil idi.³⁰³

³⁰² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 5, s. 268.

³⁰³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 265.

Değişik asırlarda İngiltere hükümdârları ve parlamentosu bu toprakları kendi hâkimiyetleri altına almak istemişlerse de Amerikan ahâlisi imtiyâzlarını muhafaza etmeyi başarmışlardır. Fakat anavatanları olan İngiltere bu toprakların kuvvet kazanmasına olumsuz bakmış; hattâ bazı savaşlarda hayli yardımı olan Amerikan halkına müteşekkirci olacak yerde bu durum İngiltere'yi telâşlandırmıştır. Anavatandaki İngiliz yöneticiler Amerikalıların sahip oldukları “istiklâl-i dâhiliye”yi yok ederek onları İngiltere Meclisi'nin hükmü altına almaya karar verip ilk önce millî servetleri olan sanâyi ve ticârete bazı engeller koymuşlardır. Amerika kolonileri ahâlisini İngiltere'ye muhtaç hâle getirmek için kendilerine lâzım olan bazı ürünlerin Amerika'da imâlini men etmişlerdir. Bu ürünleri İngiltere'deki işyerlerinden almalarını zorunlu hâle getirdikleri yetmiyormuş gibi hem bunları İngiltere kanûnlarına tâbi kılmak hem de bir takım gelir elde etmek amacıyla koloniler halkına yeni vergiler konulmasını İngiltere Meclisi onaylamış ve bu durum Amerika'da bir ihtilâle ve ardından da sonucu bağımsızlığa uzanan savaşlara yol açmıştır.

Cevdet Paşa, ABD'nin kurulması ve bağımsızlığını kazanması sürecini geniş bir şekilde anlatmaktadır. 1756-1763 yılları arasındaki Yedi Yıl Savaşı'nda İngiltere'nin borcu çoğaldığından bazı mâlî tedbirlere girişmiş ve Amerika kolonilerinde damgalı kâğıt vergisi koyulmuş; ancak Amerikan halkının karşı koyması üzerine bu vergi kaldırılmıştır. Ardından 1768 yılında bu sefer cam, kâğıt ve çay üzerine bazı yeni vergiler koyulmuştur. Bu durum ise koloniler halkının şikâyeti ve karşı koymasıyla birlikte büyük karışıklıklara sebebiyet vermiştir. Boston şehrinde bu vergileri icrâ etmek isteyen gümrük memurlarının üzerine yürüyen halk vergilerin alınmasına izin vermemiştir. Vergilerin zorla toplatılması için Avrupa'dan asker geleceği haberinin yayılmasıyla 86 şehrin vekillerinden oluşmak üzere Boston şehrinde “konvansiyon ya'ni muâhede nâmıyla bir cemiyet teşkil olunmuş” ise de bu cemiyet 86 şehri temsilen genel bir bağımsızlık tasviri meydâna çıkarmayıp, sadece vergiler aleyhinde kararlar almıştır.

Bu olay üzerine İngiltere'den askerî birlikler gönderilmiştir. Lâkin genel bir savaş meydâna gelmemiş, bir yıl müddetçe kolonilerde karışıklık ve halkın şikâyetleri devam etmiştir. Asıl savaş ise İngiltere mallarına boykot uygulanmasıyla başlamıştır. Bu durum İngiltere ticâretine büyük kayıplar getirmiştir. Zor durumda kalan İngiltere koyduğu yeni vergilerin kaldırılmasını kabûl etmiş; fakat çayın vergisi az olduğundan bunu devam ettirmek istemişlerdir. Paşa'ya göre koloni halkının bunu dahi kabûl etmesi İngiltere'nin

üstünlüğünü de tasdik etme anlamına gelecektir: “Lâkin Amerikalular bununla dahi İngiltere parlamentosunun tahakkümünü tasdik itmiş olacaklarından tâ ki rüsûmat-ı mevzûa kâmilen kaldırılmaya karar sabıklarından devâm ideceklerini iddiâ ve ilân iylediler.”³⁰⁴

Bu durum üzerine iki taraf arasındaki şiddet günden güne artmıştır. Boston şehrine Hindistan’dan çay yüküyle gelen bir gemiye saldıran halk çayları denize dökmüştür. İngiltere Devleti de 1775 yılında Boston şehrinin ticâretini yasaklayarak her türlü mal giriş ve çıkışını engellemiştir. İngiltere böylece diğer şehirlere de gözdağı vermek istemiştir. Ancak Cevdet Paşa burada, “hudud ve mezheb ü millet ile birbirlerinden ayrı olan bir takım memleketlerin ictimâıyla kendüsine karşı bir kuvvet-i müttehede hâsıl olacağını hiç ummaz idi” tespitinin altını çizmektedir.³⁰⁵

Oysa koloni halklarının hepsi birbirlerinin menfaatlerinin müşterek olduklarını görüp, kendilerini bir âile gibi hissetmeleriyle Boston şehrinin uğradığı felâketten müteessir olmuşlardı. Boston şehrindeki yasak kaldırılmadıkça İngiltere ile her türlü ticâreti keseceklerine yemin ederek aralarında ittifâk ve anlaşma imzalamışlardı. Aynı yıl “Filadelfiya” [Philedelfia] şehrinde toplanan genel meclis bu kararı tasdik ederek Amerika’da yaşayan İngilizlerin haklarını ve şikâyetlerini içeren âdil bir karar almıştı. Bu bağlamda en kolay yol olarak o günden sonra İngiltere’den mal almayı Amerika’dan da mal satılmayacağını öngören bir beyannâme yapılmış ve bütün Amerikan milletvekilleri bu kararı onaylamıştı. Bununla beraber, İngiltere kralına da bir dilekçe gönderilip kendisine olan sadâkatlerinden ve anavatanlarına olan itaatlerinden bahisle barış ve bağımsızlıktan başka bir şey istemediklerini açıkça ilân etmişlerdir.

İngiltere Parlamentosu ise baskı politikalarına devam ederek Amerikalıları kontrol altına almak için Avrupa’dan daha fazla asker göndermeye ve Amerikalıların yabancı devletlerle ticâret yapmalarına engel olmaya karar vermişlerdir.

İngiltere’de pek çok kişi, özellikle de ülkenin ileri gelenleri olan lordlar, 1-2 alay asker ile Amerikalıların kontrol altına alabilecekleri düşüncesindeydiler. Cevdet Paşa’ya

³⁰⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 266.

³⁰⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 266.

göre ise, “eğer iş böyle tutulmayub da mebde-imaslahatdakülliyetlüce asker gönderilerek bir taraftan kuvva-yi kâfiye-yi cebriye ve bir taraftan dahi ba’zı müsaâdât ile usûl-i adliye ve rıfkıye irâe olunmuş olsaydı işbu nâr-ı isyân bu kadar alevlenmeyerek belki daha şerâre iken müntefî olabilür idi.”³⁰⁶

Amerikalılar krala yazdıkları dilekçenin red olunacağını anlamalarıyla asker toplamaya ve savaş mühimmâtı elde etmeye başlamışlardır. 1775 yılının 19 Nisan’ında “Lekosto” [Lexington] adlı şehirde İngilizler bir bölük Amerikan askeriyle karşılaşmış ve üzerlerine ateş etmiştir. Bunun üzerine etraftaki diğer Amerikan askerleri de yardıma gelmiş ve şiddetli bir muhârebe olmuştur. Yaklaşık 200 kişinin öldüğü bu mücâdeleyi Amerikalılar kazanmıştır. Bu olay savaşın başlangıcı olmuş ve tutuşan alev her tarafa yayılmaya başlamıştır. Bağımsızlık sevdâsı koloni halklarını sardığandan her şehir gücü yettiğince asker ve mühimmatla hizmete başlamıştır. Nakit para çıkarılarak subaylara ve askerlere maaş bağlanmış ve bağımsız bir yönetim şekli hâsıl olmuştur. 1776 yılında “Virçinya” [Virginia] eyâleti halkının ileri gelenlerinden “Jorj Vaşinkton” [George Washington] adlı kişi daha önceden 1757 yılında İngiltere ve Fransa arasında yapılan savaşlarda cesâret ve dirâyet gösterdiğinden şimdi bütün Amerikan askerlerine başkumandan olarak tayin edilmiştir. Onun aldığı tedbirler ve kahramanca hareketler sayesinde çoğu savaşta Amerikalılar galip gelmişse de henüz tamamiyle İngiltere’den ayrılmaya karar verilmemişti. Lâkin yapılan savaşların neticesinde Amerikalılar İngilizlerin aleyhindeki tavırlarına devam etmiş ve sonunda Haziran 1776 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri adında bir devletin kurulduğu ilân edilmiştir.³⁰⁷

Artık taraflar arasında anlaşma ihtimâli kalmadığından iki taraf da birbirleriyle mücâdeleye başlamıştır. 1776 yılında İngilizler Amerikalılara galip gelmişlerse de Amerikalılar mukavemete devam edip bu arada diğer Avrupa devletlerinden de yardım istemiştir. Fransa Devleti’nin İngiltere hakkındaki düşüncelerini ve rekâbetini bildiklerinden özellikle Fransa’ya bir memur gönderip kendilerine gizlice silâh ve mühimmat ile yardım etmelerini istemişlerdir. Fransa’ya giden Amerikalı memur bazı şirketleri ve cesâretli adamları kendi tarafına çekmeyi başararak bir hayli silâh ve mühimmat ile bir takım adamları savaşmak için almayı başarmıştır. Çünkü Fransızlar,

³⁰⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 267.

³⁰⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 268.

İngilizlere eskiden beri düşman olmalarından başka Amerikalıların bağımsızlık düşüncelerini desteklemekteydiler ve bu nedenle de yardıma koşmaya hazırdılar. Ancak Fransa kralının böyle bir cumhûriyetle ittifâkı pek hoş görülmeceği gibi bu sırada mâliyenin de sıkıntıda olması nedeniyle Fransa ilk zamanlar tereddütte kalmıştır. Lâkin Fransız soylularından olup ismi Fransız İhtilâli sırasında çokca duyulacak olan “Lafayet” [Lafayette]³⁰⁸ ile bir miktar gönüllü asker Amerika’ya gitmiştir.

1777 yılı içerisinde yapılan savaşlarda İngilizler yenilip Amerikalılar galip ve muzaffer olmuştur. Bu durum ise Fransa için Amerikalılarla açıktan açığa taraftarlık etme yolunu açmıştır. 1778 yılında Fransa Devleti Amerika’nın bağımsızlığını tasdik ederek Fransa ile Amerika Cumhûriyeti arasında para ve ticârete dâir bir muahede akd olunmuş; ayrıca ileride Fransa ile İngiltere arasında bir savaş baş gösterirse birbirlerini koruyacak ve destekleyecek yardım şartlarına bağlı olarak bir ahidnâme imzalanmıştır.

Cevdet Paşa mâlî sıkıntılar içerisindeki Fransa’nın sırf İngiltere’nin zarara uğraması için bu şekilde bir politika izlemesini garip bularak şunları söylemektedir:

Fransa Devleti’nin dūçâr olduğu müzâyaka hâlinde muhârebeyi taharrî değil mümkün mertebe def’ iylemek lâzım iken bir devlet-i mütecâvire-yi rakibinin tenzili hâlini görmek lezzet ü arzusu Fransa’yı bir mertebe firîfte iylemişti ki bayağı Amerikalulardan ziyâde Fransaluların şu muâhededen tolayı izhâr-ı memnûniyet iylemeleri ve Amerika’da zuhur iylemiş olan bir ihtilâli bu sûretle himâye iderek Fransaluların böyle sermestsâlîfe-i serbesti olan Amerikalular ile ihtilât ve idâre-i kü’s efkâr itmelerinde envâ hatır der-kâr iken buna Fransa kralı gibi müstakil ve mutlak bir hükümdârın müsâade göstermiş olması şey-i acâyibdir.³⁰⁹

Amerika kıt’asında isyâncıların gösterdikleri şiddete ve mukavemete karşın İngilizler coğrafi koşullardan dolayı zor durumda kalmış ve savaşı kendi lehlerine çevirememişlerdir. Bunun üstüne bir de Fransa’nın Amerikalılarla ittifâk ve anlaşma yapması İngiliz vükelâsını şaşırtmıştır. Askerî tedbirlere kuvvet veren İngiltere 1778 yılında Amerikalıların istedikleri imtiyâzlara ve müsaadelere muvâfakat ederek isyânı yatıştırmak istemişse de amacına ulaşamamıştır. İngiltere, isyân bu mertebeye geldikten sonra Amerikalıları tekrar kendi hâkimiyetleri altına almalarının imkânsız olduğunu görmüşlerdir. Böylece iki taraf da mücâdelesine devam etmiştir.

³⁰⁸ Marquis de Lafayette (1757-1834). Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında İngilizlere karşı Amerikalılar tarafında savaşan Fransız asistokrat. Fransa’da ihtilâl yanlısı tavır sergilemiş ve 1789 sonrasında adı sık sık duyulmuş tur. Bugünkü Fransa’nın üç renkli bayrağını tasarlamıştır.

³⁰⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 269.

1779 yılı içerisinde yapılan savaşlarda İngilizlerin çabalarına karşın Fransız donanması ve gönüllü askerlerinin yardımlarıyla Amerikalılar savaşlarda üstünlük kurmuşlardır. Bu arada Fransa da İspanya'nın Amerika'ya yardım etmesi ve ittifâka girmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Ancak Paşa'ya göre Yenidünyâ'da birçok sömürgesi bulunan İspanya bağımsızlık sevdâsının başka yerlere de sirâyet edeceğinden korkmakta olduğundan Amerikalılara yardım etmek bir tarafa İngilizlerle birleşip bu bağımsızlık ateşini söndürmesi kendi menfaati gereğinceydi. Bu görüşle Fransa'nın tahriklerine bir süre daha karşı koyan İspanya sonunda İngiltere'nin Amerika'da güç kaybetmesinin kendisine yarar sağlayacağını söyleyen Fransa'ya aldanmıştır. İspanya ilk önce İngiltere ile Amerikalılar arasında aracılık yapmaya gönüllü olmuş; ancak İngiltere vükelâsı bunun Amerikalıların bağımsızlığını tanıma anlamına geleceğini söyleyerek reddetmiştir. Bunun üzerine İspanya 1779 yılında Fransa ile ittifâk yapmış ve o yılki savaşlarda İngiltere'ye karşı savaşmıştır.³¹⁰

Bir tarafta Amerika, Fransa ve İspanya diğer tarafta İngiltere'nin olduğu savaşlar 1779-1780 yıllarında devam etmiştir. Savaşlar sadece Amerika kıt'asında değil, diğer yerlerde de yapılmış ve özellikle Hindistan üzerinde mücâdeleler yaşanmıştır. Amerika'daki gücünü yitirmeye başlayan İngiltere Rusya'yı kendisine çekebilmek için epeyce uğraşmıştır. Rusya İmparatoriçesi II. Katerina'nın aç gözlü düşüncelerini ve kibrini okşayarak kendi tarafına çekecekken birden bire Rusya "Bî-taraf" adıyla yeni bir ittifâk usûlü ortaya çıkarmış ve Hollanda gibi savaşa dâhil olmayan devletlerin çoğu bu ittifâka katılmıştır. İngiltere, esâsında kendi aleyhinde olan bu ittifâka katılmasından dolayı Hollanda'ya bile savaş ilân etmiştir. Böylece düşmanı olduğudevlet sayısı çoğalan İngiltere'nin durumu daha da kötüleşmiş ise de 1781-1782 yılları arasındaki muhârebelerde Fransa, İspanya ve Hollanda'nın Amerika'daki ve Hindistan'daki bir kısım topraklarını ele geçirmeyi başarabilmiştir.

İngiltere'nin Amerika'daki kayıplarına karşılık eline yeni yerler geçmiş ise de savaş masraflarından dolayı borcu artmış ve mâliyesi kötüleşmiştir. Fransa ise İngiltere'yi Amerika'daki sömürgelerinden ayırma amacına ulaşmıştır. İspanya'nın bu savaşa girmesindeki maksadı olan Cebelitarık Boğazı ve Jamaika Adası'nın İngiltere'den koparılmasına gücünün yetmeyeceğini anlayıp savaş sırasında eline geçmiş olan

³¹⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 269.

Minorkave Amerika'daki bazı toprakların kendisine bırakılacağından emin olduğundan ve Hollanda da Fransa'nın yardımlarıyla bazı yerleri ele geçirip onun sözünden çıkamayacağından iki taraf devletleri de barışa meyletmiştir. Rusya ve Avusturya'nın aracılığıyla da 1782 yılında Paris'te barış görüşmeleri başlamıştır.

İlk önce İngiltere ile Amerikalılar anlaşma yapmış ve İngiltere ABD'nin bağımsızlığını kabûl etmiştir. İngiltere ile Fransa arasında 1783 yılında yapılan anlaşmaya göre de Karayip Denizi'ndeki bazı adalar aralarında paylaşılmıştır. Hindistan'da savaş öncesi Fransa'nın elinde bulunan yerler kendisine verilmiş ve Versailles şehrinde anlaşma imzalanmıştır. İspanya ile yapılan anlaşma gereği ise Bahama adaları İngiltere'ye terk edilmiş; buna mukabil Minorka Adası ile Florinadaları İspanya'nın elinde kalmıştır. İngiltere ve Hollanda arasında da bir anlaşma yapılmıştır. Böylece Amerika sebebiyle meydana gelen bu savaşlar son bulmuş ve bereketli arâzisiyle günbegün ilerlemekte olan yeni bir devlet meydana çıkmıştır.

Savaş boyunca Amerikalılara başkomutanlık yapan ve gösterdiği kahramanlıklarla memleketine hizmet eden Washington savaş sonrasında da devleti bir iç kargaşaya sürüklenmekten kurtarmış ve hükûmet otoritesini herkese kabûl ettirmiştir. Savaş sırasında kendisine verilen “riyâset-i askeriye”yi meclise geri iâde eden Washington Virginia eyâletindeki arâzisine çekilmiş; ancak ismi her zaman anılmıştır.

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın İngiltere'yi bir hayli masrafa soktuğunu söyleyen Cevdet Paşa, Fransa'nın bu savaştan fazla bir kâr elde edemediğinden başka donanmasının Amerikan sularında mağlup olduğunu ve borçlarının bir kat daha arttığını belirtmektedir. Ancak en çarpıcı yorumu ise bu savaştan sonra Fransa'da bağımsızlık ve hürriyet fikirlerinin çoğalmasındır. Paşa bu bağlamda şu tespiti yapmaktadır: “Amerika seferi münâsebetiyle Fransa'da efkâr-ı serbesti bir mertebe daha terakkî iderek İngiltere'deki hükûmet-i meşrûta arzusunda bulunan Fransızların haylicesi cumhûriyet efkârına dönülmeğe başlamışlardır.”³¹¹

³¹¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 2, s. 272.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FRANSIZ İHTİLÂLİ VE SONRASI DÖNEMDE AVRUPA'DAKİ SİYÂSÎ GELİŞMELER

3.1. İhtilâlin Arefesi

Cevdet Paşa'nın üzerinde en ince ayrıntısına kadar durduğu konulardan biri Fransız İhtilâli olmuştur. Her ne kadar ihtilâllere ve getirdiklerine karşı olsa da Paşa'nın Fransız İhtilâli'ne âit bilgileri olabildiğine derindir. Cemil Meriç'e göre, Fransız İhtilâli'nin en iyi ve en tarafsız izâhını Târih-i Cevdet'te bulabiliriz. Paşa, Avrupa'yı saran o büyük sarsıntının içtimâî sebeplerini derin bir sezîşle kavrayan ve anlatan ilk ve belki de son târihçimizdir.³¹²

Cevdet Paşa'nın Fransız İhtilâli'nin çıkış noktasına ilişkin görüşleri Fransız halkının serbesiyete olan arzuları ve devletin içerisinde bulunduğu mâlî bozukluk etrafında şekillenmiştir. Ona göre her ne kadar halkın hürriyet idealine eğimli olması ve soylular ile din adamları sınıflarına karşı tavırları ihtilâli doğuran ana sebep ise de halkın ekonomik sıkıntı içerisinde bulunması da en önemli etkidir. Bundan dolayıdır ki Cevdet Paşa, ihtilâli hazırlayan süreci anlatırken en çok devletin mâliyesinin kötü gidişâtı üzerinde durmuştur.

XIV. Louis'ten devralınan mâlî bozukluk XV. Louis döneminde de devam etmiştir. XV. Louis vaktini eğlence, zevk-sefâ ile geçirmekte ve devlet işlerini bir kadının reyiyile idâre ettiği için halk kendisine esefle bakmaktaydı. Fransa kralının bu durumu kraliyetin şân ve itibârını yitirmesine neden olmuştur. Kralın durumu kötüleştikçe bu sırada halk arasında ortaya çıkan hürriyet fikri daha geniş kitlelere yayılmaya başlamıştır.

³¹² Cemil Meriç, **Mağaradakiler**, (Yay. Haz. Mahmut Ali Meriç), 21. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 126.

Fransa 1756-1763 Yedi Yıl Savaşı'nda bir şey kazanamadığından başka Amerika'daki birçok toprağını kaybetmiş ve mâlî sıkıntısı daha da artmıştır. Buna karşın XV. Louis eğlencelere devam edince hazinede para kalmamış; hattâ devlet adamları kralın gümüş sofrası takımını darphaneye göndermeye mecbûr olmuşlardır. Fransız halkının kral aleyhinde olması ve fikir serbestliği düşüncesinin ileri derecelere varmasından sonra gerek soylular gerekse rûhânî reisler bu duruma çâre ararken; Paris Parlamentosu genel yönetimi kendisine çevirmek ve nüfûzunu artırmak için kralın bazı emirlerine karşı koymaya başlamıştır.³¹³

XV. Louis'i eleştiren Paşa, buna karşın XVI. Louis'in iyi niyetli olup devletin kötü durumunu düzeltmek istediğini belirtmiştir. Paşa'nın ifade ettiği üzere XVI. Louis döneminde, "ceddinin zamanında çoğalmış olan dinsiz kimselerin nüfûzu tenezzül ittiği" ve ayrıca "her din ve mezheb ve d'eb-i âdâb ve hüsn-i ahlâkın hâricinde olarak yapılab meydâne çıkmış olan te'lifât dahi itibârdan düşüb" bu vesileyle kral vekillerini nâmûslu kişilerden seçerek Fransa'nın durumunu düzeltmeye çalışmıştır. Buna rağmen kralın akrabalarının devletin iş görür vekillerine muhalefet etmesi ve XVI. Louis'in de akrabalarının etkisinde kalmasıyla Fransa'da işler yoluna girememiştir. Bunun yanında Paşa, bu kötü gidişâtı tetikleyen bir etkenin de "ihtiyar ve sebük-magz bir âdem" diye nitelediği kralın başvekili olan "Morpa"nın [Maurepa] her türlü ıslahata karşı olmasını göstermektedir.³¹⁴ Eski fikirlerde kalmakta ısrar eden bu kişinin başvekil olarak durmasının hatâ olduğunu vurgulamaktadır.

Daha önce belirttiğimiz üzere Cevdet Paşa, Fransa'yı ihtilâl sürecine götüren en büyük nedenlerden biri olarak devletin mâlî durumunun kötüleşmesini görmüştür. Devletin bütün vergi yükünün halka yüklenmesi ve mâliyenin gün geçtikçe kötüleşmesi Paşa'ya göre ihtilâlin tetikleyicisidir.

O dönemde Fransa'nın zenginliği ve topraklarının büyük kısmı asilzâdegân ve papazların elindeydi. Buna karşın devlete verdikleri vergi oldukça cüz'i rakamlarda olup vergi ve tekâlif-i saîre âhâd-i nâsın sırtına yüklenmişti. Ayrıca halk, din adamlarına aşar vergisi verip, asilzâdegânın angarya işlerini de yapmaktaydı. Kısacası halk çalışarak hem

³¹³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 233.

³¹⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 238.

kendilerini hem de devleti idâre etmekte, soylular ise vâridâtı zevk-sefâ içerisinde harcamaktaydı. Papaz sınıfı ise halkın sırtından geçinip tembellik ile zaman harcamaktaydı. Kilisenin gelirleri piskoposlar tarafından alınmakta ve bu yolla din adamları kolaylıkla zengin olurken halk ise daha da fakirleşmekteydi.³¹⁵ Soyluların ve din adamlarının ise imtiyâzlarını elde tutmak için kendilerini haklı göstermeye çalıştıklarını iddiâ eden Paşa şunları ifâde etmektedir:

Papaşlar biz devlete duâ ediyoruz. Ve asilzâdegân dahi bizler devlet için meydân-ı harbde kan dökeyoruz deyü imtiyâzât ve mü'âfiyâtın ibkâsını iddiâ iderler ve sınıf-ı sâlis tarafından papaşlara devlete duâ itmek virgü i'tâsına mânî değildir dinilür ve asilzâdegâna dahi acaba sâir halkın muhârebelerde dökülen kanları su mudur deyü sûâl idülür idi.³¹⁶

Cevdet Paşa bu kötü durumun düzelmesi için çaba gösteren XVI. Louis'in Mâliye Bakanı "Turgo"nun [Turgot]³¹⁷ çalışmalarını şu şekilde övmektedir:

Lui'nin mâliye nâzırı nasb iylemiş olduğu (Turgo) gayûr ve müsta'id ve (Ekonomi Politik) ya'ni esbâb-ı servet ve ma'mûriyet-i umûmiye ilmîne aşinâ bir zât olub mâliyece lâzım gelen ıslahâta güzelce teşebbüs iderek bir hayli sû-î-isti'mâlâtı def' idüb devletin masârifi vâridâtını hayli tecâvüz iderken virgü ve tekâlifî tezyîd itmeksizin ve istikrâza muhtâc olmaksızın mücerred hüsn-i tedbîr ile muvâzene açığı günün güne taklîl ile düyûn-ı hazînenin fâizini dahi refte refte ta'diye iylerdi.³¹⁸

Bundan başka zirâat, ticâret ve sanâyinin ilerlemesine engel olan "inhisâr" yani tekel uygulamasını kaldıran Turgot "tenbelhâne hükmünde olan" manastırların da birçoğunu kapattırmıştır. Eğitimin terakkîsi için mektepler açmış ve devlet işlerinin yoluna girmesi için yeni kanûnlar tertip etmiştir. Lâkin Turgot'un bu faaliyetleriyle çıkarları zedelenen asilzâdegân ve din adamları harekete geçmiş ve yaptıkları baskılarla Turgot'u istifâyaya zorlamışlardır. XVI. Louis ise devlet işlerini ve mâliyesini yoluna koyan Turgot'un ve onunla birlikte çalışan "Malzreben"nin [Malesherbes]³¹⁹ çalışmalarını desteklemiştir; ancak asilzâdegân ve din adamları sınıflarının tepkisinden korktuğu için Turgot'un istifâ ettirilmesine sesini çıkaramamıştır. Buna karşın XVI. Louis'in içinde bulunduğu çâresizlik Turgot'a söylediği şu sözlerle açıkça ortaya çıkmaktadır: "(...) sen benden bahtlısın ki me'mûriyetini terk idebiliyorsun."

³¹⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 239.

³¹⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, Tertîb-i Cedid, İkinci Tab'ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, s.161.

³¹⁷ Anne Robert Jacques Turgot (1727-1781).

³¹⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 239.

³¹⁹ Guillaume-Chrétien de Lamoignon de Malesherbes (1721-1794).

Turgot'tan sonra devletin mâlî durumu eski hâline dönmüştür. Bu arada mâliyenin başına da “Nekker” [Necker]³²⁰ getirilmiştir. Ancak Necker soylu sınıfından olmadığı gibi Protestan mezhebine bağlı olması hasebiyle kendisine nezâret verilmeyip mâliye müfettişi ünvanıyla çalışmıştır. Cevdet Paşa'nın Necker hakkındaki görüşleri ise Turgot'unakinin aksine olumsuzdur. Aslen sarraf olan Necker, Turgot'un yaptığı çalışmaların tersi hareketlerde bulunmuş ve istikraz yoluna gitmiştir. Memuriyette kaldığı 4 yıl boyunca devleti borçlandıran Necker günübürlük tedbirlerle mâliye yönetmiştir.³²¹ Buna karşın devlet masraflarında tasarruf edilmesini sağlamış, vergi ve tekâlif-i sâirenin eşit şartlarla alınmasını istemiştir. Ancak eşit vergi ödenmesi soylular ve papazlar arasında tepki uyandırmış ve o da Turgot gibi istifâyaya mecbûr bırakılmıştır.

Bu sırada ise Amerikan Bağımsızlık Savaşı nedeniyle Fransa Devleti'nin mâliyesi daha da çökmüş ve “Fransızların efkârı bütün bütün serbesiyyet sevdâsına sarmış idi.”

Cevdet Paşa, mâliye nezâretinin başına getirilen “Kalon”u [Calonne]³²² ise şuûru hafif câhil biri olarak tasvir etmektedir. Paşa'ya göre Calonne müsrif olup zevk-sefâyâ düşküdü. Sarayın aşırı masrafları için dâimâ para bulur ve memurların maaşlarını öderdi. Fakat Paşa, 4 sene boyunca görevinde kalan Calonne'nin devlet hazinesinin kötü durumunu gizleyip kral ziyâfetlerinde gösteriş yaparak halkı kandırdığını belirtmektedir. 1787 yılında devletin mâlî durumuna çâre olmak üzere asilzâdegân ve din adamları sınıflarının da içerisinde olduğu bir genel vergi teklifi önermiş; ancak menfaatleri zedelenecek olanlar bunu kabûl etmemiştir. Bunun üzerine istifâ eden Calonne kendisinden hesap sorulacağı korkusuyla İngiltere'ye firâr etmiştir.

İhtilâlin eşiğindeki Fransa'nın mâliyesini yönetmiş bu üç kişi hakkında Paşa'nın genel görüşü şu şekildedir:

Eğer Turgo'nun tedâbiri tamamiyle mevkî-i icrâyâ konulmuş olsaydı Fransa'nın hâli kedersizce bir hüsn-i sûret kesb idebilirdi. Ama Nekker'in istikraz oyunları ve sırf usûl-i defter ile umûr-ı devletin ıslâhı kâbil olmadığı gibi Kalon'un şarlatanlığıyla dahi müşkilât girdabları açılmakdan başka bir netîce hâsıl olmayacağı derkâr idi.³²³

³²⁰ Jacques Necker (1732-1804).

³²¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 240.

³²² Charles Alexandre de Calonne (1734-1802).

³²³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 163.

Fransa'nın durdurulamayan bu kötü gidişâtının yalnız “üçüncü sınıf”ı, yani halkı değil soyluları bile etkilediğini ve Fransa devletine hükûmet modelleri biçmeye başladıklarını şöyle izâh ediyor:

Amerika'da serbesiyet efkârına dönülmüş olan asilzâdegân dahi âhâd-i nâs sınıfıyla berâber bu hâlden teşekkî iylemeğe ve bunun çâresini cüst ü cû iderek kimi İngiltere usûl-i idâresini tahsin ve kimi Amerika'da ihdâs olunan cumhûriyet usûlünü tercih ile herkes efkârını serbesiyet üzere söylemeğe başlamış idi.³²⁴

Buna karşın kral, kraliçe ve prensler her şeyden habersiz eğlence ve zevk-sefâlarına devam etmiştir. Genel vergi alınmasına asilzâdegân ve din adamları sınıfı engel olduğundan damgalı kâğıt ve arâzî üzerinden vergi alınması kararlaştırılmış; fakat buna da Paris Parlamentosu karşı çıkmıştır. Sonunda halkın baskısıyla “Meclis-i Umûmiye” yani États Généraux'un toplanarak 440 milyon Franklık istikraz yapılmasına karar verilmiştir. Ancak Paris Parlamentosu bunu kabûl etmemiş; tahtı Bourbon hânedânlığından almak isteyen “Orliyan Dükası Filib”in [Orléan Dükü Philippe]³²⁵ de mukavemet etmesiyle XVI. Louis parlamentonun yetkilerin kısmaya kalkmıştır. Bunun üzerine 1788 yılında parlamento tarafından bir beyannâme yayınlanmış ve “şerâit-i esâsiye-i devletden” bahsedilerek kralın parlamento üyelerini azletmeye yetkisi olmadığı belirtilmiştir. Halk da kralın yetkilerini ve “şerâit-i devlet nasıl şey imiş deyü” kendi haklarını öğrenmeye başlamışlardır. Ancak halk içerisinde Paşa'nın “erâzil-i nâs” diye nitelendirdiği bir grup kral ve kraliçe aleyhinde sokaklarda bağırmağa başlamıştır.

Bu sırada Necker tekrar mâliye nâzırlığına getirilmiştir. Kralın da desteğiyle Meclis-i Umûmi'nin toplanması için karar alınmıştır. Ancak Cevdet Paşa bu dönemde États Généraux'un toplanmasının hatâlı olduğunu düşünerek şu izâhı getirmektedir:

Hâlbuki böyle bir karışık vakitte yüz seneden berü teşekkül itmemiş bir umûm meclisinin lisâna alınması pek büyük hatâ iken parlamento azâsı zahiren halkın hukukunu himâye ve hakikâde kendü imtiyâzlarını vikâye için hükûmete muhâlefetle krallık nüfûzını kesir itmek üzere bunu dermiyân idüb (...)

³²⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 163.

³²⁵ Louis Philippe Joseph d'Orléans (1747-1793). Fransız İhtilâli süresince kraliyet karşıtı bir politika sergileyen Orléan Dükü 'nün amacı tahtı Bourbon hânedânlığından alarak kendisinin kral olmasıydı. Bu uğurda mücadele etmişse de giyotine gitmekten kurtulamamış; lâkin oğlu Louis Philippe tahtı ele geçirerek 1830-1848 yılları arasında Fransa kralı olmuştur.

Necker de meclis üyelerinin toplanması için çalışmalara başlamıştır. Meclis üyelerinin çoğu asilzâdegân ve din adamları sınıflarından imtiyâzlı kişilerdi. Halkın heyecânını gören bazı üyelerin gözü korkmuşsa da geri adım atamadıklarından hiç olmazsa États Généraux'ta üçüncü sınıf üyelerinin çoğunluğu ele geçirmemesi için çâreler düşünmeye başlamışlardır.³²⁶ Ancak Orléan Dükü Philippe, genç yaştaki soylular, kitap-gazeteyazarları ve hattâ mâliyenin başında bulunan Necker bile üçüncü sınıfın yanında yer almıştır. Böylece her yerde halkın şikâyetlerinden başka söz duyulmaz olmuştur.

Sonunda Necker'in çabalarıyla ferdî oy esâsı kabûl edilmiştir. Bu arada États Généraux'un tertip ve teşkili hakkında risâleler yazılmaya başlanmıştır. Paşa bunlardan Emmanuel Joseph Sieyès tarafından kaleme alınmış olan "Qu'est-ce que le Tiers-Etat?" [Üçüncü Sınıf Nedir?]³²⁷ adlı broşürün içeriği hakkında bilgiler vermiştir:

Ve meclis-i umûmînin sûret-i tertîb ve teşkîli hakkında her taraftan bahisler irâd olunarak derhâl bir takım risâleler zuhûr itmiş ve birisinde sûâl ve cevâb tarzında (sınıf-ı sâlis şimdiye kadar ne idi hiç bir şey değil idi ne olmalıdır her şey olmalıdır) deyü münderic olan mes'ele meydâne çıkdığı gibi efkâr-ı umûmiyeye ta'rif olunmaz mertebe te'sîr iylemiş idi.³²⁸

Paşa'ya göre mesele sadece hazine açığını kapatmaktan ibâret değil, vergilerin herkese ne şekilde paylaştırılacağıydı. Bu nedenle imtiyâzlı sınıflar ile halktan oluşan meclisin toplantısında gerekli tertibin ve tedbirin önceden alınması gerekiyordu. Ancak Necker kendi nüfûz ve itibarına güverek bu meseleleri ciddiye almamış ve ihtilâl selinin önünü kapayamamıştır. Paşa, Necker'in politikacı gözüyle görüp, halkı memnûn etmiş olsaydı belki ihtilâli önleyebileceği görüşündedir. Ancak Necker politik işlerde başarılı olmadığı gibi cesâretli biri de değildi. Saray halkından ve başkalarından çekinerek geçici tedbirlerle uğraşmıştır.

Bu dönemde Fransa Devleti'nin temel kanûnları bile kâğıda geçirilmiş olmayıp âdet üzerinden hareket edilmekte olduğundan herkes devlet hakkında bir şartnâme düzenlenmesi konusunda fikirlerini ifâde etmeye başlamıştır. Paşa'nın belirttiği üzere "garip mütâlaalar meydâne çıkmış ise de" ekseri olarak soylular ve din adamları sınıflarının imtiyâzlarının kaldırılması ve üçüncü sınıf üzerindeki vergilerin hafifletilmesi

³²⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 164.

³²⁷ Erdem, a.g.t., s. 83.

³²⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 165.

görüşleri üzerinde birleşmiştir. XVI. Louis'in yumuşak huylu olduğunu bilen halk, vükelânın da çoğu meselede genel görüşe bağlı kalacağını bildiğinden her işin yoluna gireceği umudunda idi.

Soylular ve din adamları sınıfları ise her şeyin kolaylıkla çâresi bulunur ümidindeydiler. Onların düşüncesine göre Fransa meşrutî yönetime geçse bile İngiltere'ye kıyasla kendileri için parlamentoda ayrıca bir dâire bulunacağı görüşüyle États Généraux'un toplanmasından dolayı telâşa düşmemişlerdir. Cevdet Paşa ise burada İngiltere ve Fransa devletleri arasındaki ayrıma dikkat çekerek, iki ülke halkı arasındaki farklılığı şöyle belirtmektedir:

Hâlbuki İngiltere'de fi'l-vâkî' asilzâdegânın i'tibârî hâlâ bakîdir. Lâkin orada öteden berü halkın hoşnudluğu esbâbı aranub (...) icâb-ı vakt ü hâle göre usûl-i rûsûm-ı mer'îye tâ'dil olunagelmîş ve ahâli efkâr-ı politikîye ve mezhebîyece serbesiyet üzere tutulmuş olduğundan mûvâzene-i sahîhe üzre bir mû'tedil serbesiyet usûlü husûle gelmişdir.

Ama Fransa ahâlîsi feodalite belâsından kurtuldukları gibi hükûmetin niçe gadr ü tâ'diyâtına düşüb sonra birdenbire başıboş bırakılarak ifrât tefrîti dâvet ider kâidesince bir ucdan tâ öteki uca seğirtmiş oldukları hâlde bir takım mü'ellifinin neşriyâtı üzerine bir dinsizlik yolu açılarak her iş çığırından çıkmış olmasıyla Fransa'nın İngiltere'ye kıyas idecek hâli ve Fransa Krallığı'nın istinâd idecek bir mahâli kalmamış olduğu hâlde Amerika muhârebesi dahi ihtilâlîin zuhûrını ta'cîl itmiş idi.³²⁹

Nâmûslu ahâli isyân ve ihtilâl davâsında olmadıkları hâlde Paşa'nın “erâzil” olarak nitelediği isyân takımı ihtilâlîin çıkışına yönelik davranışlara devam etmiştir. Bourbon ve Orléan hânedânlıkları arasındaki taht mücâdelesi de ihtilâl ateşini körüklemiştir. Çünkü XVI. Louis tahtan indirilirse veliaht küçük olduğundan Orléan Dükü Philippe de devlet vekili ve belki de kral olabileceğinden olası bir ihtilâlê öncülük etme düşüncesinde idi.

Fransa'da ihtilâl ateşi alevlenmeye müsâit iken mebus seçimi işlemi sona ermiş ve kralın bulunduğu Versailles şehrinde meclis toplanmıştır. Asilzâdegân ve din adamları sınıflarının üç yüzer, halkın ise altı yüz mebusu vardı. Mebuslar arasında din adamları mebuslarından meşhur “Taleyran” [Talleyrand]³³⁰, asilzâde mebuslarından Orléan Dükü Philippe ve Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Fransız askerlerine komutanlık eden

³²⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, ss. 166-167.

³³⁰ Charles Maurice de Talleyrand (1754-1838). Fransız siyâset adamı. I. Napoléon ve XVIII. Louis dönemlerinde dış işleri bakanlığı yapmıştır. 1815 Viyana Kongresi'nin mimarlarından birisidir.

Lafayette, halk mebuslarında ise meşhur papaz “Robespiyer” [Robespierre]³³¹ ve bilgin “Kont Mirabo” [Comte de Mirabeau] bulunmaktaydı.³³²

5 Mayıs 1789 târihinde États Généraux toplanmıştır. Kral XVI. Louis ve Mâliye Nâzırı Necker birer konuşma yapmış ve mecliste “yaşasın kral” nidâlarıyla alkışlar yükselmiştir. Ancak Paşa’ya göre, “Fransa İhtilâli’ne bir mebde tâyin olunacak olursa ol günden itibar ü hisâb olunmak lâzım gelür” idi.

Fransa’da gazete basmak için izin almak gerekli iken o akşam halk mebuslarından Comte de Mirabeau izne gerek duymadan bir gazetenin ilk nüshasını çıkarmıştır. Necker bunu engellemek istemişse de Marsilya halkından gelen tepkiler üzerine geri adım atmak zorunda kalmıştır. Ardından bir takım neşriyât ortaya çıkmış ve gazeteler Paşa’nın ifâdesiyle “bî-edebâne bir yol” almıştır.

Ertesi gün halk mebusları mecliste ruhsat kontrolüne başlamıştır. Asilzâdegân ve din adamları sınıfları ise ruhsatların her sınıf için ayrı ayrı kontrol edilmesini istemiştir. Böylece mecliste bölünme ve anlaşmazlık tohumları atılmıştır. İlerleyen günlerde meclisteki bu karışıklık devam etmiş ve devlet vükelâsı bir ihtilâl çıkmasından korkarak Paris ve Versailles şehirleri çevresine çok sayıda asker yerleştirmiştir. Ekmek fiyatları ise gün geçtikçe arttığından Paris halkı ayaktaydı. Paris’te cumhûriyet fikrinde olanlar alenen konuşma cesâretine sahip olmuşlardı. 17 Haziran 1789 târihinde halk mebusları ruhsatnâmelerin kontrolü için diğer sınıfların mebuslarını son kez toplantıya çağırmıştır. Din adamları sınıfı mebuslarından gelenler olmuşsa da asilzâdegân sınıfının mebuslarından kimse gelmemiştir. Halkın temsilcileri ruhsatnâmeleri kontrol ettikten sonra “cemiyetimiz Fransa ahâlisinin yüzde toksan altısının vekili olmağla hazır bulunmıyanlar hüzzâra mâni olamaz artuk işimize bakalım” diyerek meclisin ismini “Cemiyet-i Millîye”ye çevirmişlerdir. Assemble Nationale Constituante, yani Kurucu Meclis’i “Cemiyet-i Millîye” diye ifâde eden Paşa’ya göre ise ihtilâlin başlangıcı işte bu olaydır: “İşte ol gün

³³¹ Maximilien Robespierre (1758-1794). Fransız İhtilâli’nin önde gelen simâsı ve Jakoben Kulübü’nün liderlerinden biri. Jakobenler iktidâra geldiği dönemde Robespierre, Fransa’yı terör şeklinde yönetmiş ve binlerce insanı giyotinle idâm ettirmiştir.

³³² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 167.

ihtilâl başlamış demek olarak Cemiyet-i Millîye defâten nüfûz ve iktidârını göstermek üzere ba'zı teşebbüsâta dâir bir ilânnâme neşr iylemiştir.³³³

3.2. İhtilâlin Genişlemesi

Meclisin adının “Cemiyet-i Millîye”ye çevrilmesinden halk memnûn olmuş; hattâ küçük rütbeli papazlar dahi onların yanında yer almıştır. Soylular ve üst düzey din adamları ise kralla birleşmişlerdir. XVI. Louis meclise giderek sert ve tehditvâri bir şekilde konuşma yapmış; üç sınıf arasında ortaya çıkan ihtilâfları şikâyet ederek her sınıfın ayrı ayrı görüşmeler yapmasını emretmiştir. Ancak bu durum ihtilâl alâmetlerini engelleyememiş ve kralın nüfûzuna hâlel gelmiştir. Saray takımı ise bu hâlden ürkmeye başlamış ve Necker’in ihtârı üzerine kral üç sınıfın birlikte toplanarak müzâkere etmesini emretmiştir. Soylular ve ruhban sınıfları istemeyerek de olsa “Cemiyet-i Millîye”ye gitmek zorunda kalmışlardır.

Halktan yükselen tepki şiddetini artırırken Versailles şehrine Fransa hizmetinde bulunan Alman ve İsveçli paralı askerler getirilmiştir. Asıl Fransız askerleri ise “gayret-i vatan” düşüncesiyle halktan yana tavır almıştır. On bir askerın kraliyet kuvvetleri tarafından Paris’te hapsedilmesi üzerine “bir takım erâzil-i nâs” toplanıp hapishâneyi basmış ve bu askerleri kurtarmıştır.

Bu sırada Necker azledilerek Fransa’dan çıkması emredilmiş ve vükelâdan bazı kimselerin yerlerine de halkın nefret ettiği kişiler tayin edilmiştir. Cevdet Paşa kralın bu davranışlarını, “bir mecnunâne tedbir” şeklinde adlandırmaktadır.³³⁴

Bunun üzerine 12 Temmuz 1789’da Paris halkı ayaklanmış, “erâzil takımı” sokaklara düşerek saray ve çevresinde bekleyen askerlere taşlar atmaya başlamıştır. Silâhını kapanlar askerlerin üzerine hücum etmiş ve artık Paris’te asâyiş kalmamıştır. Küçük rütbeli subaylar da halkın yanında yer almıştır. Böylece kralın askerî gücü zayıflamıştır.

³³³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 169.

³³⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 170.

Cevdet Paşa, 14 Temmuz 1789'daki Bastille Hapishânesi'nin basılışını şöyle anlatmaktadır:

Ol günün gicesi Versay'da saray-ı kraliyede bir büyük balo tertib olunmuş idüğüne nazaran saray takımı henüz hakikât-i hâlden habîr değil imiş hâlbuki ferdâsı salı günü Paris'de halk toplanub ve mütekâidin kışlasına hücum ile otuz bin silâh ve yigirmi kıt'a top alub Paris'de öteden beri devletce mahbes ittihâz olunan Bastil Kalesi'ne hücum iderek ânı zabt ve teshir ile hadmine mübâşeret idilmiş ve ol gün Paris şehremini ile diğer bâzı zevâtın başları kesilerek zokaklarda gezdirilmiş idi.³³⁵

Paris'te bu yaşananlar gece yarısı Versailles'deki kralın kulağına gitmiş ve ihtilâlin başladığı artık saray tarafından da öğrenilmiştir. Ertesi gün, kral "Cemiyet-i Millîye"ye giderek yumuşak sözler ile mebuslarla konuşmuş ve "Asâkir-i Millîye"nin kurulmasına izin vererek, bu ordunun komutanlığına halkın isteği üzerine Lafayette'yi getirmiştir. Paşa, bu ordunun renklerini almasını ve Fransa bayrağının ortaya çıkmasını şu şekilde zikrediyor:

Ve öteden berü Fransa kralları beyaz renk ittihâz idüb Paris şehri bayraklarının rengi dahi kırmızı ile mâî iken millet ile hükûmet beyninde ittihâd husûlüne alâmet olmak üzere La Fayet bu üç rengi cem' ile millet askerine üç renkli bandıra yaptırmış idi. Hâlâ Fransa bandıralarında bu üç renk andan kalmıştır.³³⁶

XVI. Louis, Paris halkı için kin beslemediğini göstermek amacıyla "Cemiyet-i Millîye" üyelerinden 100 kişiyi alarak askersiz olarak Paris'e gitmiştir. Şapkasına da "Asâkir-i Millîye"nin sembolü olan üç renkli alâmeti takmıştır. Halk, kralı bu hâlde görünce memnûn olmuştur. XVI. Louis'in Paris'e gidişi sırasında ise bir kardeşiyle soylulardan bazıları gizlice Fransa'dan kaçmıştır. "İşte Fransız asilzâdegânının firâr ve muhaceretleri ol vakit başlamış ve andan sonra mütevâliyen haylisi firâr iylemiştir."

Bastille Kalesi 3-4 gün içerisinde tam olarak yıkılarak taşları satılmış ve büyük anahtarı da Lafayette vasıtasıyla Amerika Cumhûriyeti'nin kuruluşunda şöhret kazanan George Washington'a hediye olarak gönderilmiştir.

³³⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 171.

³³⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 171.

Paşa, Fransa'nın bir cumhûriyet hâlini aldığını şöyle belirtmektedir: “Velhasıl Fransa bir cumhûr şekline girüb devletin merkez nüfûzu Cemiyet-i Millîye olarak artuk her taraftan oraya mürâcaat olunurdu.”³³⁷

XVI. Louis bütün nüfûzunu ve gücünü kaybetmiş olarak her şeye râzı gelmiştir. Halkın isyânı dindirmesi gerekirken; aksine işler çığırından çıkmış ve hükûmet disiplini sağlayamamıştır. Artık halkı kontrol altına almak mümkün olmadığından isyâncılar, ekmek fiyatlarında görülen artışın nedeni mâliye nâzırı ve damadına yüklemiş; her ikisi de ihtilâlciler tarafından yakalanarak idâm edilmiştir. Bu arada halkın isteği üzerine Necker geri dönmüştür. “Cemiyet-i Millîye”de “erâzil”in vahşice hareketleri konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Meclis üyelerinden Robespierre'nin bu tür hareketleri desteklemesi üzerine “erâzil-i nâs” daha da azıtarak her şeye cesâret eder olmuştur.

Paris'te görülen ihtilâl olayları Fransa'nın başka yerlerine de sirâyet etmiştir. Bazı soyluların çiftlik ve kaleleri ile manastırlar yağma edip yakmıştır. Bazı yerlerde ise halk vergi vermek istememiştir. Bütün bu olaylar karşısında ise “ehl-i ırz takımı gâyet havf üzere” idi. Paşa'ya göre, bu isyân hareketlerini çıkarıcılar hep “erâzil-i nâs” takımıydı. Nâmûslu insanlar ise adâleti ve hakkaniyeti arzulamaktaydı. Ancak Cevdet Paşa'nın belirttiği üzere artık ihtilâlin önüne geçmek çok zordu: “zirâ Fransa'nın serbestiği İngiltere'de olduğu gibi tedrici vücûda gelmeyüb Fransızlar bir minvâl-ı sâbık bir takım inkılâbât-ı def'aye ile bu raddeye gelmiş olduklarından artuk efkâr-ı ihtilâliyenin önünü almak müşkil olmuş idi.” Bunun sebeplerini ise Paşa şöyle özetlemektedir: “eski vakitlerden berü müselsel ve muttasıl zuhûra gelen mebâdi ü mukaddemât olub ancak mazâyık-ı mâliye ve kaht ü galâ gibi avâriz dahi zuhûruna vesile olmuştur.”³³⁸

İhtilâl ateşi alevlenmeye devam ederken “Cemiyet-i Millîye”, devletin temel şartlarını müzâkereye başlamış ve önce “hukûk-ı insânın ne olduğu meselesi” ele alınmıştır. 4 Ağustos 1789'da ise soylulardan biri genel düzenin sağlanması için imtiyâzların ve muâfiyetlerin kaldırılması yönünde teklif vermiştir. Ardından asilzâdegân ve din adamları da kalkıp konuşmalar yaparak “imtiyâzât ve muâfiyâtın ilgasına bi'l-ittifâk

³³⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 172.

³³⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 173.

karar virilmiştir.” Böylece Fransa’nın bin yıllık usûlü bir gecede değişerek “bir tarik-i cedîd” açılmıştır.³³⁹

“Erâzil-i nâs” ise serbestliği vergi vermemek olarak anladığından devletin mâliyesi iyice bozulmuştur. Zenginler tarafından devlete yardım başlamış; hattâ kadınlar mücevherlerini vermek zorunda kalmıştır. Kral ve kraliçe de altın ve gümüş sofratakimlerini darphâneye göndermişlerdir. Ancak tüm bunlara rağmen devletin mâliyesini düzeltmek mümkün olmadığından “Cemiyet-i Millîye” tarafından Necker’e bir istikraz için izin verilmiştir.

Herşeyin alt-üst olduğu bu dönemde terzi, kunduracı ve berber çırakları gibi gruplar da takım takım cemiyetler kurarak hükûmet işlerine karışmaya başlamışlardır. “Cemiyet-i Millîye” dümensiz gemi gibi gitmekteydi. Paşa’ya göre ise, “şartnâmenin mukaddimesi olan hukûk-ı insân bahsiyle hayli mühim vakitleri zâyî” etmişlerdi.

“Cemiyet-i Millîye” mebusları bir dâimî “Meclis-i Kavânin” [Yasama Meclisi] teşkiline karar vermişler; fakat kurulacak parlamentonun bir meclisten mi yoksa İngiltere’deki gibi iki meclisten mi olacağı yönünde tartışmalar yapılmıştır. Paşa’nın ifâdesine göre, “Paris’de efkâr-ı amme ifrat üzere serbesiyete meyl itmiş olduğundan” tek meclis kabûl edilmiştir. Ancak “asrın dûrendişânı ihtilâlin bir yanlış yola sapacağını anlayub teessüf itmişler idi.”³⁴⁰

Yasama Meclisi hakkındaki diğer maddelerin de karara bağlanmasıyla bir lâyiha düzenlenmiş ve XVI. Louis’e sunulmuştur. Kral ise, “bir adım atsa mukarrebinin bir sözüyle derhâl üç adım girü çekilür olduğundan” bazı maddelere itiraz ile kabûlde tereddüt gösterince halkın kendisine güveni tekrar sarsılmıştır. Bu arada şiddetli geçen kıştan sonra kıtlık ve açlık yaşanmaya başlamış, Orléan Dükü gibi bazı garazkârlar ise Paris’e buğday gelmemesi için civardaki zahîreleri aldırıp başka yerlere sattırmıştır. Cevdet Paşa, kral taraftarlarının da Paris halkı zayıf düşüp hükûmete baş eğsin diye şehire zahîre gelmesini

³³⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 173.

³⁴⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 174.

engellemelerini garip bulmuştur. Saray takımı ise halkı isyâna davet edercesine yanlış hareketlerde bulunmaya devam etmiştir.³⁴¹

Bu sırada kralın Paris'ten kaçırılacağı söylentileri yayılmış, Paris'teki “ehl-i isyân” takımı da yeni bir ayaklanma çıkarmaya çalışmıştır. Ancak “Asâkir-i Millîye”den çekindikleri için kadınları öne sürmeye başlamışlardır. 5 Ekim 1789 sabahı sel gibi birdenbire birtakım kadınlar Paris sokaklarında “ekmek isteriz” diye feryat ederek “şehremânetini” basmışlar, askerler ise onlara ateş edemediğinden geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Bu sırada; “etrafda bulunan birçok sarhoş erâzil dahi duhûl iderek şehremâneti dâiresindeki esliha ile iki topu alub yedi sekiz bin karı ile bir hayli erâzil önlerinde tavul çalınarak Versay'a azîmet itmişler idi.”³⁴²

İsyâncılar saraya girip askerlerden bazılarını öldürmüş ise de Lafayette 20 bin askeri ile yetişerek kralı ve âilesini kurtarmışve onları Tuileries Sarayı'na getirtmiştir.

Böylece kralın nüfuzu tamamen bitmiştir. Yönetim ise “Cemiyet-i Millîye”nin elindedir. Meclis bir takım kanûnnâmeler ile yenilikler getirmiştir. Cevdet Paşa'nın dikkatini ise kilise ve manastırlara bağlı toprakların devlete iâde edilmesi hakkındaki kanûn çekmiştir. Çünkü bu fikri ortaya atan piskopos sınıfından meşhur Talleyrand olmuştur. Bu toprakların devlet borçlarına karşılık değeri belirlenmek üzere nakit para çıkarılıp tedâvül ettirilmiştir. Paşa'nın “Fransa'nın vukuât-ı acayibesinden” olarak adlandırdığı bu gelişme neticesinde toplanan para miktarışöyle idi: “bu kaimeler ibtidâ dört yüz milyon Franklık olarak çıkarılıb sonraları zamm ü tezyîd ile kırk beş milyara kadar tedavül ittirilmiş idi. Ol vakit ise dünyâda o kadar nakid yok idi.”³⁴³

Böyle her şeyin değişmesi Katolik mezhebinin bile yürürlükten kalkacağı söylentilerine neden olmuş, mebuslardan bir keşiş Fransa'nın mezhebinin Katoliklik olduğuna dâir bir nizâm yapılmasını teklif etmiştir. Papazlar gibi piskoposların da Papa'nın onayına ihtiyaç duymadan halk tarafından seçilmesi kararı alınmıştır.

³⁴¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 175.

³⁴² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 175.

³⁴³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 176.

“Cemiyet-i Millîye”de bütün Fransızların müsâvâtına karar verilerek düka ve konta gibi soylulara âit elkâb ve ünânlar tamamen kaldırılmıştır. Hattâ kral da bundan nasibini almış ve “hükûmetin me’mûr-ı evveli ünânı virilmiş olmasıyla kral bundan dahi pek mükedder idi.” Avrupa soyluları hep babadan evlâda miras kalmış mâlikâne isimlerine izâfetle anıldıklarından; Fransa’da bunların birden bire kaldırılmasıyla her biri yeni nâm ve ünân almak zorunda kalmıştır. Ancak soyluların yeni ünânlarını bilemeyip veya unutmuş olmaları dolayısıyla pek çok karışıklık çıkmıştır. Paşa, bu karışıklıkları şöyle izâh etmektedir: “Ve biri asilzâdegândan birini arayacak olsa bulamayacak bir hâlde geldiğinden Fransa’nın birinci sınıf-ı mümtâzı olan asilzâdegânın müsemmaları mevcut iken ism ü ünânları henüz mârûf u meşhûr olmadığı cihetle mefkud hükûme girmiş idi.”³⁴⁴ İngiltere soyluları bile İngiliz Parlamentosu’nda yaptıkları konuşmalarda Fransa’daki bu durumu eleştirmişlerdi.

Cevdet Paşa, Fransa’da ihtilâl sürecinde kurulan Jakobenler, Girondinler³⁴⁵, Feuillantlar ve Montagnardlar gibi siyâsî kulüplere de temas etmektedir. Paşa’nın belirttiği üzere Paris’te kurulmuş olan siyâsî kulüplerden bazıları “mutedil serbesiyet arzusunda” iken, bazıları ise “bütün bütün cumhûriyet efkârında” olarak birbirlerine ters düşüncelere sahipti. “Cemiyet-i Millîye”de de bu kulüplere üye olanlar bulunduğu mecliste bile ihtilaf vardı. Bu kulüplerin en şöhretlisi ise “Yakoben” [Jakoben] Kulübü³⁴⁶ idi. Cumhûriyet fikrindeki bu kulübün başkanı ise “Cemiyet-i Millîye” üyelerinden Robespierre’di.

Fransa’da ihtilâl sürecinde oluşan yeni düşünceye gereği gibi ayak uyduramayan vükelâ görevlerinden ayrılmaya başlamıştır. Bunlardan biri de Mâliye Nâzırı Necker’di. Paşa, Necker’in istifâsının asıl nedeni olarak, işin içine girdiği hâlde önünü alamadığı ihtilâli göstermektedir. Bir yıl kadar önce azledildiğinde “efkâr-ı serbesti” taraftarı bulunduğu için halk kendisi için üzölmüşken, şimdi “efkâr-ı umûmiye”ye ayak uyduramadığı için İsviçre’ye giderken halk tarafından hakarete uğramıştı. Bu gelişmeyi

³⁴⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 177.

³⁴⁵ İhtilâl sürecince varlığını koruyan ve aristokrasiye sıcak bakan ılımlı kanadın oluşturduğu siyâsî kulüp. Jakobenlerle karşıt düşünceyi barındırması bakımından onların en büyük rakibi olmuştur.

³⁴⁶ Fransız İhtilâli sonrası “Terör Dönemi” olarak adlandırılan 1793-1794 yılları arasında Fransa’da yönetimi elinde bulunduran ve Robespierre’nin diktatörlüğünde ülkeyi yöneten siyâsî radikal görüşlere sahip kulüp.

Paşa, “Az vakit zarfında efkâr-ı serbesiyetin ne derece ilerülemiş olduğu bundan anlaşılır” şeklinde yorumlamaktadır.³⁴⁷

Bu sırada XVI. Louis ve Kraliçe Marie Antoinette kılık değiştirerek başka isimlerle firâr etmişler ise de yolda yakalanıp hakaretler altında tekrar Paris’e getirilmişlerdir. Kralın kardeşleri ise kaçıp kurtulmuştur.

“Cemiyet-i Millîye”, devletin temel şartlarını tamamlayarak göz hapsinde bulunan krala zorla imzâ ettirmiş ve böylece, Paşa’nın ifâdesiyle, “Fransızlar istediklerinden ziyâde serbesiyete nâil olarak” artık bunun muhâfazası çâresini düşünmeye başlamışlardır. Ancak “(...) ne çâre ki bir kere söz ayağa düşmüş ve iş erâzil elinde kalmış olduğundan ve “Meclis-i Kavânin” azâsının ekseri cumhûriyet efkârında bulduklarından” Fransa ikiye bölünmüştür. Bir kısmı meşrûti yönetimin devamı arzusunda olan mutedil takım iken; diğer kısmı ise Robespierre’nin riyâseti altındaki Jakobenler ile onlara bağlı diğer külüplerin takımıydı. Bunlar Fransa Devleti’nin cumhûriyete çevrilmesine taraftar olup “esâfil ve erâzil” grupları hep bu fikirdeydiler.³⁴⁸

Fransa’da meydana gelen bu ihtilâl, Avrupa hükümdârlarının; özellikle de Fransa Kraliçesi Marie Antoinette’nin kardeşi olan Avusturya hükümdârı II. Leopold’un dikkatini çekmiştir. Bir savaş çıkabilir düşüncesiyle Fransız soylularının çoğu Almanya’ya kaçıp diğer devletleri savaşa itmeye çalışmışlardır. Bu sırada Osmanlı’nın Rusya ve Avusturya ile yaptığı savaşlar da Fransız İhtilâli nedeniyle bitirilmiştir. Çünkü Fransa kralının uğradığı hakaret diğer Avrupa hükümdârlarının da şânına dokunmuştur. 27 Ağustos 1791 târihinde Avusturya ve Prusya devletleri Pillnitz Bildirisi’ni hazırlayarak diğer devletleri de Fransa’ya karşı yardıma çağırmıştır. Böylece 1792-1797 yılları arasında hemen hemen bütün Avrupa’ya yayılacak olan I. Koalisyon Savaşı başlamıştır.

³⁴⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 177.

³⁴⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 178.

3.3. Fransız İhtilâli'ne Karşı Avrupa Devletlerinin Tutumu ve I. Koalisyon Savaşı

Yukarıda belirtildiği gibi, Fransa'daki ihtilâl ateşi özellikle Avusturya'yı endişelendirmiş ve hemen Prusya ile birlikte bir beyannâme yayınlamıştır. Bu arada Fransızlar ise, bu bildiriden dolayı iki devlete ateş püskürüyordu. Cevdet Paşa, birbirlerine karşı üstünlük davâsı güden iki Alman devleti olan Avusturya'nın ve Prusya'nın Fransa'daki eski yönetim şeklinin iâdesi amacıyla ittifâk yapmasını oldukça dikkat çekici bulmaktadır.³⁴⁹

1792 yılında Fransa'nın Avusturya'ya savaş ilân etmesiyle I. Koalisyon Savaşı başlamıştır. Fransa'da cumhûriyet fikri yayılmaya devam etmiş ve kralın tahtan indirilmesi için girişimlere başlanılmıştır. Bu sırada Paris'te yeni bir ayaklanma çıkmış ve “erâzil-i nâs” saraya hücum edince kral ve kraliçe çâreyi “Meclis-i Kavânin”e sığınmakta bulmuştur. Meclis üyeleri ise Fransa'nın içinde bulunduğu tehlikenin kralın davranışlarından kaynaklandığı tespitiyle kralın görevlerinden çekilmesine karar vererek, kral ve âilesini bir manastıra hapsedmiştir. Cevdet Paşa, meclis üyelerinin bu davranışının diğer Avrupalılar nezdinde Fransızlara karşı bir nefret hissi uyandırdığını belirterek şunları yazmaktadır:

Bin seneye karîb hükûmet ve Fransa'nın terakkîsine gayûrâne sa'y ü himmet itmiş olan bir hânedânın böyle hakârete uğraması ehl-i ırz takımına ziyâdesiyle te'sîr itdiği gibi diğer Avrupa halkı dahi ihtilâlin mebâdisinde Fransızların harekâtını çirkin görmemişler iken ihtilâlin böyle yanlış yola sapdığını haber aldıklarında artuk cümlesi Fransa ahâlîsinden nefret işlemişlerdir.³⁵⁰

Avusturya Devleti savaş ilânından sonra ağır davranmışsa da ordusunun Fransa'ya girmesi için emir vermiş, Prusya da ordusunu yürütmeye başlamıştır. Sardunya Devleti de ittifâka dâhil olmuştur. Fransa'da ise “Meclis-i Kavânin” bir yandan “kavânin-i cumhûriye”yi neşr ederken bir yandan da asker toplamaya çalışmaktaydı. Bu arada 4000 papaz sürgün edildiği gibi kraliyet usûlüne meyli olanlar da tutuklanarak hapishânelere ve manastırlara kapatılmıştır.³⁵¹

³⁴⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 178.

³⁵⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 179.

³⁵¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 179.

Müttefik devletlerin Fransa sınırını aştığı haberi alınınca “cumhûr takımı” hiddetlenerek bu tutuklananların idâmına başlamış ve böylece 6000 kadar insan öldürülmüştür. Paşa, bu dönemde Fransa’da öldürülenlerin çoğunun nâmûslu ve günâhsız olduğunu şöyle belirtiyor: “Bazı eyâletde dahi bu yüzden adam öldürmek usûlü icrâ olunarak nice ehl-i ırz ve bî-günâh âdemler envâ’ suver-i vahşiyâne ile idâm” olunmuştu. Bunun yanında 1789 öncesi siyâsî ve toplumsal hayâtı hatırlatan târihî eserler ve krallık alâmetleri de imhâ edilmiştir. Fransa’da ihtilâl çıkaranların amaçlarının zamanla değişmesini Cevdet Paşa hayretle karşılamaktadır: “Fesubhanallah ne garîbdir ki Fransızlar ihtilâl çıkarmaktan merâmları istiklâl ü hürriyet ve müsâvât ve serbesiyet istihsâli iken anın yerine ehl-i ırz üzerine erâzilin hükûmet-i mutlakası ve suçsuz adam katl itmek gibi cinâyâtın icrâsı kâide olmuş idi.”³⁵²

Müttefik devletlerin orduları Paris’e yaklaşmış olduğundan Fransız askerleri onları “Valmi” [Valmy] denilen bölgede karşılaşmış ve iki taraf savaşa başlamıştır. Cevdet Paşa bu savaşta müttefik devletler ordularının yaptıkları hatâlarla yenilgiye düştüklerini iddiâ etmektedir. Ona bu nedenler şunlardır: Birinci hatâ, Fransız askerlerinin henüz yetişme çağındaki delikanlılardan oluşması nedeniyle müttefik ordularının onları alaya alıp küçümsemeleridir. İkincisi, Avusturya ve Prusya kumandanları arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkmasıdır. Bunun yanında havaların kötüleşip, yolların bozuk olmasıyla yiyecek ve diğer ihtiyaçların karşılanamaması ve ordularda salgın hastalıkların baş göstermesi müttefik devletler aleyhine bir durum oluşturmuştur. Böylece müttefik devletlerin orduları kısa zamanda geri çekilmek zorunda kalmıştır. Fransızlar, Belçika tarafındaki Avusturya askerlerini yendiği gibi Ren Nehri tarafındaki Alman topraklarının çoğunu da ele geçirmiştir. Cevdet Paşa, Valmy Muhârebesi’nin önemini ise şu şekilde açıklamaktadır:

Valmi Muhârebesi târihce pek mühim vukuâtдан addolunur zîrâ eğer bunda Düvel-i Müttefika orduları gâlib gelüb de heman Paris üzerine yürümüş olsaydılar Fransa ihtilâli basdırılmış olacağı cihetle şimdi dünyânın hâl ü şekli başka dürlü olmak lâzım gelür idi. Lâkin emr-i bi’lakis olub Fransızların gayreti bu gâlibiyetle tezâyüd itdiği gibi hükümdâr-ı müstakil sıfatında bulunan ve aralarında nifâk eksik olmayan Almanya ümerâsının taht-ı hükûmetlerindeki ahâli Fransızların serbesiyete dâir olan neşriyâtına aldanub bu dahi Fransızların ol tarafca fütûhâtına medâr-ı sühûlet olmuş idi.³⁵³

³⁵² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 180.

³⁵³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 180.

Fransa’da Ulusal Konvansiyon Dönemi (1792-1795), savaştan sonra seçilen yeni mebusların Paris’e gelerek “Meclis-i Kavânin”in hükmü kalmadığından “Millet Meclisi”ni açmalarıyla başlamıştır. 749 kişiden oluşan bu meclisin çoğunluğunu “vahşî âdemler” olarak niteleyen Paşa, 22 Eylül 1792 târihinde krallığın kaldırılarak cumhûriyetin ilân edildiğini belirtmektedir. Resmî senet ve evraklara cumhûriyetin birinci senesi olmak üzere târih atılırken, halkın istediği kişilerin adlî hâkim olması usûlü getirilerek, Fransız mahkemeleri, “birtakım vahşi ve nâdân” kişilerin eline geçmiştir. “Millet Meclisi”nde mebuslar cumhûriyet usûlünün tanzimi ile uğraşacakları yerde aralarındaki ihtilâflardan ötürü boş tartışmalarla vakit geçirirken kralın durumu da ele alınmıştır. Orléan Dükü ile yandaşlarının “efkâr-ı vahşiyâne ve garazkâreneleri” üstün gelerek kralın idâm edilmesine karar verilmiş ve 21 Ocak 1793’te herkesin gözü önünde infâzı gerçekleştirilmiştir.

Buna rağmen “Meclis-i Millet” üyeleri arasındaki ihtilâflar son bulmayarak “Fransa’da olmadık fenâlıklar kalmamış”, iç ve dış savaşlarla Fransız milleti çeşitli musîbetlere uğramıştır.³⁵⁴

“Meclis-i Millet”inFransa’daki devrimin serbesiyete meyilli diğer ülkelere ihraç etme kararı alması üzerine İngiltere de Fransa karşısında yer almıştır. Daha önceden Fransa’nın Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında İngiltere aleyhtarı bir politika izlemesinden dolayı İngilizler “Fransa’nın ahvâl-ı ihtilâliyesine” intikam gözü ile bakıp, Avusturya ve Prusya arasındaki ittifâka dâhil olmamıştı. Ancak Fransa’nın Belçika’yı zapt etmesi üzerine İngiltere’nin politikasına bağlı Felemenk Cumhûriyeti tehdit altına girmiştir. Bunun yanında, Fransa’nın serbesiyet isteyenlere yardım vaat etmesiyle İrlanda Adası’nda da “birtakım cemiyet-i ihtilâliyeler teşkil olunarak” İngiltere zor durumda kalmıştır. XVI. Louis’in idâmı üzerine artık İngiltere tavrını değiştirmiş, hem Fransa’nın deniz gücünü yok etmek hem de Amerika’daki topraklarını almak fikrini doğurmuştu. Böylece İngiltere, bütün dünyâyı Fransa aleyhinde birleştirmek üzere harekete geçmiş ve “Fransa zorbalarının harekât-ı vahşîyesi ise her milletlin nazarında pek çirkin görüldüğünden” birkaç ay içerisinde birçok devletle Fransa aleyhinde ittifâk anlaşması yapmıştır. Osmanlı, İsveç, Danimarka devletleriyle; İsviçre, Venedik ve Ceneviz cumhûriyetlerinden başka bütün Avrupa devletleri bu ittifâka dâhil olmuştur.³⁵⁵

³⁵⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 181.

³⁵⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 182.

Cevdet Paşa, Fas şâhının Avrupa hükümdârlarına yardım edeceğine dâir vaatte bulunmasına karşın bunun sadece sözde kaldığını ve harekete geçmediğini belirtmiştir. Osmanlı Devleti de “bu bâbda her cihetle bî- taraf turub” Fransızların cumhûriyet alâmeti olup, başlarına veya göğüslerine taktıkları üç renkli ve üç dairesel kokartı taşımalarına bile müsâade etmiştir. Oysa Avrupa ülkelerinde cumhûriyet fikrini temsil ettiği için bu kokartın taşınması yasaklanmıştı. Paşa, Osmanlı Devleti’nin Fransız İhtilâli karşısındaki bu tavrını şöyle açıklamaktadır: “Ama Devlet-i Âliyye’de böyle şeylere ehemmiyet virilmediğinden gerek İstanbul’da ve gerek sâire-i memâlik-i mahrûsede bulunan Fransızlar aynıyle Fransa’da olduğu gibi alâmât-ı cumhûriyetin ilânında serbest idiler.”³⁵⁶

Bunun dışında, Paşa yine örneklerle Osmanlı Devleti’nin topraklarında bulunan cumhûriyetçi Fransızlara Osmanlı yöneticileri tarafından iyi davranıldığını ve diğer Avrupa devletlerinin İstanbul’daki elçilerinin sıkıştırmalarına rağmen Fransa ile ilişkilerinin devam ettiğini söylemiştir. Fransa Cumhuriyeti de ilk resmî ilişkilerini Osmanlı Devleti ile kurmak amacıyla İstanbul’a elçilerini göndererek kendisini tanımasını istemiş; ancak Osmanlı yöneticileri akıllıca cevaplarla bunları geçiştirmesini bilmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti için nereye varacağını bekleyerek tam anlamıyla tarafsız konumda yer almıştır.

Cevdet Paşa, Fransa aleyhinde kurulan ittifâkın rûhu olarak nitelediği İngiltere’nin savaşa girmesinde politik amaçların olduğunu belirtmektedir. Görünüşte, kraliyet makamının şânını muhafaza için harekete geçen İngiltere gerçekte ise menfaatlerini koruma emelinde idi. Avusturya Belçika’yı kurtarmak, Prusya ise bu kargaşa ortamından faydalanarak topraklarını genişletmeyi arzulamaktaydı. Rusya İmparatoriçesi II. Katerina ise hepsinden önce Fransızlara düşman olmuş ve İsveç kralına para ve asker yardımı vaadinde bulunarak Fransa aleyhine olmak üzere teşviklerde bulunmuştur. Kendisi de İngiltere ile Fransa aleyhinde ittifâk kurmuşsa da harekete geçmemiştir. Cevdet Paşa, II. Katerina’nın Fransa aleyhinde dargınlık çıkarmaktan başka bir faaliyeti olmadığını iddiâ etmektedir. Zirâ onun asıl amacı Leh meselesine istediği gibi şekil vermek, bunun için de Avusturya’nın başka işlerle meşgul olmasını sağlamaktır. Bundan dolayı Avusturya ve Fransa’nın arasının bozuk olması II. Katerina için çok önemliydi. Bu bâbda Prusya Devleti’ni vasıta edinmiş idi. Çünkü Prusya’nın da en önemli işi Lehistan olup,

³⁵⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 182.

Avusturya'nın meşgul olması onun da işine gelmekteydi. Böylece Rusya ve Prusya birlikte hareket ederek Avusturya'yı Fransa ile uğraştırıp kendi çıkarlarını korumayı bilmiş ve Lehistan'ı ikinci kez kendi aralarında paylaşmışlardır. Paşa'nın belirttiğine göre bazı târihçiler 1793 yılı sonlarında II. Katerina'nın Fransa'ya karşı fiili olarak savaşa girmek için İngiltere'ye iki şart koştüğünü nakletmişlerdir. Bu şartlardan birincisi Rusya'nın Lehistan'dan ele geçirdiği toprakların kendisinde kalmasını sağlamak; ikincisi ise Devlet-i Âliyye aleyhinde Rusya ile İngiltere arasında bir ittifâk anlaşması yapmaktır. Ancak ikinci şartın İngiltere tarafından kabûl edilmemesiyle Rusya ile olan görüşmeler durmuştur.³⁵⁷

1793 yılında, Fransa kendi aleyhindeki müttefik devletlerin orduları ile yaptığı savaşlarda yenilgiler almaya başlamıştır. Belçika'da savaşan Fransız ordularının kumandanı “Du Morye” [Dumouriez]³⁵⁸, cumhûriyeti kaldırıp Orléan Dükü'nüveya oğlu Louis Philippe'i krallığa seçip meşrûfî bir hükûmet kurma amacında idi. Bu nedenle savaşa gereği gibi ilgi göstermediğinden başka Avusturya kumandanı ile de gizlice görüşmekteydi. Böylece Avusturya orduları Fransızları yenerek Belçika'ya girmiştir. Dumouriez Paris'e geri çağırılmış; ancak gitmeyerek Louis Philippe³⁵⁹ ile beraber Avusturya ordusuna sığınmıştır. Louis Philippe'nin babası Orléan Dükü ise Paris'te tutuklanarak hapsedilmiştir.

Bu dönemde Fransız orduları İspanya ve İtalya'da bir başarı gösteremediği gibi geçen yıl ele geçirdikleri Ren bölgesindeki Alman topraklarını da Prusya geri almıştır. Avusturya da Fransa'dan toprak kazanımı elde etmiştir. Bu sırada Lyon, Marsilya ve Toulon şehirlerinde krallık yanlıları isyâna kalkışmış ve Fransa gerek içeriden ve gerekse dışarıdan zor durumda kalmıştır.³⁶⁰ Fakat çok geçmeden Jakobenler iktidârı ele geçirmiş ve Fransa'da yeni bir dönem başlamıştır.

³⁵⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, ss. 184-185.

³⁵⁸ Charles-François du Perier Dumouriez (1739-1823). Fransız İhtilâli sonrası I. Koalisyon Savaşı'nda Fransız ordularına generallik yapmış ve Valmy Muhârebesi'nde Fransa adına zafer kazanmıştır.

³⁵⁹ Louis Philippe (1773-1850). Avusturya ordusuna sığınmasının ardından İsviçre, ABD ve İngiltere'de belli dönemlerde ikâmet eden Louis Philippe, 1815 yılında Fransa'ya geri dönmüştür. Fransa tahtındaki X. Charles'in 1830 Temmuz Devrimi sonrası çekilmesi üzerine 1830-1848 yılları arasında Fransa kralı olmuştur.

³⁶⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 186.

3.4. Jakobenlerin İktidârı

Fransa’da yer yer ayaklanmaların çıkması ve cumhûriyetin tehlikeye düşmesiyle mebuslardan oluşan “Mahkeme-i İhtilâliye”, 9 üyeden oluşan “Selâmet-i Umûmiye Cemiyeti” ve 24 üyeden mürekkep “Emniyet-i Amme Cemiyeti” teşkil olunmuştur. Paris’te tekrar bir ihtilâl çıkarılarak Jakobenler iktidârı ele geçirmiştir. Artık cumhûriyet konusunda ılımlı görüşlere sahip insanlara “vatan düşmânı” denilmeye başlanmış, mebusların çoğu tutuklanıp hapsedilmiş ve “söz artık bütün bütün en vahşi adamlara kalmış” idi. Paşa’nın yazdığına göre, Jakobenlerin reisi olan Robespierre, “Mahkeme-i İhtilâliye”yi ve “Selâmet-i Umûmiye Cemiyeti”ni kendi nüfûzu altına topladığından “kuvve-i kanûniye ve icrâiye eline alarak” her istediğini yapmaya gücü yetmekle “envâi icraât-ı vahşîyeye ibtidar iylemiş idi.”³⁶¹

Fransa Devleti, dışarıda Düvel-i Müttefika’ya karşı yenilgiler alırken, içeride de isyân eden Lyon şehri kuşatılmış ve halkına vahşice muamele edilerek sindirilmiştir. Diğer eyâletlerde de halka aynı şekilde davranılarak iftirâlar ile pek çok insan katledilmiş ve cumhûriyete bağlılıkları zayıf olanlar hapse atılmıştır. Bu arada hapiste bulunan Kraliçe Marie Antoinette Jakobenler tarafından uydurulan suçlamalarla idâm edilmiş; birkaç ay sonra da XVI. Louis’in kız kardeşi ve hânedân soyundan 24 kişinin daha infâzı yine aynı şekilde gerçekleştirilmiştir. Hapiste sadece XVI. Louis’in küçük yaştaki oğlu kalmış; ancak o da iki yıl sonra orada ölmüştür. Tutuklanan mebusların bir kısmıyla birlikte Orléan Dükü da bu sırada idâm edilmiştir.

Cevdet Paşa, Jakobenlerin iktidârlarını sağlamlaştırmak için kendilerine karşı olduklarını düşündükleri insanları katletmeye devam ederken, krallığaâit her şeyin ve hattâ Hristiyanlığın kaldırılarak halkın ahlâkını da yok etmeye çalıştıklarını belirterek şunları söylemektedir:

(...) büyük mektepleri kapattıkları gibi hep cem’iyet-i ilmîyeler ilga olunmuş ve eski Fransa’dan bir eser kalmamak üzere kraliyet ve diyânet ve asâlete dâir bi’l-cümle usûl ve rûsûm-ı kadîmenin ilgası sırada dîn-i Îsevîye’nin dahi ref’ ve ilgasıyla serbesîyyet ve müsâvâtdan başka bir ibâdet icrâ olunmamasına karar virilmiş.

³⁶¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 187.

Paşa, Jakobenlerin kaldırdıkları Hristiyanlığın yerine ise “dîn-i aklî” adını verdikleri yeni bir inancı getirdiklerini şöyle açıklamıştır:

Dîn-i İsevîye'nin yerine bir dîn-i aklî vâz' olunub Paris kilisalarından papaslar tard ve ihrâc ve Paris başkilisasi ibâdet-i cedîdeye tahsîs ile papaslar ve diyakoslar yirine tiyatro oyuncularını ve müzikacılar geçüb kilisanın mihrâbında yüksek sandalye üzerinde bir genc ve güzel karı yarım çıplak olarak ik'âd ve ilâh'ül-akl ittihâz ile hazır olan cemâat tarafından kendüsüne secde ve ibâdet idilmiştir (...) Fransa'nın sâir şehirlerinden başka birçok karyelerinde dahi işbu ibâdet-i cedîde ta'sis olunarak birçok genc ve güzel kızlar ilâh makâmında turmağa mecbûr olmuşlardır.³⁶²

Paşa'nın dikkatini çeken bir diğer uygulama ise, Hristiyanlığın kaldırılması nedeniyle milâdi takvime âit ayların ve günlerin değiştirilmesidir. Jakobenler, cumhûriyetin ilân edildiği 22 Eylül 1792 târihini başlangıç kabûl ederek yeni bir takvim sistemi oluşturmuşlardır.

1793 yılında, Paşa'nın deyişiyile bu tip “acâib şeyler” uygulamaya konulmaya devam ederken bir taraftan da Jakobenlerin terör faaliyetleri hızlanmıştır. Gerek Paris'te gerekse diğer eyâletlerde tutuklama, hapis ve katliamlar sürdürülmüştür. Hapishâneler artık tıka basa dolduğundan manastır, kilise, okul ve saray gibi yerler hapishâne olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu sırada birçok günâhsız insan da haksız yere öldürülmüştür: “(...) mahbuslar bir taraftan idâm olundukca yirlerine diğerleri konulurdu. Bu sûretle pek çok ehl-i ırz adamlar bî-gayr-ı hak itlâf edilmiştir. Ve'l-hâsıl bütün Fransa bir dehşet içine düşerek icrâ olunmadık vahşîlikler kalmamıştır”³⁶³

Bu sırada Müttefik Devletlerin orduları Fransa'yı sarmıştır. Paris üzerine harekâta geçmelerinin önünde bir engel yoktu. Ancak, Düvel-i Müttefika orduları arasında çekişme olduğundan her biri kendi menfaatini düşünmekteydi. İngiltere ve Avusturya generalleri ağır davranarak Paris üzerine yürümedikleri gibi Ren Nehri bölgesinde bulunan Avusturya ve Prusya komutanları arasında da anlaşmazlıklar çıkmıştı. Bu bakımdan müttefik devletlerin ordularının galibiyetleri pek yarar sağlamamıştır. Bunun üzerine Paşa, “ceneraller lâyıkiyle tavrannmış olsaydılar cumhûru te'dîb ve belki imhâ idebilirlerdi” demektedir.

³⁶² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, ss. 187-188.

³⁶³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 188.

Cevdet Paşa, Fransa'nın kurtuluşunun bir diğer nedenini de Prusya'nın II. Katerina ile ittifâk yapıp Lehistan'ı aralarında paylaşma amaçlarında bulmuştur. Lehistan topraklarını ele geçiren Prusya bundan dolayı Fransa savaşlarına gereken önemi vermemiştir.

Fransa ise müttefik devletler ordularının bu kusurlarından faydalanıp, toparlanarak cumhûriyete karşı gelen Lyon şehri ele geçirilmiş ve Toulon üzerine de asker gönderilmiştir. O sırada 23 yaşında bir topçu yüzbaşısı olan Napoléon Bonaparte'nin³⁶⁴ “gayret ü hüsn-i tedbiri ile olunan harekete” mukâvemet edemeyeceklerini anlayan İngilizler kaçınca Toulon şehri teslim olmak zorunda kalmış “ahâlisi hakkında târif olunmaz sûrette vahşiyâne muâmele-i taâddîye icrâ olunmuştur.”³⁶⁵

Fransa'da cumhûriyete karşı gelenlerin idâmı devam ederken Robespierre gücünü artırmış ve Paşa'nın deyişiyle onun bir kral gibi ülkede nüfûz kurması Fransa için bir dehşet devri olmuştur. Devamında şu tespitleri yapmaktadır.

İşte Fransa'da serbesiyet kazanmak sevdâsıyla ihtilâl çıkaranlar işi bu dereceye getürerek nihâyet söz ayağa düşüb bir takım erâzil söz sâhibi olarak esâfilin eâlîye tagallüb ve tahakkümü ka'ide olmağla ihtilâle sebep olanların dahi çoğu hârice sürülerek Robespiyer artık Fransa'da bir hükümdâr-ı mutlak mertebesine vâsıl olmuş ve ânın zamân-ı nüfûz ü ikbâli Fransa'nın bir devr-i dehşeti demek olub (...)³⁶⁶

Bununla beraber Robespierre 1794 yılı sonlarında “bir Allah vardır ve insan rûhu bâkidir deyü Millet Meclisi'nde bir kanûn yaptırmıştır.” Paşa'ya göre bu kanûnun çıkarılıp “dîn-i akli'nin kaldırılması Robespierre'nin erâzil takımının gözünden düşmesi sonucunu vermiştir. Robespierre, kendi aleyhindeki herkesi bir nedenle suçlayıp idâm ederken muhaliflerinin sayısı çoğalmış ve devrim takvimine göre 9 Thermidor'a karşılık gelen milâdî 27 Temmuz 1794'te Thermidor Darbesi ile Robespierre ve diğer Jakobenler iktidârdan indirilerek idâm edilmiştir. Fransa'da terör dönemi sona ererken hapisânelerdeki birçok insan serbest bırakılmış, Jakoben Manastırı önce kapatılmış ardından yıkılmıştır. “Mahkeme-i İhtilâliye” kaldırılırken “Selâmet-i Umûmiye

³⁶⁴ Napoléon Bonaparte (1769-1821). Fransa'ya bağlı Korsika Adası'nda doğmuş ve Fransız İhtilâli sonrası Koalisyon Savaşları'nda Fransız ordularını zafere ulaştırmış ünlü generaldir. 1799'dan 1804'e kadar Fransa Konsülü olarak ülkeyi yöneten Bonparte 1804-1814 yılları arasında da I. Napoléon adını alarak Fransa İmparatoru olmuştur.

³⁶⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 189.

³⁶⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 189.

Cemiyeti”azâsından olan gaddarlar da cezâlandırılmıştır. Böylece aşırı cumhûriyetçiler infâz edilirken “cumhûriyet-i müteditale efkârı” üstün gelmiştir. Bunun yanında kraliyet taraftarları da meydâna çıkmaya başlamış ve Fransa’da efkâr-ı umûmiye üçe bölünmüş ise de Meclis-i Millet’de çoğunluğu ılımlı cumhûriyet taraftarları sağlamıştır.³⁶⁷ Böylece Fransa’yı bir terör havasında yöneten Jakobenlerin devri sona ermiştir.

Paşa’nın Jakobenlerin âkıbetini anlattığı bölümde ihtilâl kavramına bakışını en açık şekilde gösteren şu değerlendirmesi ise oldukça dikkat çekicidir:

İhtilâl çıkarmak bir selin önünü açmak gibidir bir kere açıldığı gibi tabîî hızı kesilmedikçe turmaz ve açanlar sedd ü bendine kâdir olamaz. Ve yalnız karşı gelenleri götürmeyüb ana yol virenleri dahi berâber gark ve telef ider. Binâ’en-âlâ-zâlik Fransa İhtilâli’ne sebep olanlar hep bu vechile birer birer telef olmuş ve her biri itdiklerinin aynıyle cezâsını bulmuşdur.³⁶⁸

3.5. Direktuar Dönemi

Jakobenlerin iktidârdan uzaklaştırılmasını olumlu bir gelişme olarak gören Paşa, böylece içeride âsâyîşin sağlandığını belirtmektedir. Dışarıda da müttefik devletler orduları arasındaki geçimsizlik Fransa’nın işine gelmiş ve özellikle Belçika’da Avusturya ordularına karşı galibiyetler kazanılmıştır.³⁶⁹

Prusya Devleti ise II. Katerina’yla anlaşılıp Lehistan’ı paylaştıktan sonra Fransa ile savaşmaya gerek görmediğinden barış anlaşması yapmıştır. Cevdet Paşa’nın iddiâsına göre, “Prusya kralının oynaklığı ve Katerina’nın fitnekârlığı” meydâna çıktıktan sonra Fransa’ya karşı kurulan ittifâk sarsılmıştır.³⁷⁰ Ardından diğer müttefik devletler üyeleri de bu ittifâktan bir kazanım elde edemeyeceklerini anladıklarından Fransa ile olan savaşı bitirmeye karar vermişlerdir. Sonunda 5 Mart 1795 târihli Basel Anlaşması ile I. Koalisyon Savaşı sona ermiş ve Fransa Cumhûriyeti kuvvetini tescillendirmiştir.

³⁶⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 190.

³⁶⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 190. Paşa’nın açıklamalarına benzer bir deyim ise bir Jakoben olup Robespierre tarafından idâm ettirilen Danton’a ithâfen söylenmiştir: “Devrim önce kendi evlâtlarını yer.”

³⁶⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 190.

³⁷⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 196.

Cevdet Paşa, dışarıda bu gelişmeler yaşanırken içeride de ılımlı cumhûriyetçilerin kraliyet ve aşırı cumhûriyetçi taraftarlara galip gelerek “Cumhûriyet-i Mûtedile Şartnâmesi”nin, yani devrim takvimine göre 3. Yıl Anayasası’nın kabûl edildiğini açıklamıştır.

Bu yeni kanûnla birlikte “kuvve-i icrâiye” beş direktörden oluşan Direktuar yönetimine verilmiştir. Cumhûriyet vükelâsı ve başka memurları tayin etmek, kara ve deniz kuvvetlerine emir vermek gibi görevleri bulunan Direktuar yönetimini Cevdet Paşa “Müdirân-ı Hamse” olarak anmıştır. Çok büyük yetkilere sahip olan Direktuar yönetimi, her yıl uygulanan seçimlerle içlerinden birinin değişmesi usûlüyle görev yapmıştır. “Kuvve-i kânûniye” ise iki meclise havâle olunmuştur. Bu meclislerden biri 500 üyeden oluşan “Beş Yüzler Meclisi”, diğeri ise 250 üyeden oluşan “Meclis-i Kudemâ” idi. Her türlü kanûn ve nizam “Beş Yüzler Meclisi”nde tanzim edildikten sonra onaylanması için “Meclis-i Kudemâ”ya gönderilip tasdik edilmesi şart olunmuştur.³⁷¹

Ancak 3. Yıl Anayasası’ndan memnûn olmayan 30 bin kişilik bir grup Paris’te isyân çıkarmış; bu isyân hükûmet askerinin ikinci kumandanı olan Napoléon Bonaparte’nin harekâtıyla bastırılmıştır. Bu hizmeti nedeniyle Napoléon hükûmet tarafından ödüllendirilerek “bütün Fransa asâkirinin baş cenerali nasb olunmuştur.”³⁷²

Cevdet Paşa, François Noel Babeuf’un sosyalist fikirlerine ve Jakobenlerle ittifâk kurup hükûmete karşı darbe girişiminde bulunduğunu şöyle anlatmaktadır.

Cumhûriyet-i müfrite efkârında bulunanlar bu hükûmet-i cedîde aleyhine sa’y idüb hatta bunların bir takımı bi’l-cümle Fransa’da vâkî’ emlâkın ale’l-seviye ahâlî beyninde kardeş payı olarak taksîmini alenen teklif iderek bu efkâr-ı garîbenin fiîle getirilmesi için Baböf nâm şahsın taht-ı riyâsetinde olarak bundan beş altı ay sonra bir cem’iyet-i hafîye tertîb olunmuştur. Böyle taksîm-i emlâk usûlü esâfil-i nâsın efkârına muvâfik gelerek birçok tarafgîrleri bulunmak emr-i tabîi ise de müdirân-ı cumhûr keyfîyeti tahkîk ile Baböf’ü habs ve nihâyet katl itmişlerdir.³⁷³

Babeuf İsyânı’nı bastıran Direktuar yönetimi aynı zamanda aşırı cûmhuriyetçiler ve kraliyet taraftarları ile de mücâdele etmekteydi. Cevdet Paşa bu dönemi, “Fransa’nın

³⁷¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 197.

³⁷² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 198.

³⁷³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 198.

ahvâl-i dâhiliyesi karışıklıktan kurtulamamışdır fakat umûr-ı hâriciyesi az vakit zarfında kesb-i intizâm ve terakkî işlemiştir”³⁷⁴ şeklinde tasvir etmektedir.

Fransa’yı yöneten Direktuar yönetiminin reisi olan “Barras” [Paul François Jean Nicolas vicomte de Barras] Robespierre’nin idâmından sonra Fransa’nın genel idâresini eline almıştır. Napoléon’un hızlı şekilde yükselişinden memnûn olmayan Barras, onu İtalya cephesine göndermiştir. Napoléon ise zamanla İtalya’da muzaffer olarak “efkâr-ı cumhûriye”yi yaymaya ve Avusturya topraklarına hücûma başlayacaktır.³⁷⁵

Fransa’nın nüfûzu dışarıda böyle gelişirken içeride ise Direktuar yönetimi kendisine karşı oluşan muhalefetle mücâdele etmiş; lâkin mâlî sıkıntılar da tepe noktasına ulaşmıştır. Bunun üzerine Direktuar yönetimi azalan nüfûzlarını artırmak için erâzil takımına ihsânlarda bulunmaya başlamıştır. Paşa, bozulan mâlî durumun ülkeyi ahlâkî bakımdan da olumsuz etkilediği görüşündedir. Bu tespiti şu şekilde izâh etmektedir: “Akça mazâyıkası bu vechle derkâr olmasıyla beraber efkâr-ı dîniye mahv olub ahlâk-ı millîye dahi fesada varmış olduğundan her şeyde hıyânet ü ihânet usûlü câri olarak kimsenin kimseye emniyeti kalmamış idi.”³⁷⁶

Paşa, Direktuar yönetiminin bu sıkıntılara bulduğu çârenin “muâşaka-i ilâhiye” adıyla yeni bir din olmak üzere bir âyinin icâdı olduğunu söylemiştir. Papazları olmadığından bu âyine tâbi bulunan kişilerden isteyenler kiliselere giderek orada vaaz verip nasîhat ederdi. Ancak bunların çoğu kan dökücü, zâlim kimseler olduğundan ehl-i ırz takımından kimse bu toplantılara katılmamış ve îcâd edilen bu dinden ahlâkça bir fayda sağlanamamıştır. Paşa, böylece zaafa uğrayan Fransız toplumunun durumunu şöyle tasvir etmektedir: “Binâ’ en-âleyh zalik ahlâk-ı umûmiye pek fenâ hâlde bulunarak ekser esâfil ve edâniden olan me’ mûrîn âhz-ı rüşvet ve emvâl-i cumhûru sirkât ile kesb-i servet idüb bu yolda cem’ itdikleri sabalığı dahi sefâhata herc ü telef iderlerdi.”³⁷⁷

³⁷⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 198.

³⁷⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 278.

³⁷⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 286.

³⁷⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 286.

Kanûn meclislerinde de cumhûriyet aleyhinde çoğunluk peydâ olarak bir takım yazarlar ihtilâlin sebep olduğu kötülüklerden bahisle risâleler kaleme alıp düşüncelerini serbestçe söylemeye başlamışlardır.

Beş direktörden ikisi muhaliflerle birlikte hareket ettiğinden; direktörlerin reisi Barras, diğer iki direktör ve mebuslar başka çâre kalmadığından cumhûriyetin büyük tehlikede olduğunu söyleyerek o sırada İtalya cephesinde bulunan Napoléon'dan yardım istemişlerdir. Napoléon da Paris şehrinin muhafazası bahânesiyle generallerinden “Ocero”yu [Augereau]³⁷⁸ görevlendirmiştir.

General Augereau askerleriyle gizlice Paris'e gelerek devrim takvimine göre 18 Fructidor Yıl V, milâdî 4 Eylül 1797 târihli darbeyi gerçekleştirerek Touleries ve Bourbon saraylarını basmıştır. Muhalif iki direktörden birisi kaçarken diğeri yakalanarak hapsedilmiştir. Ayrıca sokaklara, “her kim kraliyetin îadesine teşebbüs edecek olursa idâm olunacaktır” ilânları yapıştırılmıştır. Mebuslardan 70 kadarı ve bazı yazarlar Amerika'ya sürgün edilmiş ve 42 gazete basımevi kapatılmıştır.

Darbeden sonra muhalif iki direktörün yönetimden çıkarılmasıyla “Müdirân-ı Sâlis” nüfûzlarını artırmış; ancak mâlî durumda bir değişme olmamıştır. Ticâret ve sanâyinin geri kalması ve ağır vergiler alınması nedeniyle Direktuar yönetimine karşı halkın nefreti artarken, generallerin nüfûzu ise halk nazarında yükselmiştir. Napoléon Bonaparte da halkın gözünde büyük değer kazanmış ve Fransız halkı onun himmetiyle her türlü sıkıntıdan kurtulma ümidine düşmüştür.³⁷⁹

Artık Napoléon Bonaparte'nin iktidârı için uygun ortam hazırlanmıştır.

3.6. Konsül Hükûmeti

Napoléon Bonaparte'nin İtalya cephesinde Avusturya ordularına karşı aldığı üst üste galibiyetler neticesinde 18 Ekim 1797 târihinde Campo Formio Anlaşması imzâlanarak Fransa ile Avusturya arasındaki savaş sona ermiştir. Bu anlaşmadan sonra

³⁷⁸ Pierre Augereau (1757-1816).

³⁷⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, ss. 287.-288.

Paris'e gelen Bonaparte büyük bir coşkuyla ve saygıyla karşılanmıştır. Ancak "Müdirân-ı Sâlis", Bonaparte'nin bu kadar çok nüfûz kazanmasını tehlikeli gördüğünden onun başka işlerle meşgul olarak Paris'ten uzaklaması için çâreler aramaya başlamıştır. Böylece İngilizlerle savaşmak için "İngiltere ordusu nâmiyla" bir büyük ordu kurularak kumandanlığına Napoléon getirilmiştir. Napoléon, İngiltere ile savaşı istemekle birlikte İngiliz donanmalarını yenerek İngiltere'ye geçmenin mümkün olmadığını farkındaydı. İngiltere için büyük önem arz eden Hind yolunun kesintiye uğraması için Mısır'ı ele geçirmenin önemini anlayan Napoléon, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan bu toprağı işgal etmek amacıyla hazırlıklara başlamıştır.³⁸⁰ Paşa'nın belirttiği üzere Fransızların Mısır'ı işgal etme istekleri çok önceden de vardı. Birçok Fransa kralı bu yönde düşünceler beslemiş; hattâ XIV. Louis'e Mısır'ın zapt edilmesi yönünde bir lâyiha bile sunulmuştur.³⁸¹

Napoléon'un ordusuyla Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti Fransa Cumhuriyeti'ne savaş ilân etmiş; İngiltere ve Rusya ile de Fransa aleyhine ittifâk anlaşması yapmıştır. İngiltere'nin asıl derdi kendilerinin göz diktiği Mısır'ı Fransızlardan almak, Rusya'nın amacı ise Yunan adalarını kurtarmak idi.³⁸²

Cevdet Paşa, Mısır'ı işgal edip Suriye üzerine yürüyen Napoléon'un Yafa'da esir aldığı Arnavut askerlerini kurşuna dizdirmesini oldukça sert biçimde eleştirmekte ve bu şekildeki davranışın sebebini Fransız İhtilâli'nin getirdiği ahlâkî bozukluk olduğunu belirterek şu izâhı yapmaktadır:

(...) Ponaparte gibi da'vâ-yi hürriyet ve meslek-i temeddüne da'vet ile meydâne çıkan bir terbiyelü ve ma'lûmâtli zâtın bu kadar bin eli bağlu biçâregânı idâm idivirmesi ma'zeret kabûl itmez ve afvı kâbil olmaz bir hareket-i vahşiyâne ü hûn-rizânedir ve Fransa İhtilâli'nin ne mertebe ahlâkî ihlâl iylemiş olduğına bu dahi bir delildir.³⁸³

Napoléon'un Müslümanlara uyguladığı bu tür vahşiyâne hareketlere rağmen Osmanlı Devleti, Akka kuşatması sırasında esir aldığı Fransız askerlerlerini öldürmemiştir. Burada Paşa, Osmanlı ile Fransa devletleri arasındaki bu farkı şöyle göstermektedir:

³⁸⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, ss. 288-291.

³⁸¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 288. Paşa'nın söz konusu ettiği lâyihanın yazarı Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz'dir. Leibniz, Mainz şehrinde bulunduğu sırada yazdığı bu lâyiha ile o dönemde Fransa'nın başında bulunan XIV. Louis'e Mısır'ı işgal etmesini önermiştir. Ancak XIV. Louis bunu pek önemsememişse de yüz yıl kadar sonra Napoléon Bonaparte Leibniz'in bu düşüncesini uygulamaya koymuştur. Kula, a.g.e., s. 25.

³⁸² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, ss. 4-5.

³⁸³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, s. 18.

“Osmanlılar indinde öyle merdliğe münâfi bir muâmele-i vahşîye hiçbir vakitte tecvîz olunamaz.”³⁸⁴ Buna karşın Napoléon ise Akka’dan geri çekilirken hasta olan Fransız askerlerinin ordu için yük oluşturmaması için onlara afyon ruhu içirip ölmelerine sebebiyet vermiştir. Paşa’ya göre bu, “Ponaparte’nin hakkında ikinci lekedir.” Daha öncesinde Yafa’da esir aldığı Müslüman askerleri öldüren Napoléon bu sefer de kendi uğrunda çalışan ve yorularak hastalanan vatandaşlarını kendisine yük oluşturmaması için “kâide-yi insaniyete münâfi” bir şekilde zehirleyerek öldürmüştür.³⁸⁵

Napoléon Bonaparte aylarca savaştığı Mısır cephesindeki başarısızlık üzerine Fransa’ya geri dönmüştür. Başarısızlığına rağmen Paris’e geldiğinde ziyâdesiyle nüfûz ve itibar bulmuştur. Direktuar yönetiminin son bulması gerektiğine inanan Napoléon bunu tek başına yapamayacağını bildiğinden, “müdirân-ı cumhûr içinde en meşhûr ve mâlûmatlı” kişi olan “Siyez”i [Sieyés]³⁸⁶ yanına çekmek istemiştir. Sieyés ise Napoléon’u, “elde bir âlet ittihâz ile hükûmete istediği gibi nizâm virmek emeline düşerek” onunla bir anlaşma yapmıştır.³⁸⁷

9 Kasım 1799’da meydâna gelen ve devrim takvimine göre 18 Brumaire Darbesi olarak anılan hâdiseyi Cevdet Paşa ayrıntısıyla anlatmaktadır. Yönetim heyetinin değiştirilmesine karar verildikten sonra gûyâ meclisin bazı kişilerce dağıtılacağı söylentisiyle Paris’teki askerî kuvvetin kumandanlığı Napoléon’a verilmiştir. O da kendisiyle hemfikir olan subayları da yanına çekerek gerekli tedbirleri aldıktan sonra “Kudemâ Meclisi”nde birkaç üye tarafından yapılan teklif üzerine “hey’et-i hükûmetin tebdili ve şartnâme-yi milletin tecdidi ve üç muvakkat konsolos nasb ve ta’yîni husûsu” görüşülürken Napoléon içeri girmiş ve bir konuşma yaparak bu husûsta tereddütleri bulunanları iknâ etmiştir. Böylece Napoléon’un, Sieyés’in ve “Roje Dükon”un [Roger Ducos]³⁸⁸ geçici konsül olmalarına karar verilmiştir.

Bu kararı “Beş Yüzler Meclisi”ne kabûl ettirmek için Napoléon bu mecliste de bir konuşma yaparken muhalifler; “biz cabbar istemeyiz deyü yaygara”ya başlamışlar ve Napoléon’un üzerine hücûm etmişlerdir. Napoléon olanlar karşısında ne yapacağını

³⁸⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, s. 25.

³⁸⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, s. 26.

³⁸⁶ Emmanuel Joseph Sieyés (1748-1836). Fransız İhtilâli’nin önemli düşünürü ve siyâsetçisidir.

³⁸⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, s. 67.

³⁸⁸ Pierre Roger Ducos (1747-1816).

şasırmış hâldeyken durumu öğrenen asker içeri girmiş ve generallerini kurtarmıştır. Napoléon, askerine emir vererek meclisi dağıtmıştır. “Kudemâ Meclisi”nin görüşü ile meclislerin üç ay tatil edilmesi ve yeniden bir şartnâme hazırlanması için “üç muvakkat konsolos nasbına” karar verilmiştir. Napoléon taraftarlarının çoğunluğu sağlamasıyla bu karar “Beş Yüzler Meclisi”nde de kabûl edilmiştir. Böylece Direktuar yönetimi son bulurken Cevdet Paşa’nın “konsolos” kelimesiyle karşıladığı Konsül Hükûmeti göreve başlamıştır: “Bunun üzerine müdürân hükûmeti fesh olunarak Ponaparte ve Siyez ve Roje Dükon muvakkat konsolos nasb olunub Siyez yapılacak kanûnnâme-i devlet ile ve Ponaparte idâre-i umûr-ı hükûmet ile meşgul olmak üzere beyinlerinde karar virmişler idi.”³⁸⁹

Bu sırada Fransa’daki “cumhûriyet-i müfrite tarafdarânı” ve “kraliyet gayretkeşânı” ülkede karışıklıklar çıkarmaya devam etmişlerse de Paşa’nın “mutlak ve müstakil” olarak betimlediği konsüllerin “hükûmet-i muvakkatiyesi” 11 Kasım 1799’da bir toplantı yaparak Napoléon’u kendilerine başkan seçmişlerdir. Cevdet Paşa, Fransa’nın mülkî ve mâlî işlerinin düzelmesinde Napoléon’un üstün başarısını şöyle açıklamaktadır:

Ponaparte’nin umûr-ı askerîyede mahâreti müsellemler olub bu kere islâhât-ı mülkiye ve mâliye işlerinde dahi yedd-i tulû gösterdi çünkü âdem tanımak kendisinde mezîyet-i cibilliyeye olduğundan Kambaseres nâm meşhûr zâtı adliye nâzırı ve Taleyran’ı hâriciye nâzırı ve Bertebe’yi harbiye nâzırı nasb idüb ve tâ’yin ve sâir me’mûriyetleri dahi böyle asrın en değerlü ve dirâyetlü âdemlerine ve’l-hâsıl her işi ehl-i erbâbına tefviz itmekle müdürân devrinden Fransa’da rû-nümâ olan müşkilât-ı mülkiye ve mâliye def’aten kesbi hiffet eyledi.³⁹⁰

Fransa Cumhûriyeti dışarıda ise Prusya ve İspanya hâriç diğer Avrupa devletleriyle savaş hâlindeydi. İngiltere Malta’nın ve İskenderiye’nin kuşatmasına devam ederken, Avusturya da İtalya’yı ele geçirmeye çalışıyordu. Napoléon ise Prusya aracılığıyla Rusya’yı kendi tarafına çekme çalışmalarına başlamıştır. Napoléon devletin iç ve dış işleriyle uğraşırken, Sieyès de Kanûnnâme-i Esâsi tasarısını hazırlamıştır. Bu kanûn tasarısını, “emniyet ednâda hükûmet bâlâda olmak gereklidir” şeklinde özetleyen Sieyès, bu esâsa uygun kavânin ve nizâmâtın tanzimi ve muhafazası için çeşitli meclislerin ve divânların kurulmasını ve bunların hepsinin üstünde “Senâ Meclisi” adıyla geniş yetkilere

³⁸⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, s. 68.

³⁹⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, ss. 68-69.

sahip bir kurumun olması gerektiğini söylemiştir. Bu meclisin başında ise Paşa'nın “müntahâb-ı âzâm” olarak belirttiği bir büyük seçici bulunacaktı.

Ancak bu kanûn tasarısı, “gayet tefrid ve istiklâle mâil olan Ponaparte'nin işine elvirmediğinden” onaylanmamış ve Napoléon ile Sieyés arasında ihtilâf çıkmıştır. Bunun üzerine kanûnâme yeniden komisyonlarda görüşülmüş ve çeşitli düzenlemelerden sonra kabûl edilmiştir. Sieyés'in önerdiği “müntahâb-ı âzâm” yerine “başkonsolosluk” makamı getirilmiş ve diğer iki konsülün onun yardımcısı olması uygun görülmüştür. Baş konsül nâm ve ünvanca kraldan farklı olmasına rağmen diğer vekillerin ve memurların tayini, barış ve savaş ilânları ve anlaşmaların imzâlanması onun görevi olacaktı. Baş konsül görevine de 10 yıllığına Napoléon'un getirilerek Fransa hükümdârı olmasını Paşa şöyle anlatıyor:

(...) on senelik olmak üzere Ponaparte'ye başkonsolos ve Kambaserez ile Lebrun ikinci ve üçüncü konsolos intihâb ve ta'yîn edilmiş ve Siyez dahi Senâ reisi nab olunarak (...) bin sekiz yüz sene-i milâdiyesi evâilinde hey'et-i hükûmet ekmel ile konsoloslar devri başlamıştır. Elhâsıl Ponaparte başkonsolos ünvanıyla Fransa hükümdârı olub kemâl-i sür'ât ile icraâta başlamıştır.³⁹¹

Bu dönemde II. Koalisyon Savaşı sürmekte olup, Fransa'nın yeteri kadar güçlü olmaması nedeniyle Napoléon İngiltere ve Avusturya ile olan savaşları bitirmek için barış istemiş; lâkin İngiltere savaşa devam kararı almıştır. Bunun üzerine savaş hazırlıklarına başlayan Napoléon büyük bir ordu ile İtalya üzerine giderek 14 Haziran 1800 târihinde Marengo Savaşı'nı zor da olsa kazanmıştır. Bu zaferle bütün İtalya Napoléon Bonaparte'nin hükmü altına girerken Fransa Cumhuriyeti'nin gücü ve kudreti artmıştır.

Napoléon, Fransız İhtilâli'nin başlangıç günü olan 14 Temmuz'daki törenlere katılmak için Paris'e geri dönerken Almanya'da bulunan Fransa ordusu kumandanı da Avusturyalılarla yaptığı savaşı kazanmıştır. İki ay süresince büyük işlerin başarılması Napoléon'un “fevkalâde bir âdem olduğuna delil olmasıyla” gerek Fransa'daki halk gerekse Napoléon'un kendisi Marengo Zaferi'nden sonra Avrupa kıt'asında büyük işleri başarmaya muktedir olduğuna kanaat getirmiştir.³⁹²

³⁹¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, ss. 69-70.

³⁹² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, ss. 105-106.

Cevdet Paşa, Napoléon'un dine verdiği öneme de dikkat çekmektedir. Buna göre insan toplulukları için bir dinin lüzûmunu anlayan Napoléon, "Fransa'da dinsizliğin imhâsıyla Katolik mezhebinin ihyâsı husûsunu emel ider idi." Bu nedenle, din işlerini de ele alarak Papa ile görüşmelere başlamıştır. Ancak bu sırada Napoléon'un konsüllüğü bağımsız hükümdârlık şeklini almaya başladığından; aşırı cumhûriyet taraftarları onu öldürmek için plan yapmışlardı. Buna karşın kraliyet taraftarları ise, önceleri konsüllük idâresinden memnûnken XVI. Louis'in kardeşi XVIII. Louis Napoléon'a bir mektup yazarak, "eğer Burbon sülâlesinin Fransa kraliyetinde ibka'sına muâvenet ider ise kendüsine büyük ve dâimi mesnedler vireceğini va'd" etmişti. Napoléon ise buna cevaben 7 Eylül 1800'de yazdığı mektupta, "Burbon sülâlesinin Fransa'ya avdeti beş yüz bin lâşe üzerinden geçmeğe tevakkuf ider" diyerek bu sevdâdan vazgeçmesini kendisine nasihât olarak söylemiştir. Bu nedenle Fransa'daki kraliyet taraftarları da Napoléon'un öldürülmesi için çâreler aramaya başlamıştır.³⁹³

Cevdet Paşa, 14 Aralık 1800 târihinde Napoléon Bonaparte'ye düzenlenen suikast girişimini şöyle anlatmaktadır:

(...) Ponaparte tiyatroya gider iken geçeceği zokak üzerinde hafr edilmiş olan kurşun ve timür parçaları ile memlû bulunan lâğıma ateş virildikde zarbindan birkaç hâne harab olmuş ve zokak maktûl ve mecruhlar ile tolmuş iken Ponaparte'nin arabası daha evvelce sür'atle bu lâğımın hizâsından savuşmuş olduğu cihetle kurtulub tiyatroya gitmiş ve aslâ fütur göstermeyüb bir müddet temâşâ itdikten sonra sarayına avdet itmiştir.³⁹⁴

Napoléon, bu olayın sorumlusu olarak cumhûriyet taraftarlarını görüp onların önde gelenlerinden çoğunu hapis ve sürgün etmiştir. Bir ay sonra ise, bu suikast girişimini kraliyet taraftarlarının gerçekleştirdiği ortaya çıkmıştır. Böylece Napoléon'un gerek kraliyet gerekse cumhûriyet taraftarlarından birçok düşmânı olduğu anlaşılmıştır. Ancak Paşa, bu suikast girişiminin Napoléon'un nüfûzunu artırmaktan başka bir işe yaramadığını şu şekilde izâh etmektedir: "(...) halbûki kâffe-i asâkir ve ekser-i ahâli hükûmet-i hâzıradan hoşnud oldukları cihetle bu vak'adan sonra efkâr-ı umûmiyenin Ponaparte'ye meyl ü teveccühü daha ziyâde olmuş ve nüfûz ve istiklâli bir mertebe daha kuvvet bulmuştur."³⁹⁵

³⁹³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, ss. 106-107.

³⁹⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, s. 107.

³⁹⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, s. 107.

Özellikle Fransa ile İngiltere arasında hızla devam eden II. Koalisyon Savaşı, İngiltere'nin barış istemesi üzerine 25 Mart 1802 târihinde yapılan Amiens Anlaşması'yla sona ermiştir. Bu anlaşma ile Napoléon'un şân ve şöhreti daha da artmıştır. Anlaşma sonrasında Fransa ve İngiltere arasında yakınlaşma olsa da Cevdet Paşa bu durumun fazla sürmeyeceğini şöyle belirtmektedir:

(...) bu vechle rû-nüma olan musâlaha umûmiye Fransızlara mûris inşirâh ü ibtihâc olarak şenlikler ve ziyâfetler ile izhâr şâd-mânî itdikleri hengâmede birçok İngilizler Paris'e geldiklerinde Fransızlar tarafından mazhar hüsn-i kabûl olarak tarafeynin yek diğeri hakkında olan iltifât ve muvâlâtını görenler bu ülfet ve ittihâdın hırs-ı şân belâsıyla bir sene zarfında mübeddel şikak ü adâvet olabileceğini tahattur idemezdi.³⁹⁶

Napoléon, Avrupa'da devletler arasında genel barışı kurduktan sonra Fransız halkı ile Papa'nın hükûmet-i rûhâniyesi arasında da barışı sağlamaya çalışmıştır. Napoléon dışarıda diğer devletlerle savaşırken aynı esnâda içeride de ıslahâtlara devam etmiştir. Fransa'da yolların düzeltilmesi ve kanalların açılmasıyla uğraşan Napoléon'un gerek hâriciyede gerekse dâhiliyede gösterdiği çalışmalar Fransızları fazlasıyla memnûn etmiştir. Ancak Napoléon'un Papa ile olan görüşmelerine dinsizliğe meyilli bazı vükelâ, memurin ve ahâli tepki göstermişse de “din ve mezheb hakkında bir nizâm istemeyüb rüesâ-yı rûhâniye hakkında nihâyet kendülerine hakaret idilmeyerek (...)” papaz sınıfına olan kötü muamele durdurulmuştur. Paşa, Napoléon'un Fransa'da Hristiyanlık lehine yaptıklarını şu şekilde anlatmaktadır:

Ponparte evvel-i umurda cumhûrun Pazar ta'tiline da'ir olan yesâgını ref' iderek isteyân Pazar günü ve isteyân cumhûriyet salnâmesinde mukayyed olan onuncu gün ta'til iylemek üzere halka serbesiyet virmiş idi ya'ni Katolik mezhebini te'sîs ve i'lâ itmediyse de Hristiyanlığın yesâg olmadığını bildirmiş idi.³⁹⁷

Muhâlif cumhûriyetçiler ve kraliyet taraftarlarına rağmen halkın kendisine karşı olan sevgisinden dolayı Napoléon din işlerine olan ilgisini devam ettirmiştir. Papa'nın Paris'teki elçisi ile bir kararnâme hazırlamışsa da meclis üyelerinin muhâlefetinden dolayı kararnâmenin resmî olarak ilânı bir süre ertelenmiştir.

³⁹⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, s. 140.

³⁹⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, s. 142.

Cevdet Paşa'nın dikkatini çeken bir diğer faaliyet ise Napoléon'un hukuk alanında yaptığı düzenlemelerdir. Paşa'nın tespitine göre, "Ponaparte asrının en meşhûr kanûncularını cem' ile bir (Kod Sivil) ya'ni hukuk kanûnnâmesi te'lîfini" başlatmıştı.³⁹⁸

Paşa'nın belirttiği üzere Napoléon Bonaparte baş konsül olduğu hâlde bağımsız bir hükümdâr gibi hareket ederek, halkın kendisine olan sevgisi ve güveni ile Fransa'da tek hâkim olarak yönetimi ele almaya başlamıştır. Paşa bu süreci şöyle izâh ediyor:

Elhâsıl Ponaparte lâfzen başkonsolos olduğu hâlde ma'nâ bir hükümdâr-ı müstakîl olub günden güne hükûmet-i istiklâliyesi kuvvet bulmakda ve husemâsı tarafından âsâr-ı adâvet ve muhâlefet görüldükce efkâr-ı umûmiyenin kendüsine meyl ve teveccühü mütezâyid olmakda idi.³⁹⁹

Bu durum ise çok geçmeden Napoléon'a imparator olma yolunu açmıştır.

3.7. Napoléon'un İmparatorluğu

Fransa'da Napoléon'un yönetimi tek başına ele almaya başlamasına rağmen kraliyet taraftarları krallık idâresinin tekrar kurulması için yeni bir ihtilâl çıkarmaya çalışmışlar; ancak başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine Napoléon'a suikast düzenlemeyi denemişlerdir. Fakat durumun önceden ortaya çıkmasıyla suikast taraftarları yakalanmıştır. Bu sırada Fransa'da kraliyetin yeniden ihyâsı için bir prensin Fransa'ya geleceği söylentileri yayılmıştır. Napoléon, bu prensin Bourbon hânedânından olup Fransa sınırına yakın Alman topraklarında yaşayan "Dün Danken" olduğu düşüncesine kapılmıştır. Ancak Paşa'nın belirttiği üzere Bonaparte yanılmaktadır:

(...) Dük Danken ise orada bir karının şikâr-ı dâm-ı aşk u muhabbeti olarak kasaba kenarında vâkî bir hânecikde ikamet idüb ve ekser eyyâmda gönlünü eğlendirmek için sayd ü şikâra gidüb dil-efgencesi ateş-i aşkıyla perdâh ve kendüsü Fransa hududuna karîb ise de ser-i sevdâzedesi Fransa tâcını giymek dâiyesinden ırağ idi (...)

Lâkin Napoléon, hududa yakın olması nedeniyle Fransa'ya getirilecek olan prensin "Dük Danken" olduğu zannına kapılarak prensi yakalatmış ve Paris'e getirterek kurşuna

³⁹⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, s. 143.

³⁹⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 7, s. 143.

dizdirmiştir. Paşa, Napoléon'un bu şekildeki davranışını, "sahife-i i'mâlini siyâhlandırın en büyük lekelerden birisi dahi bu gaddarlığı" olarak yorumlamaktadır.⁴⁰⁰

Bir prensin bu şekilde öldürülmesi Avrupa devletleri nezdinde Napoléon aleyhinde bir duruma yol açmışsa da Napoléon resmen imparator olmak için ilk adımlarını atmaya başlamıştır. Nemçe ve Prusya hükümdârlarını yoklayıp, imparatorluğunu kabûl edip etmeyeceklerini anlamak için bu iki hükümdârla görüşmüş ve ikisinden de olumlu cevap almıştır. Ancak Nemçe hükümdârı kendisinin Avusturya imparatoru olarak tanınmasını şart koşmuş; Napoléon ise, bu isteği memnûniyetle karşılamıştır. Ardından "Meclis-i Millet" üyelerinden biri imparatorluğun verâsetle Napoléon Bonaparte'ye ihâlesini teklif etmiş ve bir üye hâricinde herkes bu teklifi onaylamıştır. Böylece 3 Mayıs 1804'te Napoléon'un Fransızlara imparator olduğu ilân edilmiştir.⁴⁰¹

Napoléon Bonaparte'nin Fransızlar tarafından imparator ilân edilmesini Cevdet Paşa hayretle karşılamaktadır. Fransa'da kraliyet usûlünü ilga için ihtilâl çıkarılıp bunca kan dökülmüşken, halk sınıfından birinin imparator ilân edilmesinin garipliğini şu şekilde izâh etmektedir:

(...) imparatorluk keyfiyeti bütün âleme hayret virmişdi zirâ Fransızlar hürriyet ve cumhûriyet da'vâsıyla kıyâm iderek bunca devirlerden berü Fransa'da saltanat sürmüş olan Burbon Hânedânı'nı imhâ ve kraliyet usûlünü ilga için bu kadar kanlar dökmüşken âhâd-i nâsdan birini taht-ı imparatoriye ik'âd ile zemâm-ı irâde ve ihtiyârlarını anın yedd-i istiklâline teslim itmeleri âlemin en garîb vak'ayî-i târihiyesinden biridir (...)⁴⁰²

Paşa'yı asıl şaşkırtan ise Napoléon'u imparator olarak seçen kişilerin birçoğunun daha önceden cumhûriyet uğruna nice kanlar döküp, canlar alan kişiler olmalarıdır. Bu gariplik durumu ise, Fransa'dan başka bir yerde rastlanılmayan inanılmaz bir olay olarak görmektedir:

(...) eğer cumhûriyetin teşekkülünden berü bir hayli zamanlar geçmiş olsaydı nevî-i ben-i âdemin televvün-i tabiiyesine ve ahvâl-i âlemin dâimâ böyle tahavvül ve inkılâb üzere cârî olagelmesine binâ idilerek bâzı esbâb-ı mâkûle bulunabilirdi lâkin Ponaparte'nin imparatorluğuna âlet olan ekâbirin ekseri cumhûriyet uğurunda nice kanlar dökmüş ve bunca canlar yakmış kimseler oldukları hâlde def'aten hükûmet-i istiklâliye efkârına dökülerek Ponaparte'nin imparatorluğuna hizmet itmeleri inanılmaz ve Fransa'dan başka yerde vuku' tasavvur olunmaz vak'ayî-i acîbedendir Fransa'da böyle sür'at üzere zuhûra

⁴⁰⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 8, ss. 3-4.

⁴⁰¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 8, s. 5.

⁴⁰² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 8, s. 6.

gelen televvün ve inkılâba herkes nazar-ı hayret ile bakup artık Fransızların etvârına kimesne emniyyet iyilemez oldu.”⁴⁰³

Bu arada Napoléon’un imparator ünvanını almasına karşın Paşa, bu ünvanın Avrupa’da bilinen imparator ünvanından farklı olduğu görüşüne sahiptir. Bu düşüncesini şöyle açıklıyor:

(...) kendüsine Fransa imparatoru dinilmeyub Fransızların imparatoru dinildiğinden Avrupaca ma’rûf olan imparatorluk ünvanından farkı var idi ve Ponaparte imparator ünvanına hâiz olduğu hâlde Fransa’nın idâresi cumhûriyete benzer bir hükûmet-i meşruta şeklinde idi.⁴⁰⁴

İmparator olduktan sonra Avrupa’yı egemenliği altına almak isteyen Napoléon, önce Portekiz’i hâkimiyeti altına alıp ardından da çeşitli oyunlarla İspanya krallık tâcını ele geçirmiş ve İspanya’yı işgal etmiştir. Ancak İspanya halkı Fransızlara karşı mücadeleye girişmiştir. Napoléon ise halkın isyânını sert bir biçimde bastırmıştır. Napoléon’un bu tür hareketleri ise Paşa tarafından şöyle eleştirilmektedir: “Bak şu hürriyet ve medeniyet da’vâsında olan Fransızlara ki anların etvar-ı vahşiyânelerinden nâşi böyle nice hâneler harab oldu ve nice ma’mûr beldeler ateşe yandı ve’l-hâsıl İspanya sertaser kana boyandı.”⁴⁰⁵

Napoléon’un Avrupa’yı hâkimiyeti altına almak istemesi ve politik dengeyi bozması diğer Avrupa devletlerinin tepkisini çektiğinden Napoléon’a karşı olan kin ve nefret artmaktaydı. Napoléon’un kardeşi Jerom bu durumu anladığından Napoléon’a nasihat yollu bir mektup göndermiş ise de, “Napolyon’un kulakları gurur ve gaflet ile kapanmış olduğundan birâderinin sözlerine aslâ havâle-i sem’ ve i’tibâr itmedikden başka bir büyük ordu ile cânib-i şimâle gitmek ve az çok kendüsine tayanabilecek Rusya Devleti’ni iyüce ezübde dünyâyı ditretmek isterdi.”⁴⁰⁶

Napoléon, Rusya üzerine sefer yapmadan önce Osmanlı Devleti ile ittifâk kurma arayışları içerisine de girmiştir. Ancak Osmanlı devlet adamları Napoléon’un verdiği sözde durmadığını daha önceden tecrübe ettiklerinden onunla anlaşmaya yanaşmamıştır. Paşa’ya göre Napoléon Osmanlı Devleti’nden ne kadar dostluk görmüşse o kadar kötülük etmiş ve

⁴⁰³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 8, s. 6.

⁴⁰⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 8, s. 6.

⁴⁰⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 8, s. 264.

⁴⁰⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 9, s. 168.

Osmanlı Devleti ondan daimâ beklediği teşekkürü hiçbir zaman bulamamıştır. Oysa Osmanlı milleti dostluk kadrini bilir, vefâsız ve renkten renge gireninsanlardan nefret ederdi. Paşa'ya göre “İngilizlere sahîh ve samimi muhabbetleri dahi bundan nâşî idi.”⁴⁰⁷ Napoléon yüzünden birçok kayba uğrayan Osmanlı, “andan o kadar müteessir ve müteneffir idi ki bir vechle anın ittifâkına dâhil olmak istemezdi. Bu vechle vükelâ-yı Devlet-i Âliyye Fransızların sözlerine aslâ ehemmiyet vermeyüb fakat aldaniyor gibi görünerek anları pek âlâ aldadiyorlar idi.”⁴⁰⁸

Cevdet Paşa, Napoléon Bonaparte'nin Rusya üzerine yaptığı meşhûr seferi de ayrıntısıyla ele almaktadır.⁴⁰⁹ Bu savaşı Napoléon'un sonunu getirecek felâketler zincirinin başlangıcı olarak gören Paşa'ya göre Napoléon'un böyle bir maceraya girişmesinin nedeni belli değildir. Bu bağlamda şu soruları sormaktadır: “Acaba Napolyon kazara bir hatâda mı bulundu yâhûd kibir ve gururu hasebiyle başa çıkmayacak efkâra mı saplandı. Yohsa ahvâl-i umûmiye-yi politikiye mi anı böyle bir çıkmaz yola sevk itdi.”⁴¹⁰ Bu sorulara cevabı kendisi vererek, Napoléon'un kibir ve gurur etkisinde kalarak diğer devletleri dikkate almadan dış politika yürütmesini onun sonunu getiren en önemli neden olarak görmektedir:

Her hâlde efkâr-ı umûmiyeyi gözetmek lâzımdır buna Napolyon'un encâm-ı ahvâli dahi delil-i vâzıhdır ki ikbâl ü iktidârına mağrûr olarak efkâr-ı umûmiyeyi saymazdı bu saygısızlık ise nihâyetü'l-emr kendüsini mahv itmiş ve müttefiklerini dahi azîm hasârâta uğratmıştır.⁴¹¹

Napoléon'un Rusya Seferi'nin ardından Leipzig Savaşı'nda mağlup olup imparatorluktan düşmesi ve Fransa'nın tekrar kraliyet yönetimine geçmesi üzerine Paşa'nın Fransa hakkındaki genel kanaatini şu ifâdelerle dile getirmektedir:

Fransızlar ise nice senelerden berü birbirini kırub bu kadar kanlar dökerek cumhûriyeti te'sis itdikleri esnâda Napolyon Ponaparte zuhûr ve cumhûriyeti imparatorluğa tahvil itdikten başka cihângirlik yolunda bunca kanlar dökdükden sonra Elba Adası'nda

⁴⁰⁷ Ahmet Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 10, Tertib-i Cedîd, İkinci Tab'ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1309, s. 31.

⁴⁰⁸ Ahmet Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 10, s. 25.

⁴⁰⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 10, ss. 32-82.

⁴¹⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 10, s. 32.

⁴¹¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 10, s. 25.

menfiyyen ikâmete mecbûr olarak Fransa eski kraliyet hâline avdet itmiş ve dökilen kanlar ve çekilen mihnet ü meşakkatler hep hebâ olub gitmiştir.⁴¹²

3.8. Avrupa'daki Siyâsî Yönetim Şekilleri

Cevdet Paşa, Avrupa'daki siyâsî ve askerî gelişmeler altında Avrupa'da oluşan yönetim şekilleri hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Paşa, Avrupa devletlerinin sahip olduğu yönetim şekillerini genel olarak ikiye ayırmaktadır: “düvel-i Nasara'nın ahkâm-ı siyâsiyeleri ictimâ-yı ârâ-yi akıl ile tertib olunmuş olan kavânin-i hükmiyeden ibâret olduğu hâlde hükûmetleri iki kısma münkasımdır. Biri hükûmet-i rûhâniye yani diniyye; diğeri hükûmet-i cismâniye yani mâddîyyedir.”⁴¹³

“Hükûmet-i rûhâniye” Katolik mezhebindeki Papa'nın devletidir. Papa, bütün Katolik rahiplerin âmiri ve kiliselerin reisi olup, onun Hz. İsa'nın vekili olduğunu kabûl ederler ve bütün Katolik devletlerinde onun dinî hükmü geçerlidir. Avrupa'da Papa Devleti'nin büyük bir nüfuzu vardı. Ancak hükümdârlar Papaların ellerinden çok çektiklerinden dolayı azar azar onun nüfuzunu kırmayı başaramışlardır. Rûm, yani Ortodoks mezhebinde bulunan Hristiyanlar ise Papa'nın bu devletini tanımayıp rûhâniyede İstanbul Patrikliği'ne tâbidirler.

Paşa, Avrupa'daki “hükûmet-i mâddîyye”yi ise üçe ayırmaktadır: “Hükûmet-i mutlaka”, “hükûmet-i meşrûta” ve “hükûmet-i cumhûriye”.

“Hükûmet-i mutlaka”da yönetimi elinde bulunduran bir hükümdâr vardır. Paşa'nın bu tarz yönetime verdiği örnek Rusya'dır. “Hükûmet-i meşrûta” millet meclisinin reyine uyan hükümdârın devleti olup, bunuki kısma ayırır. Birincisi “meşrûta-yı umûmiye” olup bütün ahâli eşit bir konumda bulunur. Almanya ve İtalya devletlerinden bazılarının devlet vükelâsından başka milletçe seçilen üyelerden oluşan bir millet meclisleri vardır. İkincisi ise, “meşrûta-yı hasebiye” olup bu tür yönetimde soylular halktan üstün bir durumdadır. Halk, soyluların sahip olduğu imtiyâzlara sahip olamazlar; fakat her kazadan seçtikleri ve devlet merkezine gönderdikleri üyelerden oluşan mebûsân-ı millet meclisi adında bir meclisleri vardır. Bu mecliste görüşülen konular karara bağlanması için soylular meclisine

⁴¹² Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 10, s. 142.

⁴¹³ Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 1, s. 18.

gönderilir. Bu meclisler senede üç dört ay kadar açık durup parlamento adıyla anılır. Devletin vükelâsı kral tarafından tayin olunan memurlar olup, devlet işlerini görüştükten sonra krallarına imzâ ettirerek icrâ ederler. Ancak her hususta parlamentoya karşı sorumludurlar. Paşa, bu tip yönetime örnek olarak ise İngiltere’yi vermektedir. “Hükûmet-i cumhûriye”de bir hükümdâr olmayıp çoğunluk tarafından seçilen biri kral makamında olmak üzere geçici olarak millet reisi olarak atanır ki, Amerika “cumhûru” buna örnektir.

Fransa ise önceleri hükûmet-i mutlaka ile yönetilirken halkın yaptığı ihtilâl sonrası cumhûriyet kabûl edilmiştir. Ancak Cevdet Paşa, Fransa’nın Napoléon Bonaparte döneminde tekrar mutlakiyet yönetimine döndüğünü ifâde ederek şunları yazmaktadır:

Ol vakit cihângirlikle hurûc iden Napolyon Ponaparte imparatorluk rütbesine hâiz olmağla yine hükûmet-i mutlakaya münkalib olmuş idi. Vâkıâ şekl-i devlet hükûmet-i meşrûta üzere müesses idi lâkin Ponaparte her istediğini icrâyâ muktedir olduğu cihetle hakikat-ı hâlde bir hükûmet-i mutlaka idi.⁴¹⁴

Bonaparte’den sonra da meşrûfî yönetim devam etmiştir. 1848 yılında Fransa’daki ihtilâlde “Lui Napolyon” [III. Napoléon (1851-1871)] 4 seneliğine olmak üzere “reis-i cumhûr” tayin olunmuştur. Ancak Fransız halkının bir kısmı krallık taraftarı iken bir kısmı da cumhûriyet taraftarı idi. Cevdet Paşa, bunlara ilâveten Fransa’da bir grubun varlığına daha dikkat çekmektedir: Sosyalistler. Sosyalistleri şiddetli bir şekilde eleştiren Paşa, bu grup hakkında şunları düşünmektedir:

(...) bir takım dahi böyle âdi cumhûriyete kanâat itmeyüb azıtdılar. Ve bütün bütün hadd-ı mârufun öte tarafına gıtdiler. Şöyle ki hukuk-ı mülkiyet ve zevciyeti inkâr idüb ve herkes kâffeten husûsâtda müsâvât üzere olmalıdır diyüb birçok edânî dahi bunu mizâclarına muvafık görmeleriyle Fransa Cumhûriyeti’ni bu renge boyamağa teşebbüs itdiler.

Bu durumdan korkan Fransız ileri gelenleri ve bilginleri cumhûriyetten ve meşrûfî yönetimden vazgeçerek III. Napoléon’un henüz dört senelik görevi sona ermeden onun imparatorluğunu onaylayarak kraliyete sarılmışlardır. Bu sırada Avusturya halkı da özgürlük sevdâsına düşerek devletlerini meşrûfî yönetime çevirmek için çok kan dökmüşler; ancak bunda başarılı olamamışlardır. Paşa, devamında şu tespiti yapmaktadır: “Bunların her birinde birer güne fenâlık melhûz ve meşhud olub hele cumhûriyetin zikr

⁴¹⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 19.

olunan firka-i mütecâvizesi bütün bütün akıldan ve nevâmis-i tabîyyeden baîd bir fikr-i bâtıldır.⁴¹⁵

Cevdet Paşa, Avrupa'daki bu yönetim parçalanmışlığının ve akıl dışı düşüncelerin İslâm dünyâsında görülmediğini düşünmektedir. Bu durumu, Avrupa'nın aksine rûhanî ve cismânî yönetimin, yani hilâfetin ve saltanatın birleştirilmesine bağlamaktadır. Ona göre, "Hükûmet-i İslâmiyye hilâfet ve saltanatı câmi' olub İmâmü'l-Müslimin olan padişâh-ı İslâm hâmi-i şer'iat ve muhyî-i saltanat olmağla Allahü'l-hamd bu güne tefrik ü teşettütten biridir." Abbasî Devleti'nin son zamanlarında İslâm dünyâsında meydana gelen büyük kargaşalar neticesinde hilâfet ve saltanat birbirinden ayrılıp "hilâfet bir riyâset-i diniyye ve saltanat riyâset-i mâddiyye" olmuşsa da, Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışıyla "millet-i İslâmiye teceddüd iderek yine hâlet-i asliyesini" bulduğunu da bir not olarak düşmektedir.⁴¹⁶

⁴¹⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 20.

⁴¹⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 20.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AVRUPA’NIN SOSYO-KÜLTÜREL VE ASKERÎ YAPISI

4.1. Avrupa Milletlerinin Kökeni ve Medeniyetinin Oluşumu

Cevdet Paşa, insanoğlunun genel olarak üç sınıftan meydana geldiğini ve her sınıfın bazı özellikleriyle diğer sınıflardan ayrıldığı görüşündedir. Bu sınıflardan birincisi Kafkasî, yani beyazlardır. Paşa, bu sınıfı şöyle tasvir etmektedir: “(...) kürevî er-r’es ve beyzî el-vech ve burnu uzun ve ağzı tar ve saçları siyâh yâhûd kızıl olur.” Yine ona göre “nâsın en güzel sınıfı” da budur. Çerkez, Gürcü, Ermeni, Hindî, Diyarbakır’ın eski halkı, Iraklı, Suriyeli, Habeş ve Mısır’ın ilk yerlileri bu sınıfa dâhil olmakla birlikte Paşa’nın iddiâsına göre, “bu sınıf küre-i arzın pek çok yerlerine yayılmış olub ehl-i edeb ve maârif ve sanâyî olurlar. Ve Avrupa ahâlisi dahi bu sınıfdandır. Ancak hâlis olmayub ekseriyâ diğer sınıf-ı âtî ile mahlût bulunmuşlardır.”

Paşa’nın belirttiği ikinci sınıf Moğolîdir ki kafaları dört köşe, yüzleri yassı ve yanaklarının üzeri çıkık ve yumrudur. Gözleri siyâh ve küçük olup göz kuyukları yukarı doğru çekiktir. Burunları küçük ve batık, saçları siyâh ve ciltleri sarı ile esmer arasında olur. Paşa, birinci sınıfta da sarı benizli kişiler olsa bile bunun nedeninin “kansızlıktan ve cansızlıktan olub” bu kişilerin “yine sınıf-ı beyazdan ma’dûd” olduklarını iddiâ etmektedir. Sayıca kalabalık olan bu sınıf, dünyânın doğu yarı küresini doldurmaktadır. Kuzey Asya, Çin, Hind ve Sind adalarının halklarının bu sınıftan olduğunu belirten Cevdet Paşa, bunların özelliklerini şöyle belirtmektedir: “Bu sınıfın meziyet-i fitriyesi hükemete isti’dâd-ı tâmları hâssiyyet olub ancak Çin ahâlisi sanâyîde dahî ilerülemişlerdir.”⁴¹⁷

Cevdet Paşa’nın üçüncü sınıf diye ifade ettiği zenciler hakkında yaptığı tasvir şöyledir: “başı sıkık ve tar ve yanakları geniş ve üzerleri çıkık ve yumru, burnu batık ve çeneleri uzun ya’ni hortum gibi ağzı ilerü çıkmış ve dudakları kalın ve kıvrık ve dişleri

⁴¹⁷ Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 1, s. 283.

beyaz ve cildleri tabîî kara ve saçları yün gibi ince ve siyâh ve kısa ve kıvrıkcık”dır. Gine, Sudan, Kafur, Hotanto gibi ekvator hattının altında olan yerlerde ve Madagaskar ile Atlas Okyanusu’ndaki bazı adalarda yaşarlar. Paşa’nın zencilerle alâkalı asıl ilginç iddiâsı bunların geri kalmalarının nedenidir. Buna göre, güneşin sıcaklığından dolayı zencilerin akılca geri kalması ve yaradılış olarak noksan olmalarıdır. Yani; “Şemsin şiddet-i harâreti bunların kuvâ-yi akliyelerine za’af virdiğinden bu ana kadar cehl ü vahşet hâlinde kalûb kendi hâllerini ıslâha kâdir olamamışlardır. Ve ba’zıları bunların fitratca insâniyetde noksanlarını isbât iderler.”

Paşa, Avrupalıların da yer aldığı ilk sınıfın menşeinin Kafkas Dağları olduğunu söyleyip; zamanla buradan dünyânın çeşitli yerlerine dağılan bu sınıfın, ikinci sınıf ile karıştığını iddiâ etmektedir.⁴¹⁸

Cevdet Paşa’nın dikkat çekici görüşlerinden birisi de medeniyet denilen kavramın temelini Asya kıt’asında bulmasıdır: “Menba’-ı temeddün olan Asya’nın her tarafında ve hattâ Mısırye’de târih-i milâdî İsa aleyhisselâmdan bunca kurûn-ı mukaddem nice cism-i düvel ve ümem mütemeddine mevcut iken memâlik-i Avrupa her dürlü medeniyetten mahrum idi.”⁴¹⁹ Dolayısıyla da Avrupa medeniyetinin temelleri Asya’nın eski uygarlıklarına özellikle de Ortadoğu medeniyetlerine dayanmaktadır. Asya, insanoğlunun menşei olduğu gibi uygarlığın da başlangıç yeridir. İlimlerin buradan Batı’ya yayıldığını şöyle izâh ediyor: “Yunanlılar ilm-i zîc⁴²⁰ ve hey’eti⁴²¹ Mısırlulardan aldılar. Mısır ve Hind ve Çin ahâlisiyle Keldânilerin fenn-i hey’et ve rasadda ma’lûmâtı pek kadimdir.”⁴²² Paşa’nın düşüncesine göre medeniyetler yoktan var olamazlar. Hepsini kendilerinden önceki medeniyetlerin geride bıraktıklarını alarak geliştirirler. Batı medeniyeti de târih boyunca ortaya çıkmış büyük medeniyetlerden sadece bir tanesidir. Avrupa’nın temelleri Doğu’da yatmaktadır ve Avrupa medeniyeti Doğu medeniyetlerinin mirâsına sahip çıktığı için bugünkü seviyesine gelmiştir.

Bu görüşünün temelinde insanlığın Nuh Tufanı sonrası ilk olarak Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki el-Cezire denilen topraklara yerleşmesi hâdisesi oluşturmaktadır. İmâr

⁴¹⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 284.

⁴¹⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 163.

⁴²⁰ Yıldızların yerlerini ve dolaşmalarını göstermek için hazırlanmış cetvel.

⁴²¹ Astronomi bilimi.

⁴²² Ahmed Cevdet, **Takvîmü’l-Edvâr**, s. 3.

ve uygarlığa uygun olduğundan burada ortaya çıkan medeniyet kısa sürede Asya'nın diğer bölgelerine de yayılmıştır. Hz. Nuh'un çocukları el-Cezire bölgesine gelerek Bâbil ve Ninova isimli şehirleri kurmuşlardır. Paşa, Bâbil'de Hâm'ın soyundan gelen Nemrud'un saltanatı varken; onun tarafından kovulan Sâm'ın soyundan gelen Asur'un da Dicle Nehri üzerine Ninova şehrini inşa ettiğini ve böylece o târihe dek bilinen ilk iki devletin meydana çıktığını belirtse de, "bunların ahvâline gereği gibi ma'lûmâtımız" olmadığını da ekleyerek, anlatılanların târihî bilgi bakımından incelenmesi gerektiğine açık kapı bırakmaktadır.⁴²³ Bunun yanında Bâbil ve Ninova'da yapılan arkeolojik çalışmalara da işâret ederek⁴²⁴ bu konuda târihî malûmâtın gelişeceği haberini vermektedir. Paşa, Bâbil ve Ninova'dan sonra Asur ve Mısır medeniyetlerine de kısaca temas etmiş ve ardından Hz. İbrahim, Hz. Yusuf ve Hz. Musa hakkında bilgiler vererek peygamberler târihine girmektedir. Ortadoğu medeniyetlerini sıralayan Paşa, İsrail, Fenike, Med, Keldâniye ve Ahamenişler devletlerini de özetlemektedir.⁴²⁵

Cevdet Paşa, Aryan kavimlerinin Asya'da nüfusun çoğalması sonucu yerleşim sorunun ortaya çıkması veyâ zulüm ve baskıdan dolayı Avrupa'ya göç ettiklerini belirtmektedir. Bu bilgiye göre, büyük göç Kafkaslar üzerinden geçerek ya da Hazar Denizi'nin etrafını dolaşarak Karadeniz'in kuzey kıyılarından oluşmuştur. Avrupa'ya giden Aryanlar kıt'asının kuzey arâzîlerinin imârında güçlük çekilmesi ve arkadan gelen kavimlerin de medeniyete daha geç ayak uydurması yüzünden bir gelişim sağlayamamış ve "Avrupa kıt'ası bi't-tabiî pek çok vakitler medeniyeden dûr ve mehcûr kalmış"tır.⁴²⁶ Çünkü göçebe topluluklarda medeniyet gelişmediğinden Avrupa'ya göç eden bu ilk kavimler yerleşik hâle gelene dek medeniyet merhâlesine yükselememişlerdir.

Paşa, Aryanların Avrupa'ya ulaşmasından sonra Avrupa milletlerinin etnik menşelerini de ele almaktadır. Ona göre Avrupa'ya göç edenlerden başlıca 4 kavim Avrupalıların atalarını teşkil etmektedir:

Avrupa'ya hicret iden akvâmın başlucaları dört kavim olup bunlar ekser milel-i Avrupa'nın ecdâdı addolunur. Birincisi Anadolu tarikiyle Yunanistan'a ve İtalya'ya hicret iden Pelesgi kavimidir ki Yunan ile eski İtalyaluların ecdâdıdır. İkincisi Gal kavimidir ki Fransa ve İspanya ve İrlanda ahâlisinin ecdâdıdır. Üçüncüsü Cerman ya'ni Alman dediğimiz kavimdir

⁴²³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 163.

⁴²⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 165.

⁴²⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 164-165.

⁴²⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 165.

ki başluca sınıfı Alman ve Frank ve Got ve Lombard ve Sakson ve Angl ve Vandal tâifeleridir. Dördüncüsü İslav kavmidir ki Moskov ve Leh ve Hırvat gibi milletlerden ibâretidir.⁴²⁷

Burada Avrupa kavimlerinin menşelerine yönelik bilgilerinde Yunanlılarla İtalyalıları ortak kavme bağlaması yanlış bir bilgi olsa da, Avrupa’da uygarlık yolunda en önemli adımları atarak yükselenler olarak bu iki kavmi göstermesi yönündeki tespiti doğrudur. Şöyle ki, Yunanlılar zamanla gelişerek İran devletlerine rakip olmuşlardır. Makedonyalı İskender döneminde bütün Yunanistan ve ardından İran ile Hindistan toprakları bir devlet çatısı altında toplanmış; lâkin İskender’in ölümünden sonra bu muazzam devlet parçalara ayrılmıştır. Latinler ise M.Ö. 753 yılında Türklerin “Kızıl Elma” diye adlandırdığı Roma şehrini kurmuşlardır.⁴²⁸

Paşa’nın Avrupa halkları arasında Fransızların atası sayılan Gal kavmine yönelik tespitleri ise, “Galler vahşi ve putperest bir halk olub serseri gezer ve hidmed-i askerîye aramak üzere İtalya vesâir taraflarda dolaşırlardı” şeklindedir.

Şimdi Fransa denilen bölgeye o dönemde Galya dendiğini; ancak Galya’nın şimdiki Fransa ülkesinden daha büyük olduğu yönünde görüş bildiren Paşa, Galya’nın kuzeyinde Gal kavminden başka toplulukların da yaşadığını, Fransa’nın kuzeyi ile güneyi arasında fark olup ancak henüz bu farkın bir ayrılığa neden olmadığına altını çizmektedir.⁴²⁹

Cevdet Paşa’nın Galyalıları konusundaki olumsuz açıklamaları, bu kavmin Roma istilâsından önce cumhûriyet usûlünü seçip bir hükümdâra sahip olmayışı yönünde devam etmektedir:

Gallerin kadîm’ül-eyyâmda müstakil hükümdârları var iken hükûmet-i istiklâliye usûlünü ilga ile cumhûriyet üzere idâre-i memlekete karar verdiklerinden tefrika hâline düşerek yek diğeriyle ittifâk idemeyüb her yerde evvel ve ahîr cumhûriyet usûlünün fenâlığı müntic olageldiği gibi Gallerin dahi perişânlığını ve eski satvet ü kuvvetlerinin zevâlini müceb olmuştur.⁴³⁰

Fransızların cediti olan Gal kavmini bu şekilde eleştiren Cevdet Paşa’nın Roma medeniyetine bakış açısı ise Batı ve Doğu Roma’ya göre değişiklik göstermektedir.

⁴²⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 166.

⁴²⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 166.

⁴²⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 166.

⁴³⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 167.

Paşa, Hristiyanlık öncesi putperest Roma medeniyetini yerden yere vurmakta ve Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinde rol oynadıkları için Batı Roma'ya olumsuz bakmaktadır. "Tiberyüs"ün [Tiberius (14-37)] hükümdârlığı döneminde Roma'nın Kudüs Vâlisi "Pilât"ın [Pilatus] Hristiyanlara zulmetmesini eleştirmekte ve Hristiyanlığı kabûl eden I. Constantinus dönemine kadar Roma'da Hristiyanlara karşı acımasız bir zulüm uygulandığını da dile getirmektedir.⁴³¹

Ahlâki esâslara dayanmayan her medeniyetin yıkılmaya mahkûm olduğunun bilincinde olan Paşa, Batı Roma'yı şöyle eleştirmektedir: "Romaluların medeniyeti sırf mâddî ve nefsânî bir keyfiyet olduğundan ahlâk-ı insâniyeyi tehzîb ve ıslâh şöyle tursun belki ifsâd itmekle ellerine geçen yerler ahâlisinin ekseri dürlü fenâlıklara mübtel" olmuşlardır. Batı Roma'nın hâkimiyeti altındaki ülkelerde büyük bir mânevî çöküntü görüldüğünü de eklemektedir. Bu imparatorluğun olumsuz etkisi dışında kalan Arapların ve Germanlerin ise Batı Roma'nın lekelediği dünyâya yeni bir düzen getiren kavimler olduğunu iddiâ ederek şunları söylemektedir: "Cezîret'ül-Arab ile Cermanya'ya zaferyâb olamadıkları cihetle Arab ve Cerman kavimlerinin ahlâkî Roma medeniyeti ile lekedâr olmayub hâl-i tabîî üzere kalmışdır. Ve sonradan cihânı tecdîd eden bu iki millettir."⁴³² Buna karşın Roma İmparatoru Caesar'ın M.Ö. 47 yılında Mısırlı bir münecimin yardımıyla Rûmî Takvimi esâsından olmasa da ıslah etme çabalarını bu medeniyet için olumlu bir gelişme olarak görmüştür.⁴³³

Batı Roma'yı "mâddî ve nefsânî" bir medeniyet olarak değerlendiren Cevdet Paşa, "Devlet-i Rûmiyye-i Şarkiyye"yi ise farklı bir bakış açısıyla anlatmaktadır. Bu durumun sebebi yukarıda da ifade ettiğimiz üzere, Batı Roma'nın putperest bir inanca sahip olmasına karşın Doğu Roma'nın İslâm öncesi hak din olan Hristiyanlık inancına mensup olmasından kaynaklanmaktadır.⁴³⁴ Paşa'nın, Doğu Roma hükümdârı I. Justinianos'un önceki Roma hükümdârlarının kanûnlarını bir araya getirip hazırladığı kanûnnâmeyi "gâyet nefis bir kitâb" olarak betimlemesi bu bakış açısının bir isbâtıdır.⁴³⁵

⁴³¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 170.

⁴³² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 169-170.

⁴³³ Ahmed Cevdet, **Takvîmü'l-Edvâr**, s. 25.

⁴³⁴ Aynı görüş için bkz. Erdem, a.g.t., s. 39.

⁴³⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 178.

Doğu Roma medeniyeti hakkındaki görüşlerinden birisi de, III. Leo dönemindeki ikon kırıcılık hareketidir. Ona göre İslâm'ın ilk yıllarında Hristiyanlık Avrupa'nın her tarafına yayılmış olmakla beraber Hristiyanlık öncesi putperestlik etkisi devam etmiş ve kiliselerde insan sûretindeki tasvirlerle tapınılmaya başlanmıştır. III. Leo ise bundan hoşnut olmayarak Ortodoks kiliselerindeki ikonaları 726 yılında kaldırmıştır. III. Leo'nun bu davranışında Müslümanlardan gelen itirazların da etkisi olduğunu iddiâ etmektedir.⁴³⁶

Cevdet Paşa'nın Avrupa medeniyeti konusunda incelemeye değer bulduğu bir diğer örnek ise Franklar'dır. Paşa, Frank İmparatorluğu'nun Fransa topraklarında kurulmasına karşılık hânedânın ve diğer yöneticilerin Germen ırkından olduğunu söylemiş ve ardından Fransız milletin ve Fransızca lisânının oluşum sürecini şöyle anlatmaktadır:

Frank Devleti hakikatte Cermanyalı bir devlet olup hükümdâr hânedânı ve me'mûrûn takımı Cermanyaca tekellüm iderler ve Cermanya ahlâk ve âdeti üzere giderler idi. Cermanyaca tekellüm iden Frank asilzâdegân ve asâkir ve ahâlinin çoğı bu muhârebe-i azîmede fevt olduklarından Fransa'nın her tarafında Gallerin lisân ve âdetleri gâlib olup Gallerin olvakit kullandıkları lisân ise Gal lisânı ve bazı kelimât-ı Cermanya ile mahlût olan bir kaba Roma ya'ni Latin lisânından ibâret olarak andan sonra refte refte tashîh ve ıslâh ile bildiğimiz Fransa lisânı hâsıl olmuş ve Fansız didiğimiz halk dahi andan sonra vücûda gelmiştir ki Galler ve bir vakitden berü Galya'ya gelen akvâm-ı muhtelif ile Franklardan mürekkebe ve mahlût olduğu hâlde sonradan cümlesi bir kavim mahsûs olmuştur.⁴³⁷

Paşa, Frank İmparatorluğu döneminde dahi hâlâ bedevîyet aşamasında bulunduğu için Avrupa medeniyetinin çok geri olduğunu şu şekilde izâh etmektedir: “Avrupa'da envâr-ı ulûm u maârif büsbütün sönmüş idi. Çünkü Romaluların inkırâzıyla berâber Avrupa'da ulûm u maârif munkarız ve münderis olup Cermanyalular dahi zâten hâl-i bedevîyetde bulduklarından Avrupa kâmilten zulemât-ı cehl içinde” kalmıştı.

Tersine aynı dönemde İslâm dünyasının ise büyük bir gelişim içinde olduğunun izâhı şöyledir: “Hulefâ-yi Abbasiye ise neşr-i ulûm u maârif fevkalgaye himmet iyledikleri gibi Endülüs'deki Hulefâ-yi Emeviye dahi bu husûsda pek ziyâde sarf-ı mesâif iderlerdi.” Avrupa'daki tıp ilmi ise İslâm ülkelerinde tahsil görerek Frank İmparatorluğu'na giden Yahudilerin elinde idi. Yine ona göre Haçlı Seferleri zamanına dek Avrupa cehâlet içerisinde kalmıştır.⁴³⁸

⁴³⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 181.

⁴³⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 189.

⁴³⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 188.

Bu târihlerde Avrupa medeniyetinin ne kadar ilkel ve İslâm medeniyetinden geri olduğunu belirtmek için Paşa, Harun el-Reşid'in Charlemagne'ye hediye ettiği saati sihirli bir nesne sanarak kırmaya kalkan Frank yöneticilerinin gülünç durumlarını örnek olarak zikretmektedir.⁴³⁹ Aynı dönemdeki İslâm milleti ise büyük memleketleri feth edip medeniyet yoluna girdiğinden İslâm memleketlerinde ulûm ve sanâyi ilerlemiştir. Abbasi halifeleri "hîkemi" ilimlere çok rağbet ettiklerinden her fende mâhir kimseler yetişmiş ve astronomi bilimi de gelişmiştir.⁴⁴⁰ Avrupa'nın bu geri kalmışlığına karşın Abbasi Devleti karışıklık dönemlerinde bile ilim ve fennin ilerlemesine büyük önem vermiştir.⁴⁴¹

Cevdet Paşa'nın üzerinde durduğu bir diğer konu ise Frank kanûnlarıdır. Frankların putperestlik döneminden kalma bir kanûnnâmeleri olup, Frank hükümdârı Clovis'in Hristiyanlığı kabûlünden sonra yeniden düzenlenmiştir. Paşa, Clovis'in hazırlattığı "Salik Kanunnâmesi" [Loi Salique] için I. Justinianos'un kanûnnâmesine yaptığı gibi bir övgüden bahsetmez. Yaklaşık 300 sene sonra Charlemagne bu kanûnnâmenin birçok maddesini Roma kanûnları ile değiştirmiş olsa da Paşa'ya göre Fransa kanûnlarının ilk esâsı olan bu kanûnnâme hakkında şunları yazmaktadır:

Cerâimin isbâtı hakkında Frankların garib usûlü olup şöyle ki müttehem olmayan kimse min taraf Allah'a mahfûz olmak ve bu cihetle haklı olan galib gelmek i'tikadında olduklarından müddei ve müddei-i aleyh meydâne çıkub kılıç ile mukâtele iderlerdi. Hâlâ Avrupa'da düello dinilen mübâreze usûlünün icrâsı andan kalmışdır. Ve Salik Kanûnnâmesi hükmünce anveten zabt olunan yerler hidmet-i askeriyeye muhassas olmasıyla yalnız zükûra tefvîz olunarak nisâya intikâl itmediğine ve Fransa hükûmeti dahi fütûhatdan ma'dûd olduğına mebni Fransa'da nisâ tâifesinin tahta cülûs itdiği yokdur.⁴⁴²

Frankların toprak sistemi hakkında, Frank kavminin Galya'ya geldiği zaman ele geçirdiği toprakların çoğu kralların elinde kalırken bir kısmı da askerî sınıf arasında taksim edildiğini belirtmektedir. Devamında ise, "kur'a ile taksim olunan arâzi bervech-i mülkiyet tasarruf olunub ama krallara âid olan yerler arâzi-i mîrîye kâbilinden olarak bir mikdârı ba'zı zevâta mükâfât-ı kayd-ı hayât şartıyla ve şerâit-i sâire ile tefvîz olunagelür" demektedir. Ancak sonraki yıllarda bu mülkiyet şeklinin verâset usûlüne dönüşmesiyle "asilzâdegân" adı verilen sınıf meydâna gelmiş ve nüfûzlarını gittikçe artırmışlardır.⁴⁴³

⁴³⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 189.

⁴⁴⁰ Ahmed Cevdet, **Takvîmü'l-Edvâr**, s. 37.

⁴⁴¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 24.

⁴⁴² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 176-177.

⁴⁴³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 187-188.

4.2. Sınıf Ayrımı ve Feodalite Usûlü

Cevdet Paşa, Avrupa'daki sınıfsal ayrışmayı ve bunun doğurduğu feodalite usûlüne ayrıntılarıyla temas etmektedir. Paşa'ya göre, İslâmiyet'te sınıf ayrımı yoktur. Câmi gibi toplumsal kuruluşlar sınıf oluşumunu önler. Devamında İslâm toplumunun Hristiyan toplumundan farkını ise şöyle belirtmektedir:

Beyne'l-İslâm rû-nümâ olan teşekkülât-ı ictimâ'iyeye bu iki sınıf arasında bir büyük mesâfe görünmez ve düvel-i nasârada olduğu gibi fukarâyı ağniyâdan tefrik eden hadd bir güne şiddet ü kat'iyeti mutazammın olmadığından iki sınıf ahâli arasında tefrika vü husûmet âsârı görülmez. Binâen-alâ-zâlik akdâm-ı İslâmiyyede cummune ve socialiste ve nihiliste gibi firak-ı i'tizâliyye yoktur.⁴⁴⁴

Paşa'nın belirttiği üzere İslâmiyet'in aksine Hristiyan toplumlarda görülen sınıf ayrımı Ortaçağ boyunca feodalite usûlünün yaygınlaşmasına neden olmuştur. Frank İmparatorluğu'nun parçalanmasının ardından İtalya'da bulunan imparatorluk tâcı Papa tarafından Fransa Kralı II. Charles'e verilmiştir. Akdeniz'den Müslümanların hücumu ve kuzeyden de Normanların saldırıları yüzünden II. Charles mâddî yetersizliklerle karşılaşmıştır. Romalılar döneminde asilzâde sınıfını oluşturan dük denilen eyâlet yöneticilerine, sancak yöneticilerine yani kontlara ve hudut beylerbeyisi olan markilere o döneme kadar kayd-ı hayât şartıyla çeşitli mülkiyet hakları tahsis edilmişti. Ancak II. Charles bu hakları verâset usûlüne dönüştüren bir kanûn ortaya koymuş ve Avrupa'da yüzyıllar boyu devam edecek olan toprak aristokrasisinin doğmasına yol açmıştır. Bunun yanında asilzâdelere kral seçiminde oy kullanma hakkı da verilmiştir. Böylece merkezî devlet gücünün etkisi azalırken, “feodalite usûlünün hadd-i kemâle varmış”tır.⁴⁴⁵

20. yüzyıl târihçilerinin sıkça ele alacağı Avrupa feodal sistemiyle Osmanlı toprak sisteminin karşılaştırılması konusunda Paşa'nın, bu iki yapı arasında benzerlik görülse de büyük farklılıkların olduğunu belirtmesi, şâyân-ı dikkattir. Bu konuda şu izâhı yapmaktadır:

Feodalite usûlü bir cihetle mukaddemâ memâlik-i mahrûsede cârî olan mâlikâne ve zeâmet ve tımar usûlüne ve çiflikât muâmelesine benzer ise de pek çok cihetlerle ikisine dahi mübâyindir. Zirâ sâhib-i arz dinilen mâlikâne ve zeâmet ve tımar eshâbı yalnız arâzinin

⁴⁴⁴ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, ss. 260-261.

⁴⁴⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 190.

öşrüyle tapu hâsılâtını ve çiftlikât eshâbı arzın icâresini şirketi hasebiyle hakkını almakdan başka ahâli üzerinde bir gûne hakk-ı hükûmeti yoktur.⁴⁴⁶

Osmanlı toprak sistemiyle pek alâkası olmayan feodalitede feodal toprak sahipleri bağımsız birer kral gibi hareket edebilmekte, vergi toplayabilmekte, hukukî davâlara bakabilmekte, diğer feodal toprak sahiplerine savaş açabilmekte, saray tarzı şatolar inşâ edebilmekte ve hattâ para bastırabilmektedir. Paşa'ya göre iki sistem arasındaki büyük farklardan biri de Osmanlı çiftçilerinin gerek "sâhib-i arz" adı verilen tımarlı sipahilere gerekse toprak ağalarına karşı kanûn önünde kendilerini savunma haklarının olmasıdır. Oysa feodal beylerin malı olarak görülen serfler, büyük mezâlim ve ağır vergi altında ezilmekte, bunun yanında avlanma hakkı sadece soylulara tanınmış olduğu için bir tavşan veyâ güvercin vuran köylü bile idâm cezâsına çarptırılmaktaydı.⁴⁴⁷

Cevdet Paşa, Avrupa'da bir güven ortamı olmadığı için herkesin birer koruyucu bulmaya muhtaç olup, köylülerin de kendi rızâlarıyla veya çeşitli zorlamalarla emlakını nüfûzlu bir toprak sahibine verip onun himâyesi altına girdiğinden bahsetmektedir. Kralın himâyesi altında dükler ve kontlar, onların himâyesi altında da diğer arâzi sahipleri vardı. Böylece Fransa toprakları birbirine bağlı bir yapı içerisine girmiştir. Aynı tür bir yapılanma Avrupa'nın diğer ülkelerinde de görülmüştür.

Feodalite usûlünde Avrupa halkı şu dört sınıfa ayrılmıştır: Bunlardan ilki arâzî sahipleri, yani himâye edenler, ikincisi kendisine âit toprağı olan hürler, üçüncüsü soylulara ücret ödemekten başka bir yükümlülüğü bulunmayan hür çiftçiler ve dördüncüsü de toprakla birlikte alınıp satılan demirbaş köleler yani serflerdi.⁴⁴⁸

Ortaçağ Avrupa feodal düzenini Roma İmparatorluğu dönemi ile de karşılaştırarak insanların eşyâ gibi alınıp satıldığı Roma dönemine karşılık feodal düzende bunun, toprak üzerinden yapılabildiği insanların demirbaş derecesine düşmesini Avrupa'nın medeniyet yolunda attığı bir adım olarak kabûl eden Paşa, bu konuda şunları yazmaktadır:

Romalular zamanında insan sırf eşyâ-i sâire gibi alınub satılırken Franklar zamanında böyle res'en alınub satılması men' olunarak yalnız arâziye tâbi'yetle satılabildiğinden esâret maddesi bir mertebe tâ'dil ve demirbaşlık derecesine tenzîl edilmiş olmasına nazaran eski

⁴⁴⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 191.

⁴⁴⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 191.

⁴⁴⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 191-192.

vakte nisbetle Avrupa vâdi-i temeddünde bir adım ilerülemiş olduğu iddiâ olunur ise de işbu feodalite usûlünün müstetbî olduğu envâ' mekârih ve mezâlim toğrısı hiç insâniyete sığar şey değil idi.⁴⁴⁹

İnsanların toprak üzerinden alınıp-satıldığı feodal düzendeki kuralları da oldukça ağır bulmaktadır. Feodal toprak sahiplerinin himâye ettikleri çiftçileri çok gaddar bir şekilde akıl almaz âdetlerle yönettiklerini “ilk gece hakkı” örneği ile şöyle anlatmaktadır:

(...) pek gaddar olanların ilk gece hakkı ya'ni çiftçilerden biri kızını kocaya virecek oldukda ibtidâ hâmîsi tarafından bîkr-i izâle olub da sonra zifâf idilmek gibi bizlerce inanılmaz ve memâlik-i İslâmiye'de hatra ve hayâle gelmez muâmelât-ı tahammül-güdâzları akl ü insaf hâricindedir.⁴⁵⁰

Ortaçağ boyunca Avrupa'nın tamamına egemen olan bu sistem, Haçlı Seferleri sonrası yıkılmaya başlamıştır.

4.3. Haçlı Seferleri'nin Avrupa'ya Sosyo-Kültürel Yönden Etkisi

Cevdet Paşa, medeniyetlerin dışa açık olup temas hâlinde diğer kavimleri etkileyip değiştirdiği kanâatine sahiptir. Paşa'ya göre Avrupa'yı medenileştiren Asya'dır. Bunun en belirgin aracı ise Haçlı Seferleri'dir. Özellikle Avrupa'daki kat'i sınıf farklılığı ve feodalite usûlü Haçlı Seferleri sonrası yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Ayrıca Paşa, siyâsî anlamda başarısız olsa da bu seferler ile başta Fransa olmak üzere değişik Avrupa ülkelerinde birçok kazanım sağlandığını belirterek şunları ifâde etmektedir:

Zirâ ol asra göre ulûm u fûnun ve sanâyi İstanbul ile Mısır'da âlî derecede olduğundan buralarda Frenkler çok şeyler öğrenmişler ve hayli Rûm ve Süryanî ve Arap kitâbları iştirâ ile Avrupa'ya götürüb mütâlaa ile ibtidâ taklid olarak şî'r söylemeğe ve hikâyeler nazım eylemeğe başlamışlar ve andan sonra Avrupa'da eski Yunan ve Latin kitâbları mütâlaa olunmağa başladığı gibi Arabistan'dan İspanya'ya sirâyet iderek ehl-i İslâm beyninde şâyi olan ulûm u fûnûndan Endülüs'de Emevîlerin pâyitahtı olan Kurtuba'ya gidüb gelen Avrupaluların öğrendikleri tîb ve kimya ve fenn-i nebâtât ve hisâb ve hendese ve mantık ve hey'et gibi fenler dahi Avrupa'nın her tarafında neşr olunmağa başlayub ol vakite kadar Avrupa'ca nâ-mağlum olan envâ'-i nebâtât ve emtia dahi andan sonra meydâne çıkmıştır.⁴⁵¹

Haçlı Seferleri'nden sonraki dönemde Avrupa'nın her tarafında okullar açılarak, Avrupa'da ulûm ve sanâyi “hâlâ nazar-ı hayretle baktığımız” seviyeye yavaş yavaş

⁴⁴⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 192.

⁴⁵⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 192.

⁴⁵¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 204-205.

ulaşmaya başlamıştır. Avrupalılar ilk önce Arap ve Doğu Roma medeniyetlerini görerek taklit etmiş ve sonrasında da “hadd-i kemâle” erişmişlerdir. Bu seferler sırasında “usûl-i harbiye”yi öğrenen Avrupalılar gemi inşasında da bu asırdan sonra ilerlemişlerdir.⁴⁵²

Cevdet Paşa, Haçlı Seferleri'nin Avrupa toplumuna olumlu bir diğer etkisinin ise yaklaşık iki asır süren “sefer arkadaşlığı” sayesinde her Avrupa toplumunun kendisini bir millet gibi saymaya başlamasını, “muktezâ-i medeniyet” olarak aralarında yardımlaşma duygusu ve birlikteliğin oluşmasını göstermektedir. Avrupalıların İslâm dünyasında insana verilen değeri görüp etkilenmeleri ve yardımlaşma duygusunun bir sonucu olarak insanlığa hizmet etmek üzere “masonluk” denilen tarikatı kurmalarını anlatan Paşa, masonluğu şu şekilde övmektedir:

(...) hastagâna bakmak üzere birkaç tarikatler peydâ olduktan başka mücerred insâniyete hizmet olunmak ve her din ve mezhebden adam kabûl kılınmak üzere Avrupa'da hâlâ mu'teber olan Farmason tarîki dahi ol târihden sonra zuhûr itmişdir ki eshâbı beyinde kemânkeş sırrı gibi bir sır olarak yekdiğerini tanımak için beyinlerinde bir takım alâmât ve işârât-ı mevzûa' vardır.⁴⁵³

Avrupalılar, “memâlik-i mütemeddineyi” gördükten sonra gözleri açılmış ve artık her konuda akıl ilkeleri yolunda hareket etmeye başlamıştır. Din adamlarının aşılacağı korkulardan ve mutaassıp düşüncelerden sıyrılan Avrupalılar akli ön plana almışlardır. Böylece Haçlı Seferleri sırasında Papaların nüfûzu ilerlemişken seferlerin sonrasında etkileri kaybolmaya, hattâ aforoz yetkileri bile önemsenmemeye başlamıştır. Dine çok bağlı olan Fransa Kralı IX. Louis bile Fransa Devleti'ne sadece Tanrı'nın karışabileceğini ve Papa'nın bu konuda yetkisi olmadığını söylemiştir. Ondan sonra gelen Fransa kralları da aynı düşüncüyü kabûl etmiş ve Papa'ya karşı koyabilecek şekilde bir genel meclis kurmuştur. Almanya'da da artık imparatorlar Papa'nın onayını almadan seçilmeye başlamıştır. Böylece çoğu yerde Papa'nın nüfûzu azalmıştır.⁴⁵⁴

Haçlı Seferleri'nin Avrupa'ya diğer bir kazancının toplumsal sınıf yapılarının değişmesinde olduğunu şöyle izâh etmektedir:

(...) feodalite asrında Avrupa ahâlisi üç sınıf üzere olub birincisi asilzâdegân ve ikincisi papas takımı olarak bu iki sınıf envâ'-i imtiyâzat u müsâadata mazhar oldukları hâlde sınıf-i

⁴⁵² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 205.

⁴⁵³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 205.

⁴⁵⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 205.

sâlis yani âhâd-i nâs takımının kimi esir ve kimi esir gibi havar u hakir olarak asilzâdegân nazarında bayağı insanlardan addolunurlar idi.⁴⁵⁵

Ancak Haçlı Seferleri sonrasında Avrupa’da “efkârca ittihâd ve müsâvât” anlayışı ortaya çıkınca feodalite usûlü kırılmıştır. Onur kavramı sadece soylulara âit olmayıp; yararlılık ve kahramanlık gösteren kişiler dahi bundan nasibini almaya başlamıştır. Böylece eskiden soyluların insan yerine koymadığı sıradan halkın değeri anlaşılmıştır. Ayrıca bu seferlerde soylular paraya ihtiyaç duyduklarından sahip oldukları imtiyâzları şehir halkına satmaya başlayınca, bunu gören diğer şehir halkları da zorla hürriyetlerini kazanmak için mücâdeleye girişmiştir. Bu sûretle soyluların zulümlerinden ve baskılarından kurtulan halk sanâyi ve ticâret vasıtasıyla refâhını artırmış ve medeniyet yolunda ilerleme kaydetmişlerdir. Özellikle Fransa’daki soylular “Memâlik-i Şarkiye’ye” gittiklerinden Fransa’da rahat bir ortam oluşmuştur. Halk kralın, kral da halkın kıymetini gereği gibi bilince kraliyetin nüfûzu artmıştır. Bunun yanında Fransa’da bir takım yeni kanûnlar tanzîm olunup eski Roma kanûnları dahi itibar kazanınca, bu konularda bilgisiz olan soylular yerine halktan kişiler mahkemelerde ve meclislerde istihdam edilmeye başlanmıştır. Halkını koruyan ve soyluları terbiye eden krallara sahip Fransa “hükûmet-i mutlaka şekline girmiş”tir.

İngilizler diğer Avrupa milletlerinden daha önce “hürriyet ve serbesiyyet efkârına” meylettiklerinden, soylu sınıf bilgece hareket ederek sahip oldukları imtiyâzları zamanında ve doğru bir şekilde değiştirebildikleri için İngiltere Devleti “hükûmet-i meşrûta” şekline girmiş, soyluların şeref ve itibârı devam etmiştir. Almanya’da ise soylular imparatora karşı bağımsızlık iddiâsına düşmüşlerse de sadece imtiyâzlarında değişiklik yapabilmişlerdir.

Cevdet Paşa, feodalitenin yıkılmasından sonra bile Avrupa toplum düzeninin yine sınıflar arasındaki uyuma bağlı olduğunu ve bu sınıflardan hangisi toplumda ön plana çıkarsa onun görüşlerinin topluma hâkim olduğunu belirterek şu tespitleri yapmaktadır:

Ma’lûma devlet denilen hey’et-i mecmû’a evvelâ üç tabakaya münkasım olur ki dâire-i saltanat ve vucûh ü eşrâf-ı millet ve efrâd-ı ahâlidir. İşbu sunûf-ı selâse mütevâzin ve mütevâfik olursa cem’iyyetin âhengi düzgün olur ve illâ bozulur. Bozuk sözler buruk sesler

⁴⁵⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 159.

işitilir. Sonra bu üçten kangısı evvel davranıp da âhengi düzeltirse cem'iyet pek çok vakit anın havâsını çalıyor ve hükûmet o perdeden dem uruyor.⁴⁵⁶

Paşa, bütün bu gelişmelere rağmen, Avrupa'nın câhilliğinden kaynaklanan vahşetlerin yine de devam ettiğine inanmaktadır. Örnek olarak, 1315-1316 yıllarında Fransa'da oluşan kıtlık neticesinde Yahudilerin kuyulara sihir attıklarına inanılıp birçok Yahudi'nin işkenceyle öldürülmesini ve bunlara karşı yapılan baskıları zikretmektedir. Devamında "bu asırda kolera [veba] nev'inden bir umûmî hastalık zuhûr idüb bu dahi Avrupa'da Yahudilere isnâd olunmağla bîçâreler bu kere dahi pek ziyâde tazyîk olunmuşlardı" demektedir.⁴⁵⁷

Avrupa'nın bu durumunu aynı dönemdeki Osmanlı toplumuyla da şöyle karşılaştırmaktadır: "Hattâ Sultan Süleyman Hân hazretleri İstanbul'da meccânin için Dârü's-şifâ inşâ' iderken Avrupa'da bir şahıs tecennün itdikde şeytan girmiş deyü ateşe atılıb yakmak âdet-i vahşiyânesi henüz terk olunmamış idüğü mervîdir."⁴⁵⁸

Cevdet Paşa, çiçek aşısının Osmanlı'dan Avrupa'ya geçmesini ise şu şekilde anlatmaktadır: 18. yüzyıl başlarında Avrupa'da çiçek hastalığı nedeniyle birçok insan ölümle karşılaşırken Osmanlı bilim adamları bu hastalığa çâre olacak aşığı bulmuştur. O sırada Osmanlı Devleti'nde ikamet eden İngiltere elçisinin karısı Lady Mary Wortley Montagu bu aşının faydalarını görmüş; hattâ kendi çocuğu üzerinde de tatbik etmiş ve 1717 yılındaki bir mektubunda bundan bahsederek aşının İngiltere'de de kullanımına ön ayak olmuştur. Bu aşı Avrupa'nın her tarafına yayılarak tıp adamları tarafından kabûl edilmiş ise de böyle Allah tarafından gelen umûmi bir hastalığa ilâç yapmak Allah'a karşı gelmektir diyen papazlar bu aşının kullanımına karşı çıkmıştır. Halk da papazların sözüne uyarak ilâcı kullanmamış ve kullananlara da dinsiz gözüyle bakmıştır. Ancak bir süre sonra herkes aşının faydalarını gördüğünden kullanımı yaygınlaşmıştır.⁴⁵⁹

Avrupalılar için milâdî 15. asrı önemli bir dönüm noktası olarak gören Paşa, bu yüzyılda birçok önemli gelişmenin vuku bulunduğunu da anlatmaktadır: "(...) Fransa'da muvazzaf asker ihdâsı ve İstanbul'un fethi ve her yerde hüsn-i idâre memleket için

⁴⁵⁶ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, s. 219.

⁴⁵⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 207-208.

⁴⁵⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 218.

⁴⁵⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, ss. 234-235.

tedâbir-i lâzıme ittihâzı gibi ahvâl-i umûmiyenin tebdil ve tecdidine bâis olan şeyler hep ol asrın vukuatındandır.”

Coğrafi keşiflerin de bu dönemde gerçekleştiğini belirten Paşa, İspanyolların Amerika kıt'asını, Portekizlilerin ise Afrika kıyılarını dolaşarak Ümit Burnu yolunu keşfettiklerini, bu keşiflerle birlikte Avrupa'nın gerek ticâret gerekse diğer yönlerden kazanımlar elde ettiğini ifade etmektedir. Cevdet Paşa, Avrupa'daki bu gelişimin nedenlerinden biri olarak da İstanbul'un 1453 yılında Osmanlılar tarafından fethedilmesinden sonra buradaki ilim adamlarının Avrupa'ya giderek çalışmalarına orada devam etmesini göstermektedir.⁴⁶⁰

Milâdî 15. yüzyıl Avrupa için “asr-ı cedîd” olduğundan dolayı Avrupalı müverrihler Hz. Âdem'den Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkıldığı 476 yılına kadar geçen döneme “Târih-i Atik”, bu târihten İstanbul'un fethi olan 1453 veya Amerika kıt'asının keşfi olan 1492 yılına kadar geçen döneme “Kurûn-ı Vustâ” ve o dönemden sonrasını ise “Târih-i Cedîd” diye adlandırmışlardır. Ancak bu tip bir çağ taksîmâtını yanlış bulan Cevdet Paşa sadece Müslümanlar açısından değil, Avrupalılar açısından da İslâmiyet'in ortaya çıkışının Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından daha büyük bir öneme sahip olduğunu söyleyerek târihî çağların iki kısma ayrılması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre, “devr-i Âdem'den asr-ı saâdet-i Muhammediye'ye Târih-i Atik ve andan sonrasına Târih-i Cedîd” denilmesi daha doğrudur. Bunun yanında Târih-i Cedîd içerisinde de milâdî 15. yüzyılın maârifin ve sanâyinin yüksek seviyeye çıkarak Avrupa'nın medeniyet yolunda hız almasını sağladığı için ayrı bir dönem olarak ele alınabileceği görüşündedir.⁴⁶¹

4.4. Matbaanın Avrupa'da Yayılması

Cevdet Paşa, matbaayı insan icâdının en yüksek ve faydalı bir icâdı olarak görmektedir. Paşa'ya göre, Avrupa milletlerinin ve Amerika'nın sanâyi alanında büyük bir hızla ilerlemesinin dayanağı matbaadır.⁴⁶² 15. yüzyılda icâd edilen matbaa ile her türlü ilim

⁴⁶⁰ Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 1, s. 212.

⁴⁶¹ Ahmed Cevdet, *Tezâkir 40-Tetimme*, s. 242.

⁴⁶² Ahmed Cevdet, *Târih-i Cevdet*, 1, s. 68.

ve maârif pek kolaylıkla yayılmaya ve Avrupa'da “medeniyet-i kemâl sür'at ile terakkî bulmağa başlamış idi.”⁴⁶³

Bir kitabın el yazısı ile kopyasını çıkarmak gerek zaman gerekse masraf bakımından oldukça meşakkatlidir. Kısa zamanda çok sayıda kitap basma işlemi ile insanlığa faydalı ilimler gelişmiştir. İlimlerin yayılması yeni şeylerin keşfine, milletlerin birbirlerini tanımalarına ve medeniyetin olgunluğa erişmesine neden olmuştur. Paşa'nın belirttiği üzere, medeniyette ne kadar gelişmiş olursa olsun, bir kavim geride eser bırakmazsa bilginin kaybolması muhakkaktır: “Ve mukaddemleri dahi kesb-i temeddün itmiş olan ba'zı milletlerde funûn u maârif ilerülemişiken eserleri münteşir olmadığından kendülerinin inkırazıyla içlerinde devrân iden maârif ve mâlûmat dahi kâin lemyekün hükmine girmiştir.”⁴⁶⁴

Avrupa'da ilk baskı Almanya'da “Mayans” [Mainz] şehrinde “Gutenbörk” [Gutenberg]⁴⁶⁵ ile “Fust” [Fust]⁴⁶⁶ tarafından kurulan matbaada yapılmıştır. Paşa'ya göre Gutenberg ilk “san'at-ı tab”ı Strassburg şehrinde yapmış olduğu tahmin edildiğinden Mainz ile Strassburg kentleri arasında çekişme vardır.

Gutenberg ve Fust kurmuş oldukları matbaa şirketinde “Kırk İki Satırlı İncil-i Şerif” ibasmışlardır. Ancak 1456-57 yılında aralarında anlaşmazlık çıkmış ve Gutenberg'in kendisine olan borcuna karşılık, Fust şirketteki bütün hisseleri kendi üzerine almıştır. Gutenberg bazı zevatın yardımıyla başka bir matbaa açarak kitap basımını sürdürmüş ve 1468 yılında ölmüştür. Fust da matbaa işine devam ederek 13 Ağustos 1457 yılında Zebur'u basmıştır. Paşa'ya göre târihli olarak basılan ilk kitap budur. 1462 yılında da ilk kez Latince olarak Tevrat-ı Şerif'i matbaada basmışlardır.

Paşa, “fenn-i tab'ın mûcid-i evveli” olarak Gutenberg'in görülmesine karşın bazı târihçiler tarafından bu sanatın ilk mûcidinin Hollandalı “Loran Koster” olduğu görüşlerine

⁴⁶³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 213.

⁴⁶⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 68.

⁴⁶⁵ Johannes Gutenberg (1398-1468).

⁴⁶⁶ Johann Fust (1400-1466).

de değinmiştir.⁴⁶⁷ Buna rağmen matbaanın icâdının yine Gutenberg'e isnâd olunması gerektiği düşüncesindedir.

Bu bilgileri vermesine rağmen Cevdet Paşa, matbaayı ilk kullanan topluluk konusunda şüphecidir. Ona göre, “Her ne hâl ise menâfi' fenn-i tab' herkesin nezdinde müsellemler olduktan sonra bunu ibtidâ Çinlüler veyâ Endülüs Arabları bulmuş deyü ba'zı rivâyetler çıkmış ise de derece-i sübûte varmamıştır.”⁴⁶⁸

1462 yılında Mainz şehri istilâ edilmiş ve tab'hâneler harap olmuştur. Matbaa işi bir müddet askıda kaldıktan sonra diğer şehirlere de yayılmıştır. Ancak matbaanın Avrupa'da kabûl görmesi ve yayılması süreci sancılı geçmiştir.

Paşa'nın anlattığına göre Fransa'nın matbaa ile tanışması Fust sayesinde olmuştur. Fust 1466 yılında matbaadan çıkma Tevrat nüshalarını Paris'te satınca birtakım mutaassıplar, “(...) bu herif sihirbâzdır ve bu nüshalarda sürhle ma'mûl olan resimleri insan kanıyla yapmıştır” diyerek onu hapse attırmışlardır. O sırada Fransa kralı bulunan “On birinci Lui” [XI. Louis (1461-1483)] “san'at-ı tab'ı” merak edip bunun sırrını açıklaması şartıyla Fust'u hapisten çıkarmış ise de aynı sene Fust vebadan ölmüştür. Ancak kral bu işin peşini bırakmayarak sonradan Fransa'da matbaacılık revaç bulmuştur. XI. Louis, Mainz kentinden 3 kişiyi Paris'e getirtmiş ve bu dönemde matbaacılık faaliyetleri artmıştır. Matbaa yayılınca el yazısına olan ilgi azalmış ve hattatların menfaatleri sekteye uğramıştır. Bunun üzerine hattatlar ahâliyi kandırıp bu 3 kişi için sihirbaz suçlamasında bulunmuş; hattâ parlamentodan dahi destek görmüşlerdir. Ancak XI. Louis matbaacılığı himâyesine almış ve “On ikinci Lui” [XII. Louis (1498-1515)] döneminde de matbaacılık işiyle uğraşanlara büyük imtiyâzlar verilmiştir. I. François kendisinden önce gelenlerin verdikleri imtiyâzları tasdik etmiş ve genişletmiştir. Böylece matbaacılık Fransa'da oldukça ilerlemiştir. Lâkin bu sırada Paşa'nın dikkatini çeken şu durum meydana gelmiştir: “(...) Paris'de (Sorbon) nâm Darü'l-fünûn hâcelerinin şikâyetleri üzerine bu imtiyâzât tebdil ü tagyir olunub olvakit (sansür) ya'nî basılacak kitabları evvel-i emrde gözden

⁴⁶⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 70.

⁴⁶⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 71.

geçürmek üzere müfettiş tâyini usûlünden ittihâz olunmuştur.”⁴⁶⁹ Bu şekilde sansürün nasıl ortaya çıktığı da Paşa tarafından izâh edilmektedir.

İspanya’da matbaacılık 1471 yılında başlamış, bundan yüz sene sonra da Rusya’da yayılmıştır. İngiltere’ye de 1471 yılında bir kişi matbaa harflerini götürmüş ise de imâline ve icrâsına o bölgenin “hükkâm u zâbitânı” mâni olmuştur. Yine İngiltere’nin “Norvik” [Norwich] şehrinde tab’hâne inşâsına başlanmış; ancak birtakım “kaba zihinli” adamlar toplanarak, “böyle fâidesi yok ve zararı çok bir nev’ icâd-ı san’atın icrâsı tecviz olunur mu” diyerek topluma faydalı bir “mâdde-i hayriyenin” yasaklanması için parlamentoya başvurmuşlardır. Buna karşın zamanla matbaa kullanımı yaygınlaşmış ve matbaa harflerinin geliştirilmesiyle kitap basımı “derece-i kemâle” erişmiştir. Özellikle 1590’lı yıllarda Felemenk’de basılan kitaplar maârif yönünden fazlasıyla kabûl görmüştür.

Cevdet Paşa, “avâm-ı nâs”ın çocuk gibi kendi menfaatlerini teşhis edemeyip dâimâ içlerinden bir “fırka-yı mütemâyizenin” tahrikleriyle kendi aleyhlerine hareket ettikleri görüşündedir. Buna en güzel örnek olarak da Frenk hattatların teşvikleriyle matbaa sanatına karşı çıkan halkı göstermektedir. Ancak bu karşı çıkışlara rağmen matbaanın Avrupa’da yayılmasını kimse engelleyemeyerek “maârif ü mâlûmât münteşir olmuştur”. Paşa, matbaanın memâlik-i Şarkiye’de ilk önce İstanbul’a geldiğini, bunun da pek çok seneler sonra olduğunu belirtmiştir. Bunun nedenini ise, Osmanlı’nın Avrupalılarla ilişkilerinin uzak olmasına bağlamıştır: “(...) vakt ü hâl iktizâsıyla ve olvakitler henüz Avrupalular ile ihtilât olmamak hasebiyle” Ona göre bu yüzden Osmanlı Avrupa’yı aydınlatan bu ışıktan uzun yıllar mahrûm kalmış ve “Avrupa’nın her köşesini iş’â-yı maârif ile rûşenâ iden böyle bir seyyâre-i nev zuhûrun ziyâ’sı aktâr-ı Şarkiye’ye pek güç vâsıl olmuştur.”⁴⁷⁰

4.5. Fransa’da Hürriyet Fikrinin Ortaya Çıkışı

Cevdet Paşa’nın belirttiği gibi Haçlı Seferleri ile Avrupa toplumları İslâm dünyâsından hürriyet ve serbesiyet fikirlerini de öğrenmiştir. Bu sayede insan olmanın onurunu anlayan “âhâd-i nâs” zamanla bazı haklarını da aramayababladığını belirten Paşa, şunları yazmaktadır:

⁴⁶⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 73.

⁴⁷⁰ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 74.

Muharebât-ı Sâlibiye münâsebetiyle Frenkler memâlik-i Şarkiye'ye gelüb de millet-i İslâmiye'deki hürriyet ve serbesiyyeti gördükleri gibi gözleri açılarak insanda ahvâl-i tabîyeden olan hürriyet sevdâsı cümlesinin efkârını sarmış olduğundan artık bunlar evvelki hâlde kullanılamayub refte refte kendülerine ba'zı müsâadât itâsına mecbûrfiyet gelmiş idi.⁴⁷¹

Bu fikirlerin Avrupa'da yayılmasıyla, Avrupa devletleri tebaalarına birtakım hakları vermek zorunda kalmıştır. İngiltere'de halka “derece derece mazhâr-ı müsâadat” olunurken, aynı zamanda hükûmet otoritesi bir anayasa ile sınırlandırılarak hükûmet-i meşrûta tesis edilmiştir. Halka tanınan haklar dinî olarak da verilmiş ve Protestan mezhebi İngiltere'de yayılmıştır.

Almanya'da imparatorlar İtalya'daki nüfuzlarını korumak için bir taraftan Alman soylularına fazlasıyla haklar tanırken bir taraftan da Papalara saygılı davranmaya mecbûr olduklarından, “Almanya asilzâdegânı ziyâde kuvvet bulup refterefte birer hükümdâr-ı müstakil olmuşlardır.” Paşa'nın bu duruma gösterdiği örnek ise Brandenburg Markiliği'nin zamanla güçlenerek Prusya Krallığı'na dönüşmesidir. Almanya imparatorları halka da haklar tanımış ve bu sıralarda Almanya'nın kuzey bölgelerinde Protestan mezhebi yayılmıştır.

Bu iki devlete nazaran Fransa'da ise halk çok kötü bir durumdaydı. Feodalite döneminde halk zulüm ve baskı altındayken Fransa kralları bu duruma son vermişse de Paşa'ya göre üçüncü sınıfı oluşturan Fransız halkına uygulanan mezâlim devam etmiştir. Bunu şöyle anlatıyor:

(...) emlak ve arâzînin ekseri iki sınıf-ı mümtâzın ya'ni asilzâdegân ile papas ve piskoposların yedinde kalarak sınıf-ı sâlis ya'ni âhâd-i nâs sınıfı anların hidmetkârı hükümünde zelil ü hakir oldukları hâlde bârgîran-ı tekâlîf-i devlet hep anların üzerinde idi.⁴⁷²

“Sınıf-ı sâlis”, devlet tarafından iyi muamele göreceği yerde hükûmet memurlarının hakaretlerine ve mültezimlerin zulümlerine mâruz kalmıştır. Fransa kralları hükûmet-i mutlakalarını devam ettirebilmek için halkı her türlü “serbesti-i efkâr-ı politikkiye ve mezhebiyyeden” mahrûm bırakmışlar; bu durum ise halk tarafından devlet aleyhinde düşüncelere neden olmuştur. Fransa eyâletlerinin bazılarında Roma kanûnunun ve örfünün

⁴⁷¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 159.

⁴⁷² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 160.

geçerli olması nedeniyle davâlarda çözümsüzlük yaşanırken, hâkimlik makamları parayla alınıp satılmaya başlanmıştır. Bu durum ise adâletin sağlanamamasını doğurmuştur. Düşünce suçundan dolayı haksız yere tutuklanan kişilerin Bastille Hapishânesi'ne gönderilmesini de eleştiren Paşa, şunları yazmaktadır:

Kral ve hükûmet tarafından makbul olmayan kimseler veyâhud makrîbin-i kraliyenin sevmediği zâtlar aleyhine emirnâmeler ısdâr olunur. Ve bunlarda kimin ismi mûnderic ise bi'l-istintâk Paris şehrinde Bastil nâmıyla ma'rif olan kal'a-i mânend-i hapishâneye ilka kılınur idi.⁴⁷³

Ancak halk eskisi gibi câhil olmadığından düşüncelerini açıkça dile getirmeye, soylular ve papazlar ile beraber kraliyetle alay etmeye başlamıştır. Paşa, âhâd-i nâs içerisinde yer alan burjuva sınıfının da ilmî yönden geliştikleri hâlde siyâsî olarak hâlâ soylulardan düşük sınıfta yer aldıklarından dolayı siyâsî bakımdan da eşitlik talep ettiklerini şu şekilde izâh etmektedir:

Ve şehirler ahâlisi⁴⁷⁴ haylice terbiye ve mâ'lûmât kesb iderek mua'melât-ı âdiyede asilzâdegân ile bir müsâvât hâline gelmiş oldukları hâlde mua'melât-ı resmîyede müsâvât olmayub hele asilzâdegân olmadıkca kimesnenin ordularda zâbit sıfatıyla bulunamaması gibi asilzâdegâna i'tâ olunan imtiyâzlar sınıf-ı sâlisden olan şehrilere pek ziyâde te'sir iderek mua'melât-ı resmîyede müsâvât tahsil eylemek emeline düşmüş idiler.⁴⁷⁵

XIV. Louis dönemindeki eğitim faaliyetleri ile halk ilim ve maârif yönünden gelişmiştir. Sanâyinin ve ticâretin ilerlemesine karşın devletin mâliyesinin kötü durumda olması Paşa'ya göre gariptir. İmtiyâzların kaldırılması zorunlu bir durum olmasına rağmen gerek asilzâdegân gerekse papazlar buna karşı çıkmakta idi. Bu sırada "serbesiyet-i efkâra" dâir kitaplar yasaklanmışsa da halk bunları gizlice almakta ve hırsıyla okumaktaydı.

XV. Louis döneminde ise kral ve çevresi vaktini zevk ve sefâ ile geçirmekte, buna karşın devletin mâliyesi gittikçe kötüleşmekteydi. Paşa, bu dönemdeki Fransız filozofların ve ansiklopedistlerin devlet ve din üzerine eserler yazarak halkı etkilediği görüşünü şöyle belirtmektedir:

⁴⁷³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 160.

⁴⁷⁴ Fransızca "kent, kasaba" gibi anlamlar taşıyan "bourg" kelimesinden türeyen "burjuvazi" kelimesini Cevdet Paşa "şehirler ahâlisi" olarak nitelemiştir.

⁴⁷⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 161.

Kralın böyle suî-etvârıyla kraliyet mesnedinin şân ve i'tibârı tenzîl itmekde olduğu hâlde ol asrın feylesoflarından Monteskiyö⁴⁷⁶ nâm müellif-i meşhûr hey'et-i devlet nedir ve adâlet ve hakkâniyet ne dimekdir. Ve bunların asıl ve esâsını beyân itdiği ve meşhur Volter⁴⁷⁷ dahi her şeyi istihzâ ile akâid ve efkâr-ı âtikayı i'tibârdan düşürdüğü gibi Ruso⁴⁷⁸ nâm müellif dahi gâyet münşiyâne olarak te'lif itdiği kitaplarda devlet ve din ve mezhebin ahvâl-i esâsîyesinden sûret-i muvazzahada bahs itmışdir.⁴⁷⁹

Müellif burada dikkat çekici bir ayrıntıyı vererek; bu filozofların ve ansiklopedistlerin düşüncelerinin halk tarafından farklı anlaşarak, toplumun yanlış yola saptığını vurgularken, şunları dile getirmektedir:

Öteden berü gerek efkâr-ı politikiye ve gerek efkâr-ı dîniye ve mezhebîyece her dürlü serbesiyetden mahrum tutulan Fransa ahâlisi heman bu müelliflere tâbî' olarak efkâr-ı umûmiye bir başka şekle girmeğe başlayub hâlbuki bu halkın olvakte kadar bilâ-terbiye hâlî kalan ezhânına birdenbire bu misillü efkâr-ı felsefiye ilkâ olunduğu gibi havsala-i fehm ve i'zânına sığmayub ve âhâd-i nâs ve bu misillü ebhâs-ı umûmiyeyi def'aten anlamayub behayr'en hayrete düşerek ekser husûsâta yanlış mânâ' virdikleri cihetle efkâr-ı umûmiye bir yanlış yola sapmış idi.

Cevdet Paşa bu durumun ise, halk arasında Antik Yunan'da görülen “Kelbiyyun” [Kynik]⁴⁸⁰ felsefesinin öğretileri gibi dinsizliğe yol açtığını iddiâ etmektedir:

Diğer bâzı müellifin dahi hükemâ-yı Kelbîyyun tavrını tutarak dünyâ hoşca yaşamaktan ibâretidir başka fasliyet ve vekahat yokdur kelâmını esas ittihâz ile halkı bütün bütün dinsizlik yoluna sevk itdüklerinden nâşî Fransa'da gündün güne dinsizlik efkârı galebe iderek serbesiyet sevdâsı derece-i ifrâta götürülmüş idi.

Böylece kralın tavrı kötüleştikçe halkın fikirleri başkalaşmış ve “Fransa bir acîb tavr u hâl” girmiştir.

Fransa böyle bir fenâ durumdayken Katolikler arasında “irâde-i cüz'iy” meselesinden dolayı eskiden sürüncemede kalmış olan bir kavga Cizvitler aleyhine yeniden ortaya çıkmış ve kralın bir mutaassıp tarafından yaralanmasının arkasında

⁴⁷⁶ Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu (1689-1755). Siyâsî yönetim tazı, hukuk ve toplum üzerine eserler veren Fransız yazar.

⁴⁷⁷ François Marie Arouet (1694-1778). Daha çok mahlası Voltaire olarak tanınan, din ve ifâde özgürlüklerinin yanında insan hakları konusunda da felsefî fikirleriyle ön plana çıkan Fransız yazar.

⁴⁷⁸ Jean Jacques Rousseau (1712-1778). Devlet ve toplum yapısı hakkındaki fikirleri üzerine eserler veren Cenevizli yazar.

⁴⁷⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 230.

⁴⁸⁰ Antik Yunan'da Antisthenes (M.Ö. 445-M.Ö. 365) tarafından kurulan bir felsefî sistemdir. Bu sistemin savunucularına göre insan erdem ve mutluluğa, hiç bir değere bağlı olmadan, tüm gereksinmelerinden sıyrılarak bağımsız olarak erişebilir. Kynik adı bu felsefî sistemin öğretisine uygun yaşayanların toplum içindeki durumları nedeniyle Kynos sözcüğünden türetilen Kynik (köpek gibi-köpeksi) sözcüğünden gelmektedir.

Cizvitler olduğu Őüphesiyle bu tarikat yasaklanmıştır. Paşa, Protestanlığın ortaya çıkışından sonra Katolik mezhebine zaaf gelip, Fransa'da "efkâr-ı umûmiye" başka bir yola girmiş ve din işleri bozulmaya başlamışken Katolik papazların böyle işlerle uğraşmasını anlamsız bulmuştur.⁴⁸¹

Cevdet Paşa, Fransa'da bozulmakta olan toplum düzenine karşı "eski âdât u usûlün tecdîdiyle Fransa için bir yeni çığır açılmasının zamanı gelmiş" olduğunu ve Fransız vükelâsının içerisinde de buna gücü yeten kimseler olmasına rağmen XVI. Louis'in yanlış politikaları neticesinde bu tedbirlerin sonuçsuz kaldığını belirtmiştir. Oysa ona göre, "böyle şiddetlü bora zamanında hükümdâr olan zât makâmında sebât ile cesurâne ve cansiperâne dümeni eline almaz ise akıntı gâlib gelerek ve rüzgâr kulağuz olarak sefine-i devletin tehlikeye uğraması melhûz-ı kâvidir."⁴⁸²

4.6. Avrupa'daki Sosyal Akımlar Üzerine

Cevdet Paşa, Fransız İhtilâli sonrası, özellikle 19. yüzyılda Avrupa'da geniş bir şekilde yayılan düşünce akımlarına da eğilmektedir. Paşa'ya göre Avrupa'da gelişim sağlayan Komünizm, Sosyalizm ve Nihilizm gibi toplumsal düşüncelerin kaynağı Asya kıt'asıdır. İran'da Sasânîler zamanında ortaya çıkan "Merdek" [Mazdek]⁴⁸³ mezhebini bu düşünce akımlarının başlangıcı olarak görmektedir. Buna göre, Mazdek insanlığın Âdem'den ve Havva'dan türemesinden hareketle mal ve kadın üzerinde herkesin ortak olduğu yönündeki fikirleriyle İran'da zuhûr eylemiş ve zamanla fikirleri yayılmıştır.⁴⁸⁴ Ancak Sasanî hükümdârı Nuşirevân döneminde Mazdek idâm edilmiş ve taraftarları dağıtılmıştır.⁴⁸⁵ Müellif, Mazdekîlerden geriye kalanlar İslâmîyet'in ortaya çıkışından sonra bile gizlice âyinlerini sürdürdüklerini belirterek bunların Alevîlik ile bağlantısını şöyle kuruyor: "Arası çok geçmeyüb dîn-i İslâm etrafa münteşir oldukda Merdekîler ehl-i İslâm içine karışdılar ve ara sıra birer tarfık ile ahkâm-ı dîniyeyi ifsâda kalkışdılar. Ekseriyâ Alevîlik perdesi arkasına gizlenüb âyîn-i bâtıllarını icrâdan gerü kalmadılar."⁴⁸⁶

⁴⁸¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 230.

⁴⁸² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 6, s. 161.

⁴⁸³ Mazdek, Sasânî hükümdârı I. Kavad (488-531) döneminde ortaya çıkmış ve proto-sosyalist görüşleriyle taraftar toplamış bir Zerdüşî din adamıdır.

⁴⁸⁴ Ahmed Cevdet, **Sosyalistlere Dâir Bir Makale**, İstanbul Belediyesi Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet Kitaplığı, nr. 8, s. 1.

⁴⁸⁵ Ahmed Cevdet, **Sosyalistlere Dâir Bir Makale**, s. 3.

⁴⁸⁶ Ahmed Cevdet, **Sosyalistlere Dâir Bir Makale**, s. 4.

Suriye’de taraftarları bulunan Bâtîniye mezhebi⁴⁸⁷ de Cevdet Paşa’nın ifâdesine göre Mazdekî olup, Haçlı Seferleri sırasında Suriye taraflarından geçen Avrupalılar, Mazdekîlerin fikirlerini tanıyıp Avrupa’ya taşımışlardır. Ancak bu fikirleri alenen söyleyemedikleri için Bâtîniye mezhebinden gördükleri şekilde aralarında gizli cemiyetler kurmuşlardır. Bu cemiyetleri şu şekilde anlatmaktadır:

Ve ol zaman Avrupa zulümât-ı cehl içinde olub ulûm ve fûnûn sevdâsını oraya Mısır ve Suriye’den avdet eyleyen ehl-i Sâlib götürmüşdü (...) Bunanla beraber hürriyet ve serbesiyet efkârını da götürmüşlerdir. Fakat feodalite asırları olmak hasebiyle bu dürlü sözler Avrupa’da alenen söylenemez olduğuna mebnî Bâtîniye’den gördükleri usûl üzere gizlü cemiyetler işâretler vaz’etmişlerdir. İşte Farmason tarîki bu vechle zuhûr etmişdir ki işâretleri Bektâşiler beyninde müsta’mel olan işâretlere pek benzer. Mukaddemât-ı meşrûhaya nazaran ehl-i Sâlib o zaman Bâtîniye’de esrâr addolunan Merdekî efkârını dahi berâber götürmüşler ise de meydâne çıkamayub mahfi kalmışdır.⁴⁸⁸

Yine iddiâsına göre, Avrupa’da ortaya çıkan Komünizm⁴⁸⁹, Sosyalizm⁴⁹⁰ ve Nihilizm⁴⁹¹ mezhepleri Mazdekî âyini demektir. Şöyle ki; “bunların beyinlerinde teferruâtca fark var ise de hep emlâkde hukuk-ı tasarrufu ve nisâda usûl-i izdivâcî ilgadan ibâret olmağla esâsen cümlesi birdir.”⁴⁹²

Paşa, buraya kadar anlattıklarını da şu şekilde özetlemektedir:

El-hâsıl İnan’da zuhûr eden Merdekî mesleği sonra memâlik-i İslâmiye’de Bâtîniye’den olan firak-ı dâlle mezâhibine münkâlib olmuşdur ve ekseriyâ Alevîlik hırkasına bürünmüşdür. Ba’dehû Avrupa’ya gidüb elbise-i sevdâyı Efrenciye telebbüs ederek Komünizm Sosyalist Nihilist gibi nâmlar takınmışdır.

Bu fikirlerin Avrupa’da yayılmasını ise dînî duyguların zayıflamasıyla bağlantılı görmektedir: “Efkâr-ı diniyeye za’af geldikce bu misillü firak-ı dâllenin çoğalması ve

⁴⁸⁷ Âyet ve hadislerin dış (zahirî) anlamları yanında bir de iç (batinî) anlamları olduğunu ileri sürüp, asıl mânânın bunda saklı olduğunu savunan düşünce sistemidir. 9. yüzyılda ortaya çıkıp etkisini 11. yüzyılda göstermiştir. Hasan Sabbah ve onun önderliğindeki “Haşhaşiler” denilen grup da Bâtîni zümre içerisinde yer almaktadırlar.

⁴⁸⁸ Ahmed Cevdet, **Sosyalistlere Dâir Bir Makale**, s. 5.

⁴⁸⁹ Komünizm, toplumsal örgütlenme üzerine kuramsal bir sistem ve tüm malların ortak mülkiyetine dayalı politik harekettir. Sınıfsız bir toplum yaratma amacı taşıyan bu sistemin 19. yüzyıl Avrupa’sındaki en önemli temsilcileri Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895) olmuştur.

⁴⁹⁰ Sosyalizm veyâ diğer bir anlamıyla “toplumculuk”, iktidâr gücünün ve üretim araçlarının halk tarafından kontrol edilmesini dayalı bir düşünce sistemidir. Sosyalist sistem, komünizmle aynı görülse de onun alt evresini oluşturması bakımından farklılık arz eder.

⁴⁹¹ Nihilizm, diğer bir deyişle “Hiççilik”, 19. yüzyıl ortalarında Rusya’da özellikle genç entelektüeller arasında taraftar bularak yükselen bir felsefî akımdır. Her şeyin anlamdan ve değerden yoksun olduğunu savunan Nihilistler Tanrı’nın varlığını, iradenin özgürlüğünü, bilginin imkânını ve ahlâkî yok sayarlar.

⁴⁹² Ahmed Cevdet, **Sosyalistlere Dâir Bir Makale**, s. 5.

ale'l-husûs cânib-i hükûmetden mümânaat görmez ise az vakit zarfında meydân alması tabidir.”⁴⁹³

Cevdet Paşa'nın dikkat çektiği bir diğer nokta ise Avrupa'da bu tür fikirlerin yayılmasını sağlayan bir etkenin de Avrupa'nın sınıflı toplum yapısına sahip olmasıdır. Avrupa'daki bu adâletsizlik insanları her şeyi mübâh sayan bir düşünceye sevk etmiş ve sonunda Avrupa'da genel bir ihtilâl-in patlak vermesine sebebiyet vermiştir:

Ve Avrupa'nın ibâhiyyûn⁴⁹⁴ mesleğine pek ziyâde istidâdı vardır. Zirâ ağınyâsı ne kadar servet ü yesâra mâlik iseler fukarâsı o kadar mahrûm ve meyûs bir hâldedir ve âdet ve teâmül-i âmme ibâhiyye mezhebine pek ziyâde müsâiddir. Efkar-ı diniye ise yevmen fi-yevmen mahvolub gidiyor. Binâenaleyh Avrupa'nın her tarafında ibâhiye pek çoğalmış ve gündün güne çoğalmakda bulunmuşdur. Bu ise bir gün Avrupa'nın başına bir büyük felâket getireceği ya'ni her tarafda ihtilâl-i umûmi çıkaracağı siyâk u sibâk-ı ahvâlden anlaşılıyor.⁴⁹⁵

4.7. Hristiyan ve Müslüman Din Adamları Arasındaki Farklılıklar

Cevdet Paşa, Avrupa ile Asya kıt'ası, Avrupa devletleri ve hükümdârları ile İslâm devletleri ve hükümdârları karşılaştırmaları dışında İslâm ve Hristiyanlık mukayesesi de yapmaktadır.

Bosna müfettişliği görevi sonrası İstanbul'a dönen Paşa'nın bindiği gemide bulunan Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Marquis de Moustier ile arasında bir sohbet gerçekleşmiştir. Moustier, “Napoléon Bonaparte eğer bir dîn ile mütedeyyin olsam Müslüman olurum. Zirâ dîn-i İslâm'da clerge ya'ni rûhbâniyyet yoktur.” şeklinde ifâde de bulunduğu; ancak kendisinin İstanbul'da ulemâ sınıfının “clerge” tarzındaki rütbelerini öğrendiğini söylemektedir. Cevdet Paşa ise buna şu cevabı vermektedir: “Napoléon Bonaparte bu meseleyi âlâ tahkîk eylemiş ve güzle söylemiş. Fi'l-hakika İslâm'da clerge yokdur ve 'lâ rûhbâniyyetü fi'l İslâm' deyü bir hadîs-i şerif vardır. Gördüğünüz sarıklılar clerge değillerdir. Zirâ anlarda bir sıfat-ı resmiyyei rûhbâniyye yoktur.”⁴⁹⁶ Devamında

⁴⁹³ Ahmed Cevdet, **Sosyalistlere Dâir Bir Makale**, s. 6.

⁴⁹⁴ “Bir işin yapılıp yapılmamasını serbest kılma” mânâsına gelen “ibâhe” kelimesinden türetilen İbâhiyye, İslâmiyet'in koymuş olduğu yasakların bütünü veyâ bir kısmını helâl sayan bir mezheptir. Bu mezhebi savunanlara göre nefsin hoşlanıp zevk aldığı her şey meşrûdur. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Âgâh Çubukçu, “Gazzaliye Göre İbahilik”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 5, (1), 1956, ss. 165-172.

⁴⁹⁵ Ahmed Cevdet, **Sosyalistlere Dâir Bir Makale**, s. 7.

⁴⁹⁶ Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, s. 107.

Hristiyan ve Müslüman din adamları arasındaki farklılıkları anlatmaya başlamıştır. Hristiyanlıkta insanların doğum, ibâdet ve günâhların affı, nikâh töreni ve hattâ ölümlerini toprağa verilmesi konularında din adamlarına bağımlı olduğunu söyleyerek izâhına şöyle devam etmektedir:

Clerge'nin tevâif-i İseviyye haklarında icrâ ettikleri hükûmet-i rûhâniyye gibi sıkı muâmelelere millet-i İslâmiyye tehammül edemez. Bir Hristiyan çocuğu anasından doğar (doğmaz), vafdz olmak ya'ni Hristiyan defterine kayd ile sahîhen dünyâya gelmiş add olunmak için papasa muhtâc olur. Sonra Allah'a ibâdet edebilmek yâhud günâhlarını affv ettirmek için dahi papasın vesâtetine muhtâc olur. Bakay-ı nev'ine hizmet için teehhül edebilmesi papasın akd-i nikâh etmesine mevküfdir. Ölülerinin rûhlarına bir hediye göndermek için papasın duâsına muhtâc olur ve fevt oldukda yer altına girmesi papasın vücûduna mütevakıftır. Papasın vürûdu teahhur ederse cenâze meydânda kalur.⁴⁹⁷

Hristiyanlıkta insanların din adamlarına bu kadar bağımlı kalmaları sonucunda ise din adamları bu üstünlüklerini kendileri için kullanmaya başlamıştır. Paşa'ya göre rûhban sınıfı tarafından uğradıkları haksızlıklar karşısında Avrupalıların dinsizliğe kaymalarındaki en büyük etken ise budur:

Bu muâmelât-ı diniyenin icrâsında Hristiyanlar hep papalara mürâcaata mecbûr olduklarından papasların o biçârelere etmedikleri i'tisâfât yokdur. Ale'l-husûs hâl-i ihtizârda bulunan Hristiyanların emvâl ü emlâkini kiliselere vakf ü vasiyyet ettirerek vereseyi mahrûm ederler. Şimdi Avrupa'nın pek çok yerlerinde Hristiyanların dinsizlik yoluna sâlik olmalarına bu muâmeleler büyük sebebiyyet veriyor. İslâm'da ise bu dürlü tekellûfât yokdur.

Hristiyanlık'la ilgili bu izâhların ardından İslâm hakkında açıklamalar yapan Paşa, İslâmiyet'te din adamlarının rolünü şöyle ifâde etmektedir:

Bir İslâm çocuğu doğar. Babası kulağına ezân okur ve adını kor. İmâm efendiye muhtâc olmaz. Çocuk büyür, okur, ilmihâlini öğrenir. Kendü kendüye Cenâb-ı Hakk'a ibâdet eyler. Öğrenmek için hocaya muhtâc olur, ammâ ibâdet için başkasının tavassutuna muhtâc olmaz ve cemâat ile namaz kılacak olduklarında içlerinden birisi imâm olur (...) İmâm efendi bulunmaz ise cemâatden birisi imâm olur, namaz kılınur ve ehl-i İslâm indinde günâhları ancak Allahu Te'âlâ affv eder. Lâzım olan ancak hulûs-ı kalb ile yalvarmaktır. Rabb ile kul arasına başkası giremez. Ve bir erkek ile bir kadın izdivâca rağbet eyledikleri hâlde kendüleri yâhud vekilleri akd-i nikâh ederler (...) Bunun (içün) hocaya muhtâc olmazlar (...) Ve ehl-i İslâm'dan biri ölülerinin rûhlarına hediye göndermek isterse Kur'an okur yâhud fukarâyâ sadaka verir ve sevâbını onların rûhlarına bahş ediverir. Bu sevâbı anlara îsâl için imâm ve hocaya muhtâc olmaz. Ve bir kimse fevt oldukda anı gasl ile cenâze namâzını kılur defn etmek sâir Müslümanlara farz-ı kifâyetdir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, ss. 107-108.

⁴⁹⁸ Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, s. 108.

Cevdet Paşa son olarak da Müslüman din adamlarının Hristiyanlıktaki rûhban sınıfıyla aynı statüde olmadığını ve hepsinin birer memur olduğunu şöyle açıklamaktadır:

Binâen-âlâ-zâlik kudât u mevâli jüges ya'nî hükkâm sınıfı demektir. Yoksa piskoposlar ile mütenâzir değıllerdir ve Roma'nın kardinallerine mu'adil gördüğünüz kadiaskerler dahi büyük hâkimler demektir. Şeyhülislâm Efendi bu hükkâma nezâret eden bir vekîl-i pâdişâhî olup o dahi sıfât-ı rûhaniyyeyi hâiz değıldir.

Elhâsıl millet-i İslâmiyyede clerge yokdur. İmâmü'l-müslimindeki hilâfet-i nebeviyye pâdişâhın zâtiyle ka'im bir sıfât-ı celîledir. Şeyhülislâma ve kudât u mevâliye tecâvüz etmez. Anlar hep birer me'mûrdur.⁴⁹⁹

Benzer bir açıklamayı Müslüman olman isteyen Bavyeralı Augsburg Gazetesi yazarı Doktor Vahmarhayden'e yapan Cevdet Paşa, Müslüman din adamlarının Hristiyan papazlarla mukayese edilmesini yanlış bulduğunu şu şekilde izâh etmektedir: “Memâlik-i İslâmiyye'de seyâhat eden Avrupalıların çoğu hakikat-i hâlden gaafil oldukları cihetle avâm-ı nâsdan mümtâz gördükleri ulemâ sınıfını esâkifeye ve papasalara kıyâs ediyorlar. Bu ise galat-ı fâhiştir.”⁵⁰⁰

4.8. Avrupa'da Askerî Tekniklerin Gelişimi

Cevdet Paşa, askerî eğitimi ve teknikleri bir devletin güçlenmesindeki en önemli emârelerden biri olarak görmektedir. Buradan hareketle Paşa, askerî kuvvet hakkında disiplin ve eğitim yönünden harp sanatının bütün inceliklerini bilen bir komuta heyeti ve subaylar topluluğuna ihtiyaç duyulduğunu ifâde etmiştir.⁵⁰¹ Ona göre, Büyük İskender'in babası “Filib”in [II. Filip (M.Ö. 359-M.Ö. 336)] zamanına dek askerlik usûlleri belli bir kaideye dayanmazken, ilk kez II. Filip eğitim görmüş askerlerden oluşan bir ordu kurmuştur. Bu sayede Büyük İskender, Hindistan'a kadar olan yerleri ele geçirmeyi başarabilmiştir.

Paşa'ya göre, Roma İmparatorluğu'nun kısa zamanda yükseliş nedenlerinden biri II. Filip'in Yunanistan'da ortaya çıkmasına neden olduğu “ilm-i harb”, yani savaş tekniklerinin Roma ordusu tarafından da kullanılmasıdır. Genelde kılıç, mızrak, ok ve sapan kullanan Romalılar, düzenli ordu ve savaş teknikleri sayesinde pek çok galibiyet

⁴⁹⁹ Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, s. 109.

⁵⁰⁰ Ahmed Cevdet, **Tezâkir 40-Tetimme**, s. 162.

⁵⁰¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 4, s. 134.

kazanarak dünyâ ölçüsünde bir devlet olmuşlardır.⁵⁰² Buna karşın, Roma'nın ele geçirdiği ülkelerden yabancı askerleri orduya almasının da bu imparatorluğun çöküşünde etkili olduğunu söyleyen Paşa, bunun sonucu olarak imparatorların kendi hizmetlerinde bulunan generallerin etkisinde kalarak otoritelerini kaybettiklerini belirtmiştir.⁵⁰³

Roma'nın çöküşünden sonra dâimî ve aylıklı asker besleme usûlü terk edilmiş ve ihtiyaç duyulduğunda toplanan gönüllülerden ibâret ordular kurulmuştur. Ortaçağ süresince Avrupa'da savaşların sonucunu belirleyen temel etkenin süvâri olduğu belirten müellif, hangi tarafın atlı asker sayısı fazla ise genelde savaşı o tarafın kazandığını iddiâ etmektedir. Şöyle ki:

(...) ol vakitler âhâd-i nâs zümresi asilzâdegân takımının esiri gibi olmağla asilzâdelerin asıl silâhları olan mızrakdan başka zırhları ve atları olub kendüleriyle birebir sefere giden halkın ise sapan ile okdan gayri silâhları ve bargirleri olmadığından böyle nizamsız ve uygunsuz piyâde askeri öyle âli atluya tayanamayarak kangı tarafın süvârisi çok ise ol taraf gâlib olageldiği görüldüğüne ve kavâid-i harbiye dahi bilinmediğine mebni hakikatde gâlibi süvâri askerine mahsus zân olunarak pek çok süvâri kullanılıb ve piyâde askeri bir iş yerine konulmayub herkes indinde asıl kuvve-i askeriye süvâriden ibâret idi.⁵⁰⁴

Cevdet Paşa'nın dikkat çektiği üzere Osmanlı'da muntazam maaşlı asker kullanımı mevcutken, Avrupa devletlerinin orduları gerektiği zamanda toplanmakta ve lâzım olan askerler soylulardan tedârik edilmekteydi. Ancak 1456 yılında Fransa'da maaşlı olmak üzere 16 bin piyâde ile 9 bin süvâri tertip olunmuştur. Piyâdelerin çoğuna mızrak verilerek ağır piyâde, geri kalanlara da ok ve sapan verilerek hafif piyâde denilmiştir. Paşa, buna rağmen yine de süvârilerin haddinden fazla kullanıldığına dikkat çekmektedir:

(...) piyâde askerinin cengde süvâriden ziyâde işe yaradığını pek çok kimseler teslim ve itirâf itmediklerinden başka süvârinin piyâdeye gâlib ü fâik olması bir eski zu'm olub henüz ol itikâddan geçmediklerinden yine kadimde olduğu gibi piyâdeye nisbetle iktizasından ziyâde süvâri kullanurlar idi.⁵⁰⁵

Haçlı Seferleri sonrası Fransa'da, Papa'nın nüfuzu diğer Avrupa ülkelerine oranla daha fazla kırıldığından Fransa muntazam bir şekle girmekle menfaat politikasına başlamıştır. Fransa'da artık devlet ve millet tabîrleri itibar kazanmıştır.⁵⁰⁶ Paşa'nın da açık bir biçimde ifâde ettiği üzere Fransa'da kurulan ordular Avrupa'da paralı askerlik yerine

⁵⁰² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 118.

⁵⁰³ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 175.

⁵⁰⁴ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 118.

⁵⁰⁵ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 119.

⁵⁰⁶ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 212.

vatanseverlik duygusunun gelişmesine katkıda bulunmuş ve bu durum millî devlet oluşumunu hızlandırmıştır. Fransa'nın ardından diğer Avrupa ülkeleri de yavaş yavaş bu tip ordular kurmaya başlamıştır.

15. yüzyıl başlarına kadar sadece kale ve şehir kuşatmalarında kullanılan top, sonradan savaşlarda da kullanılmaya başlanmıştır. Cevdet Paşa, Haçlı Seferleri sonrası Avrupa'daki bilimsel anlamda ilerlemelerin askerî alanda faydalar vermesine örnek olarak İngiltere-Fransa arasındaki Yüzyıl Savaşlarını göstermiştir. Fransa krallarının soylulara güvenip sadece süvârilerden oluşan bir orduyu savaş alanlarına sürmesine karşılık, İngiltere hükümdârlarının bütün tebaasını kendi emirleri altına alıp piyâde ordusuna da sahip olduklarını açıklayan Paşa'nın asıl dikkatini çeken ise İngiltere ordusunda bulunan havan topudur. İngiltere sahip olduğu ateşli silâhla birlikte Yüzyıl Savaşlarında Fransa'yı dize getirebilmiştir.

Paşa'nın belirttiği üzere savaş harekâtlarında bedevîler medenîlere galip iken; barutun kullanılmasından sonra muhârebe bir fen işi olmuştur. Paşa, medeniyetin dâimî koruyucusu ateşli silâhların olduğunu şöyle ifâde etmektedir: “eslihâ-i nâriye medeniyetin hâmî-i dâimisi”dir. Fenn-i harbde mâhir kişilerin ortaya çıkmasıyla savaş büyük bir fen ve sanat olarak yayılmaya başlamıştır.⁵⁰⁷ 16. yüzyıl başlarında tüfeklerin ilk taslağı olan elde taşınır, ufak, hafif ve top şeklinde tüfekler yapılmıştır. Hafif piyâde askerleri bu tüfekleri kullanmaya başlamış ve savaştaki etkileri görülünce ok ve sapan kullanımı bırakılmıştır. 18. yüzyıl başlarında ise süngü icâd olunarak gerek piyâde gerekse süvârinin kullandığı mızrak kaldırılmıştır. Süngülü tüfek kullanımı ile ağır ve hafif piyâde arasında silâh yönünden hiçbir fark kalmadığından ikisine de aynı askerî eğitim verilmeye başlanmıştır.⁵⁰⁸

Bu arada Cevdet Paşa, Avusturya ordusunda general olarak görev yapan Graf von Montecuccoli'nin Osmanlı ordusunun yapısı hakkındaki tespitlerini şu şekilde zikretmektedir:

Devlet-i Âliyye ordularının nizâmına ihâle-yi nazar-ı dikkat iderek mukabele-bi'l-misl kâidesince böyle daimâ tâlim ile meşgul olur ve dâimi sûretde hazır ve müheyyâ bulunur

⁵⁰⁷ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 208.

⁵⁰⁸ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 120.

bir nev asker tanzim itmedikce nefir-i âmm askeriyle Devlet-i Âliyye'ye mukâbele kâbil olamayacağını cezm ile bir nev muntazam ve muallem asker tertib idüb(...)

Paşa'nın ifâde ettiği üzere, Osmanlı ordusunun düzenine hayran kalan von Montecuccoli Avusturya Devleti'nin de böyle bir orduya sahip olması için teşviklerde bulunmuş ve Osmanlı ordusuna benzer bir ordu kurmuştur: "(...) ve asâkir-i Osmâniye'yi takliden kendüsi mücceddeden bir takım asker tertib ve tanzim" etmiştir.⁵⁰⁹

Cevdet Paşa'nın Avrupa'daki askerî eğitimin gelişmesinde önemli gördüğü bir diğer kişi "Prens Öjen"dir [Prens Eugen]⁵¹⁰. Fransa'da da "Fonde ve Turin ve Voban gibi fenn-i harbde mâhir zatlar zuhûr idüb kavâid-i harbiyenin ikmâlîne sarf-i mesâi itmekle" harp usûlü büyük bir fen ve sanat olarak Avrupa'da yayılmıştır. Paşa, Fransa'dan Protestanların kovulmasından sonra fende ve sanatta usta olan bu kişilerin çeşitli Avrupa ülkelerine dağıldığını; ancak bunların çoğunu Prusya Kralı I. Friedrich'in kendi ülkesine çektiğini ve Prusya'nın "menba'ı maârif ve sanâyi" olduğunu açıklamaktadır. Oğlu II. Friedrich de harp sanatında kendisini geliştirerek süvâri topçusunu icâd etmiş ve Avrupa'da fenn-i harbi ilerletmiştir. Böylece yavaş yavaş modern Avrupa orduları meydâna gelmeye başlamıştır. Özellikle 18. yüzyılda Avrupa'da savaş teknikleri ilerlemiş ve eğitilmiş askerlerden oluşan büyük ordular kurulmuştur.

Bunların dışında Paşa, 19. yüzyıldaki askerî gelişimin mimârı olarak ise Napoléon Bonaparte'yi görmektedir. Ona göre, "(...) refterefte bu ilm bir mertebe daha ilerüleyüb ale'l-husûs Napolyon Ponaparte zuhûr ile esrâr-ı fenni meydâna koymuş ve askerlik asrımızda müşâhede olan derecelere vâsıl olmuştur."⁵¹¹

Osmanlı Devleti'ndeki askerî gelişmelere de göndermelerde bulunan Cevdet Paşa, III. Selim dönemindeki Nizâm-ı Cedîd Ordusu kurma çalışmalarının mutlaka Avrupa'dan hoca ve mühendis getirtmekle mümkün olabileceğini; lâkin Osmanlı yöneticilerinin fenn-i harpten uzak oluşu veya gereksiz bir taassuba kapılmaları ile bu çalışmaların olumlu sonuçlanmadığını iddiâ etmektedir. Devamında, "(...) ricâlin ekserinde dahi asrın

⁵⁰⁹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 120.

⁵¹⁰ Savoy Prensi Eugen (1663-1736). 1683 yılındaki II. Viyana Kuşatması'nda şehri Osmanlılara karşı savunanlar arasında yer almış ve asıl ünü kuşatma sonrası Osmanlı-Kutsal İttifâk arasındaki savaşlarda artmıştır. 11 Eylül 1697 târihinde Osmanlı ve Avusturya arasındaki Zenta Muhârebesi'nde Avusturya ordusunun başında bulunmuştur.

⁵¹¹ Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 121.

müşkülâtını hâl idecek malûmât-ı kâfiye yok idi. Bâzıları dahi Avrupaluların memâlik-i mahrûseye gelüp gitmelerini istemezlerdi” demektedir.⁵¹²

Paşa'nın dikkat çektiği bir ayrıntı da komutanların zor durumlarda iken askerin mukaddesât duygularına hitâb ederek askeri gayrete getirmek için teşvik edici sözler söylemeleridir. Bu bağlamda Cevdet Paşa, İslâm askeri ile Avrupa askeri arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Buna göre İslâm askerini dinî motivasyon için kullanılan “yâ gazâ yâ şehâdet haydi dîn-i mübîn uğruna çocuklar” sözü askeri fedâkârlık yoluna iter. İslâm askerinin savaşlarda olağanüstü gayret göstermesinin nedeni budur. Avrupa askeri için ise durum farklıdır. Onlarda özellikle feodalitenin yıkılmasından sonra ortaya çıkan millî devlet ve millet anlayışıyla “vatan” kavramı gelişmiş ve bu uğurda savaşmaya başlamışlardır:

Vâkı'a Avrupa'da gayret-i dîniye yerine gayret-i vataniye ka'im olmuş. Lâkin bu da feodalite asırlarının inkızâsından sonra çıkmış ve onların çocukları da küçük iken bu sözü işiderek pek çok senelerden sonra vatan uğruna kelâmı efrâd-ı askeriyelerine te'sîr eder olmuştur.

Avrupa askerinin aksine Osmanlı askerine vatanî değil dinî duyguların daha fazla etki yaptığına inanan müellif, şunları söylemektedir:

Ammâ bizde vatan denilürse askerin köylerindeki meydânlar hâtırlarına gelür. Biz şimdi vatan sözünü ortaya koyacak olsak mürûr-ı zamân ile bizde de efkâr-ı nâsda yer ederek Avrupa'daki kuvveti bulacak olsa bile gayret-i dîniye kadar kuvvet bulamaz. Ve anın yerini tutmaz.⁵¹³

⁵¹² Ahmed Cevdet, **Târih-i Cevdet**, 1, s. 123.

⁵¹³ Ahmed Cevdet, **Ma'rûzât**, s. 114.

SONUÇ

Ahmed Cevdet Paşa'nın eserlerindeki Avrupa ile ilgili bölümleri bir araya getirerek, Paşa'nın Avrupa algısını ortaya koymaya çalıştığımız bu tezle birtakım sonuçlara varmaktayız.

Her şeyden evvel Avrupa'yı bütün yönleriyle ele alan Paşa'nın Avrupa hakkındaki temel düşüncesi Fransız İhtilâli'ne karşı olmasıyla şekillenmiştir diyebiliriz. Bu karşı çıkışın örneklerini Galyalıların ve Roma İmparatorluğu'nun siyâsî durumlarını işlediğimiz bölümde görmekteyiz. Paşa, Galyalıların cumhûriyet tarzı bir yönetimi benimsemeleriyle güçlerini kaybettiğini iddiâ ederken, Roma İmparatorluğu'nun da cumhûriyet yönetimine geçmesinin toplumda ahlâkî bozukluğa yol açtığı görüşündedir. Cumhûriyetin toplum ahlâkını yok ettiği hakkındaki görüşünü Fransız İhtilâli sonrası Fransız toplumunu anlatmak için de kullanmaktadır. Paşa'nın Roma İmparatorluğu anlatısında imparatorluğun Batı ve Doğu Roma olarak ikiye ayrılmasından sonra bu iki kısım arasında dinî görüşlerden kaynaklanan bir ayırım göze çarpmaktadır. Batı Roma'yı putperest inancından dolayı yeren Paşa, Doğu Roma'yı ise ehl-i kitab sahibi olması nedeniyle olumlu bir şekilde ifâde etmektedir. İki Roma'ya da farklı bakmasının siyâsî izâhını ise Batı Roma'nın çürük temellerine dayanan diğer German devletlerinin dahi uzun süre yaşayamazken; Doğu Roma'nın ise Osmanlı Devleti tarafından feth olunana dek ayakta durabilmesi örneğinde görebilmekteyiz. Elbette burada Osmanlı'nın Doğu Roma'nın vârisi olarak algılanmasının da bir etkisi vardır. Doğu Roma halkı olarak Rûm diye adlandırdığı Yunan milletinin, her ne kadar o dönemde kendi bağımsızlıklarını kazanmış olsa bile Osmanlı tâbiyyetinde azımsanmayacak kadar Yunan olması Paşa'nın dikkat ettiği bir husûstur. Bu nedenle Paşa'nın Avrupa algısında Doğu Roma dâimâ olumlu yer edinmektedir.

Kavimler Göçü anlatısında "Tataristan" diye adlandırdığı Orta Asya coğrafyasından gelen Hunların Türk olmalarına ilişkin pek bilgi vermeyen Paşa, buna karşın Batı Roma'nın yıkılışındaki en önemli nedenin Hunların başlattığı Kavimler Göçü olayı

olduğunun farkındadır. Bunun yanında Germen kavimlerinin Avrupa geneline yayılarak bugünkü Avrupa milletlerinin oluştuğunu da ifâde etmektedir.

Eserlerinde gördüğümüz üzere sık sık Avrupa ile Asya kıt'alarını, Avrupa devletleri ile Osmanlı veyâ İslâm devletlerini, Avrupa hükümdârları ile Osmanlı hükümdârlarını ve Hristiyanlık ile Müslümanlığımukayese eden Paşa, böylece okuyucuya karşılaştırma yapma imkânı sunarak tespitlerinin anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda Frank İmparatoru Charlemagne'nin Roma'ya gelip Batı Roma İmparatoru ilân edilmesi ile Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethedip bir mânâda Doğu Roma İmparatoru olması arasında bir benzerlik kurmaktadır. Ancak arada üç önemli fark olduğunu öne süren Paşa'nın bunlar içerisindeki en önemli tespiti Osmanlı Devleti'nin mâddî ve mânevî otoriteyi bir elde toplarken, Frankların bunu yapamaması ve yüzyıllar boyunca sürecektir olan Papaların Avrupa siyâsetinde etkin olmalarıdır. Ayrıca Frank İmparatorluğu ile aynı dönemde hüküm sürmüş Abbasi Halifeliği arasındaki çarpıcı karşılaştırmaları da oldukça dikkat çekicidir. Gerek siyâsî ve gerekse medeniyet bakımından o dönemde İslâm dünyâsının Avrupa'dan çok üstün olduğunu izâh eden Paşa, medeniyet kavramının Doğu'dan geldiğini iddiâ etmektedir.

Paşa'nın Avrupa algısında yer tutan bir diğer konu ise mâddî ve mânevî otorite ayrımı olmuştur. Frank İmparatorluğu döneminden itibaren başlayan ve Ortaçağ boyunca devam eden bu siyâsî güç ayrımı Avrupa hükümdârlarının gücünü azaltırken din adamlarına belirtilen süre içerisinde büyük kazanç sağlamıştır. Papalık Devleti'nin kurulması ve kiliseler aracılığıyla Avrupa'yı bir örümcek ağı gibi saran din adamları Avrupa toplumunu, hükümdârlar da dâhil olmak üzere istediği gibi sömürmüştür. Paşa ise ifâdelerinden anlaşıldığı üzere Papaların bu tür siyâsî güç sahibi olmalarını yadırgamaktadır.

Bu bölümde Paşa'nın ilginç bir karşılaştırması Fransa Devleti ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu arasındadır. Fransa hükümdârlarının almak için defâlarca mücâdele ettiği imparatorluk ünvanına sahip olmaması ona göre Fransa açısından bir avantaj teşkil etmiştir. Zirâ böylece Papa'nın siyâsî güdümüne girmemişlerdir. Buna karşın Alman hükümdârları imparator ünvanını almalarıyla Ortaçağ boyunca Papalığın baskısını

üzerlerinde hissetmişlerdir. Alman imparatorlarının seçiminde verâset usûlünün de olmamasıyla Almanya'da yüzyıllarca siyâsî bir birlik oluşamamıştır.

Cevdet Paşa'nın Avrupa için bir dönüm noktası gösterdiği olaylardan biri de Haçlı Seferleri'dir. Bu seferlerin nedenlerini Avrupa'daki ve İslâm dünyâsındaki gelişmelere bağlayan Paşa çok detaylı bir biçimde Haçlı Seferleri'ni îzâh etmektedir. Bu bölümde dikkat çekici bir bilgi seferler esnâsında mâddî ve mânevî kazanç sağlayan Avrupalı din adamlarının seferler sonrasında güçlerini yitirmesidir. Artık Avrupa'da siyâsî güç kralların eline geçmiştir. Buna rağmen Avrupa hâlâ siyâsî parçalanmışlık içerisinde olduğundan, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa içlerine hızla ilerlemesi kolaylaşmıştır. Paşa, Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu ile Fransa Devleti arasındaki Avrupa'ya hâkim olma mücâdelesini Avrupa'nın parçalanmışlığı ekseninde değerlendirirken, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin siyâsetini belirleyen politik denge konusuna da değinmektedir. Bu politikanın ileride Osmanlı Devleti açısından olumlu sonuçlar vereceğini belirten Paşa, bu dönemde Avrupa'da gelişmeye başlayan denge ittifâkları ve diplomasiye de dikkat çekmektedir. Paşa, Avrupa devletlerini artık salt din duygusuyla politikalarını şekillendiren bir bütünlük olarak değil, günün şartlarını siyâsî ve ekonomik açıdan inceleyip değerlendiren ve buna göre ittifâklar yapan bir yapı olarak görmektedir. Öyle ki Hristiyanlık dini içerisinde bir mezhep mücâdelesini başlatan Katolik-Protestan çekişmesi zamanla siyâsî kullanım alanına girerek, Fransa Devleti'nin Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu'na karşı kullandığı bir araç olmuştur. Sonraki dönemlerde Fransa'nın geleneksel Habsburg hânedânlığı düşmanlığını bir tarafa iterek yeni bir güç merkezi olmaya çalışan Prusya aleyhine Avusturya ile ittifâk yapması Paşa'nın bu konudaki örnekleridir. Avrupa'daki bu değişikliklere karşın Osmanlı devlet adamlarının bağınaz bir düşünceye saplanarak Avrupa devletlerinin politikalarından habersiz kalmalarını ise sık sık eleştirmektedir.

XIV. Louis döneminde Fransa'nın siyâsî ve kültürel bakımdan Avrupa'nın öncüsü hâline geldiğini belirten Paşa'nın buna rağmen XIV. Louis'in sınırlanamaz hırsından dolayı bütün Avrupa'nın kendisine karşı birleşip sonunu hazırlaması görüşünün bir benzerini Napoléon Bonaparte hakkında da kullanması oldukça ilginçtir. Zaman ve kişiler değişse de Paşa'nın Fransa Devleti'nin kırım dönemindeki tespitlerinin oldukça yerinde olduğu görülmektedir. Fransa'nın Richelieu ve Mazarin kardinallerin öncülüğünde

yürüttüğü iç ve dış politikanın ehemmiyetini kavrayan müellif bu sayede Fransa'nın modern Avrupa'da bir güç merkezi konumuna geldiğinin farkındadır. Lâkin XIV. Louis çağı her ne kadar siyâsî ve kültürel olarak Fransa'nın üst seviyelere çıktığı bir dönem olsa da, sert bir yönetim ve devlet hazînesinin savurganca harcanması ile Fransız İhtilâli'nin de alt yapısını oluşturması Paşa için şâyân-ı dikkattir.

Cevdet Paşa'nın Prusya Kralı II. Friedrcih ile Rus Çarı I. Petro hakkındaki olumlu tespitleri genelde askerî ve kültürel kabiliyetlerine bağlanmaktadır. Ona göre bu iki hükümdâr ilim ve fenni gerektiği şekilde öğrenip, kendi ülkelerinin gelişimi için gerekli ıslahâtları yaparak ileride Avrupa politik dengesinde söz sahibi olacak devletler hâline gelmelerini sağlamıştır. Bu nedenle Rusya'nın modernleşme hamlelerini Osmanlı modernleşmesi ile karşılaştırıp sonuçlar çıkarmaktan geri durmamaktadır. Paşa, daha önce Osmanlı târihçileri tarafından “deli” olarak adlandırılan I. Petro'yu “büyük” diye nitelendirerek bir ilki gerçekleştirmiştir. Buna karşılık Târih-i Cevdet'in değişik yerlerinde “Deli Petro” lâfzını da kullanmasının nedeni o bölümü yazarken yararlandığı eserlerin çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Benzer bir şekilde de kimi yerlerde “Lui Katorz” ve “Frederikos el-Kebir” derken kimi yerlerde de “Ondördüncü Lui” ve “Büyük Frederik” isimlerini kullanmaktadır.

I. Petro'nun aksine II. Katerina ise Cevdet Paşa tarafından sık sık Osmanlı topraklarına “iştah kabartan”, “açgözlü”, “hilekâr” ve “Avrupa devletlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan” bir kişilik olarak tasvir edilmektedir. Avrupa'daki siyâsî gelişmeleri çok iyi bir şekilde analiz eden Paşa, II. Katerina'nın Avrupa politik dengesinden faydalanarak özellikle Osmanlı aleyhinde sınırlarını genişletmesine dikkat çekmekte ve Avrupa devletlerinin de Rusya Çarlığı'na muhtaç olması sebebiyle II. Katerina ile ters düşmemek yönünde siyâset yürüttüklerini vurgulamaktadır. Etraflıca anlattığı üzere İngiltere ve Fransa arasındaki husûmet Rusya'nın işine yaramış, tâbir-i câizse İngiltere ve Fransa 19. yüzyıldaki en büyük düşmanları olan Rusya'yı kendi elleriyle yaratmışlardır. Paşa, Avrupa'daki politik dengenin kırılma noktasını ise Fransa'da başlayıp dalga dalga bütün Avrupa'ya yayılacak olan “vukuât-ı garibe” olarak tanımladığı Fransız İhtilâli'nde görmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere Paşa, ihtilâl kavramına ve getirisi olan cumhûriyet yönetimine karşıdır. İhtilâli, düzene karşı düzensizliğin bir ayaklanması olarak algılamaktadır. Klasik Osmanlı târihçilerinin ve mütefekkirlerinin düşüncesi gibi Paşa da toplumun değişmesini bozulma olarak görüp bunu anarşi saymıştır. Bu nedenle Fransız İhtilâli ile alâkalı görüşleri genel itibâriyle olumsuzdur. Ancak ihtilâl karşıtı olsa bile Fransız halkının üst sınıflarca yüzyıllarca baskı altında tutulmasını da hoş karşılamamaktadır. İlgili bölümde sık sık dile getirdiği “erâzil-i nâs” diye adlandırdığı grup hâriç Fransız halkı Paşa’nın gözünde masûmdur. Açık bir şekilde ifâde etmese de Fransız İhtilâli’ni iki nedene dayandırmıştır. Bunlardan biri ABD’nin bağımsızlık savaşıyla Fransız halkını daha da alevlendiren hürriyet sevdâsı diğeri ise ekonomik sorunlardır. Ona göre Montesquieu, Voltaire ve Rousseau gibi düşünürlerin fikirleri ihtilâlin sebepleri arasında yer almamaktadır.

Paşa’nın iddiâsı gereği XIV. Louis çağı Fransız İhtilâli’nin siyâsî, ekonomik ve kültürel sebeplerinin belirginleşmeye başladığı bir dönemdir. Bu bağlamda Paşa, Fransa Devleti’ni ihtilâle sürükleyen mâlî durumu ayrıntılı bir şekilde izâh etmektedir. Burada gözardı edilmemesi gereken ayrıntı, Paşa’nın Avrupa’da hızla gelişen iktisât ilmini ve iktisâdî kavramları bilerek devlet ekonomisi anlamına gelen “ekonomi politik” terimini kullanmasıdır. İhtilâl arefesindeki Fransa’nın mâliye nâzırının istikraz politikalarını ve her türlü yeniliğe kapalı kral başvekilini eleştirmesi bir anlamda kendi dönemindeki Osmanlı devlet adamlarına da uyarı niteliği taşımaktadır. Zirâ devletin sosyal ve ekonomik sorunlarına çözüm getiremeyen devlet adamlarından dolayı ekonomik sıkıntılarla boğuşan Fransız halkında mevcut rejim karşıtlığı oluşmuş; bu karşıtlık o sıralarda cumhûriyet yönetimini ilân eden ABD’nin kurulmasıyla daha da artmıştır.

Geleneksel târih anlatısından farklı olarak Cevdet Paşa, ihtilâlin 14 Temmuz 1789 Bastille Hapishânesi’nin basılmasıyla değil, 17 Haziran 1789’da Kurucu Meclis’in açılmasıyla başladığını savunmaktadır. Ardından gelen süreçle başlayan ihtilâl ile birlikte Fransız monarşisi halk tarafından alaşağı edilmiştir. İhtilâl süresince Fransa’da oluşturulan yeni devlet mekanizmalarını iyi bir şekilde çözümleyen Paşa, Fransız cumhûriyetinin sağlam temeller üzerine inşâ edilmediğini belirtmektedir. Diğer Avrupa devletlerinin Fransız İhtilâli’ne karşı kendi amaçları doğrultusunda birlik olduğunu anlatmakta, buna

karşın Osmanlı Devleti'nin açıktan açığa ihtilâl yanlısı tavır almasa bile karşı da olmadığını açık bir şekilde ifade etmektedir.

Fransa'da cumhûriyetin ilân edilmesinden sonra yaşananları anlatan Paşa, özellikle Fransa'daki din ve ahlâk kavramlarının yok edilmesini oldukça eleştirmektedir. İhtilâlcilerin dine karşı olması Paşa'nın nefretini çekmektedir. Bu nedenle ihtilâlcileri rezil ve nâmûssuz, yaptıklarını da ahlâksızca ve vahşiyâne olarak görmektedir. Jakobenlerin iktidârda olduğu dönemdeki faaliyetleri garip bulan ve cumhûriyet karşıtı insanların katledilmesini bir terör olarak nitelendiren Paşa bu dönemi "devr-i dehşet" olarak adlandırmaktadır. Bu konudaki çarpıcı tespiti ise ihtilâle sebep olan ve Fransa'da cumhûriyet adına terör saçan herkesin en sonunda yaptıklarını karşısında görerek cezâsını bulmasıdır. Paşa, ihtilâl kavramına olduğu kadar ihtilâl yanlılarına da olumsuz bakmaktadır. Buna karşın Jakobenlerden sonra iktidârı ele geçiren Direktuar yönetimini öncesine nazaran daha ılımlı bulmaktadır. Paşa'nın Direktuar yönetimini bir nebze olumlu değerlendirmesinin nedenlerinden birisini o dönemde Fransa'da sosyalist fikirleriyle ortaya çıkan Babeuf'un engellenmesinde görebiliriz. Zirâ, Paşa ihtilâl kavramına olduğu kadar sosyalizmin de karşısındadır ve bu tür fikirleri sapkınca görmektedir. Fakat tıpkı Jakobenleri eleştirdiği gibi Direktuar yönetiminin de din konusundaki tavrını olumsuz olarak değerlendiren Paşa'nın en dikkat çekici yorumları ise Napoléon hakkındadır.

Cevdet Paşa, genel mânâda Bonaparte'den olumlu olarak bahsetmektedir. Napoléon'un askerî dehâsı ve yönetimi ele geçirdikten sonra Fransa içerisinde yaptığı birtakım yenilikler onun açısından övgü sebebidir. Bunun yanında din konusunda Bonaparte'nin önceki iktidâr sahiplerinin aksine dini gerekli görüp Fransa'da Hristiyanlığın lehine yaptığı çalışmalar Paşa'nın önemle vurguladığı bir konudur. Lâkin Paşa, Bonaparte'nin dış politikadaki tavrını oldukça eleştirmekte, bu eleştirilerin en sert olanlarını ise Napoléon'un Mısır'ı işgali hakkındaki bölümlerde yapmaktadır. Napoléon'un Mısır'da yaptıklarını insanlık dışı ve kara bir leke olarak gören Paşa, bu davranışların sebebini Fransız İhtilâli'nin getirdiği ahlâki bozukluğa dayandırmaktadır. Paşa'nın Napoléon hakkındaki bir diğer çarpıcı tespiti de onun sınır tanımaz hırsı ve kibirliliği ile kendi sonunu kendisinin hazırladığını vurgulamasıdır. Bütün Avrupa'yı kendi egemenliği altında birleştirmek amacıyla bir politika yürüten Bonaparte'nin Avrupa devletler dengesini göz ardı etmesi bütün Avrupa'nın kendi aleyhinde birleşmesine neden olmuştur.

Paşa'nın hayretle karşıladığı bir diğer durum ise, Fransıların ihtilâl çıkararak krallığı ilga etmelerinden kısa bir süre sonra Napoléon'un imparatorluğunu onaylamalarıdır. Üstelik bunu onaylayanlarda ihtilâli çıkaranların kendileridir. Cumhûriyet fikriyle binlerce insanı öldürenlerin Napoléon'a imparatorluk ünvanı bahşetmeleri Paşa'nın mantığını almayan târihin en garip olaylarından birisidir. Buna karşın önemli bir ayrıntının da altını çizmekte ve Napoléon'un imparatorluğunun mutlak bir yönetim şeklinde değil, meşrûti bir görünüm arzettiğini vurgulamaktadır. Lâkin Napoléon'dan sonra Fransa'nın tekrar kraliyete dönmesiyle Paşa'ya göre ihtilâlden beri dökülen kanlar ve çekilen zorluklar hep boşa gitmiştir.

Paşa, İngiliz ve Fransız anayasal gelişme süreçlerine de atıfta bulunmaktadır. İngiltere'deki güçlü parlamenter sistemin Fransa'da olmayışı ve bu nedenle ihtilâl ile zorlama bir demokrasi ve kurumsal yapının oluşamayacağını göstermek istemektedir. Birçok yerde bu iki devleti karşılaştırarak İngiltere'nin güçlü siyâsî yönetim şekliyle ve dostluk anlayışıyla Fransa'dan üstün olduğunu okuyucuya hissettirmeye çalışmaktadır. Fransa'ya nazaran İngiltere hakkındaki olumlu kanaatlerinin en önemli sebebi olarak o dönemde Osmanlı Devleti'nin dış politikada İngiltere ile birlikte hareket etmesini görebiliriz. Bir anlamda Fransa ve Rusya'ya karşı İngiltere'nin koruyuculuğu altına giren Osmanlı Devleti'nin resmî târihçisinin İngilizleri övmesi pek şaşırtıcı görülmemelidir. Bunun yanında uzun yıllar sadrâzamlık yapan Reşid Paşa'nın İngiltere yanlısı politika izleyen bir devlet adamı olması da önemli bir etkidir. Reşid Paşa'nın mahmîsi Cevdet Paşa'nın da Avrupa algısında İngiltere dâimâ model alınabilecek bir devlet konumunda olmuştur.

Paşa'nın Avrupa siyâsîyetine ilişkin en net görüşünü ise Avrupa'daki cismânî ve rûhânî siyâsî yönetim şekillerinin birbirinden ayrı olmasını bir dezavantaj olarak algılayıp, Osmanlı Devleti bağlamında İslâm dünyâsında böyle bir ayrılığın var olmaması yönündeki tespiti oluşturmaktadır. Ayrıca aşırı özgürlük peşinde koşanları Fransız İhtilâli örneğinde olduğu üzere rezil ve ahlâksız olarak niteleyerek, bunların amaçlarının akıl ve doğa kanûnlarından uzak batıl fikirler olduğunu açıklamaktadır.

Cevdet Paşa'nın Avrupa medeniyetine bakışı ise oldukça ilginçtir. Bir medeniyet târihçisi de olan Paşa, medeniyet hakkındaki görüşlerini açıklarken sık sık

“terakkî” kelimesini kullanmaktadır. Bilindiği üzere bu kelime 19. yüzyıl Avrupa’sında evrimci dünyâ görüşüyle ve pozitivist târih felsefesiyle yakından ilgilidir. Gerek evrimciler gerekse pozitivistler insanlığın ve târihin gelişiminde en üst seviyeye ulaşacaklarına inanmışlar ve kelimeleri bu mânâda kullanmışlardır. Ancak Cevdet Paşa, Avrupa’daki çağdaşlarının kullandığı anlamda bir terakkîden bahsetmemektedir. Eserlerinde görülebileceği gibi onun terakkî anlayışı medeniyeti tanımlayan ve her toplumun sürekli değişerek geçirdiği bir merhaledir. Paşa’nın medeniyet algısında İbn Haldûn’un etkisi gözle görülür biçimdedir. Zirâ, İbn Haldûn’un medeniyet teorisi gereği göçebeleri medeniyete ulaşmamış sayması Paşa’nın da göçebe Germanleri medeniyet dışı olarak nitelenmesiyle uyumaktadır. Buna rağmen Paşa’nın insanoglunun üç sınıftan meydana geldiğini belirtip, bunların içerisinde beyaz olanların medeniyet bakımından diğerlerinden ileri seviyede olduğunu iddiâ etmesi dikkat çekicidir. Paşa, her ne kadar sosyal sınıf ayrışmasını doğru bulmasa da ırksal mânâda insanların birbirinden farklı olduğunu bilincindedir. Her ırkı belli özellik atfederek açıklayan Paşa, medeniyeti beyaz ırkın özelliği olarak gösterirken zencileri ise gerek yaratılışları itibâriyle gerekse yaşadıkları iklim ve coğrafi özelliklerden dolayı aklî olarak eksik olduğunu iddiâ etmektedir. Buradan hareketle, Paşa’nın Avrupa’da o sıralarda gelişmeye başlayan Sosyal Darwinizm tartışmalarının dışında kalamadığı açıkça görülmektedir. Ayrıca o dönemde Afrika kıt’asının dünyâ medeniyetine olan katkıları ilim âleminde bilinmediği göz önünde tutulursa, onun zencileri ırksal olarak alt seviyede görmesi bir bakıma anlaşılabilir. Fakat Avrupa’ya daîr konuları İslâmiyet açısından değerlendiren ve buna göre yorumlarda bulunan Paşa’nın, bu tür bir bilgiyi de İslâmî esâslar çerçevesinde değerlendirmeyip, bunun sonucunda bir yargıya varmaması eleştiri konusu dâhilindedir.

Paşa’nın iddiâsına göre medeniyetin beşiği Asya’dır. Buradan çeşitli vasıtalarla medeniyet Avrupa’ya yayılmıştır. Batı medeniyetinin yükselişinin nedeni de Doğu medeniyetlerinin mirâsına sahip çıkmasıdır. Roma İmparatorluğu medeniyetini dinî bakış açısıyla gözlemleyen Paşa, Batı Roma’yı mâddî ve nefsânî bularak eleştirirken Doğu Roma’ya ise Hristiyanlık inancından dolayı olumlu yaklaşmaktadır. Frank İmparatorluğu döneminde Avrupa’nın İslâm dünyâsından çok geri olduğunu belirten Paşa’nın, Fransız kanûnlarının ilk örneği olan Salique Kanûnnâmesi’ni inceleyip eleştirmesi, Fransız kanûnlarının Osmanlı’ya tatbik edilmesine karşı çıkışına târihî bir dayanak oluşturması bakımından önemlidir.

Avrupa'daki sınıf ayrımını ve feodalite usûlünü göz önünde tutan Paşa, insan onurunun ve haysiyetinin Avrupalılarca bilinmediği görüşündedir. Günümüzde dahi birçok Avrupalı târihçinin benzer sandığı feodalite üsûlü ile Osmanlı tımar sistemi arasındaki farklılıkları yerinde tespitleriyle ortaya koyup, bugünkü tartışmalara o günden cevap vermiştir. Feodalite usûlünün insanlığa sığar bir şey olmadığından bahsedip, Ortaçağ Avrupa'sının karanlık yüzüne dikkat çekmektedir. Ona göre Haçlı Seferleri'ne kadar olan dönemde Avrupa medeniyeti her bakımdan İslâm medeniyetinden geri kalmıştır.

Modernizmin dayattığı tek büyük medeniyetin -Batı medeniyetinin- var olduğu iddiâlarının aksine, Paşa her vesileyle Avrupa'nın bugünkü ileri seviyeye ulaştığı medeniyet yolundaki birçok emâreyi İslâm dünyâsından görüp aldığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda Haçlı Seferleri Avrupa'nın medenileşmesi açısından bir dönüm noktasıdır. Bu sayededir ki Avrupa, İslâm dünyâsından edindiği teknoloji ve çeşitli fikirlerle dinî taassuptan kurtularak ilim ve fen yolunda ilerlemeye başlayacaktır. Paşa'nın bu ilerlemede etkili gördüğü en önemli yeniliklerden birisi ise matbaanın Avrupa'da kullanımı olmuştur. Ancak Avrupalıların matbaayı kabûllenmeleri sancılı bir süreci gerektirmiştir. Yine Haçlı Seferleri sayesinde İslâm dünyâsından insan olmanın şerefini ve hürriyet fikrini öğrenen Avrupalılar yavaş yavaş sınıf ayrışmasından kurtulabilmişlerdir. Burada çok dikkat çekici bir bilgi ise Paşa'nın bir dinî zayıflık göstergesi saydığı ve Avrupa'da revaç bulan Komünizm, Sosyalizm ve Nihilizm gibi düşünce akımlarının da kaynağının Asya'da olduğunu belirtmesidir. Paşa, bu fikrî akımlar arasında farklılıkların olduğunu bilincindedir. Ancak her üçünün de mal eşitliği ve evlilik usûlünü kaldırma anlayışları bakımından bir olduğunu savunup; bu düşünce sistemlerine din karşıtlığı taşımaları nedeniyle olumsuz bakmaktadır. Özellikle mal ve kadın üzerinde eşitlik isteyen sosyalist düşünceyi akıl ve doğa kanûnlarından uzak bularak garipsemiştir. Bu tür düşüncelerin İslâm dünyâsında yer almamasının nedenini İslâmiyet'in sınıf ayrımına mahâl vermemesine ve zengin ile fakirin câmide aynı safta ibâdet etmesine bağlamaktadır.

Paşa'nın Avrupa algısında dikkat çeken bir konu da çağ tasnifi olmuştur. Günümüzde dahi hâlâ tam olarak üzerinde anlaşmaya varılmayan târihin çağlara ayrılması konusunda müverrih sıfatıyla Paşa'nın o dönemdeki Avrupa merkezli çağ taksimatına karşı çıkışı çok önemlidir. Sonradan ortaya çıkmış bir kurgu olan çağ taksimatını üçlü şekilde (Eskiçağ-Ortaçağ-Yeni/Yakınçağ) sistemleştiren Hristiyan teolog ve târihçiler olmuştur.

Dolayısıyla Batılıların ortaya koyduğu şekilde çağ taksimatı Hristiyanlıktaki üçlü teslis inancının bir yansımasını ifâde etmiştir. Çağları birbirinden ayıran olayların Batı Avrupa'yı alâkadar eden hâdiselerden meydâna gelmesi bu anlayışın en açık göstergesidir. Oysa Paşa'nın bunun yanlış olduğunu söyleyerek, İslâmiyet'in önemine binâen daha kapsamlı bir şekilde çağ sınıflandırması sunması o dönem için takdire şâyân bir durumdur.

Cevdet Paşa, Avrupa'yı her alanda olduğu gibi dinî bakımdan da iyi kavramıştır. Hristiyanlığın kendi içerisindeki ayrılıklarını târihi seyri içerisinde ve dinî akideler bakımından net olarak ortaya koymaktadır. Katolik ve Ortodoks kiliseleri arasındaki mücâdeleyi ve Protestanların zor şartlar altında var olma savaşı verdiklerini gözler önüne sererek, artık din duygusunun Avrupa için birleştirici ve bütünleştirici gücünün kaybolduğunu iddiâ etmektedir. Bunun yanında Hristiyanlık ile Müslümanlık karşılaştırmalarıyla da Hristiyan din adamlarının halka yaptığı sömürü düzeninin İslâmiyet'te aslâ olmadığını savunmaktadır.

Cevdet Paşa, eserlerinde Avrupa'daki askerî tekniklerin ve savaş ilminin gelişimi üzerinde de durmaktadır. Ateşli silâhların icâdı ile savaş tekniklerinin de geliştiğini belirtmekte, özellikle II. Friedrich ve Napoléon Bonaparte'nin Avrupa'daki savaş ilmini üst seviyelere taşıdığını açıklamaktadır. Paşa'nın Avrupa askerlerinin vatan gayretiyle savaşırken Osmanlı askerlerinin din uğruna savaşmaları yönündeki tespiti de oldukça dikkat çekicidir.

Gördüldüğü üzere Avrupa'yı ilk kez ele alan bir Osmanlı târihçisi olmamakla birlikte Cevdet Paşa'nın Avrupa algısı böylesine geniş bir sistematik bilgi anlayışı üzerine kuruludur. Avrupa'ya âit târihî olayları ve kurumları olabildiğince derinlemesine ve eleştirel bir bakışla ele almıştır. Fransız İhtilâli'nin Avrupa için siyâsî ve kültürel önemini kavrayan Paşa, yeni bir çağın başlangıcı sayılacak olan bu olayı Avrupa hakkındaki düşüncelerinin merkezine yerleştirmiştir. Bunun yanında Avrupa'daki değişimin Fransız İhtilâli'nden çok öncelere giden bir toplumsal reaksiyon olduğunu, Batı medeniyetinin bu değişme boyunca zaman zaman yavaş zaman zaman hızlı ve çalkantılı bir süreçle yeni bir yapı ve felsefî sistem değişiklikleri sonucu olarak meydâna geldiğini açıklamaya çalışmıştır.

Bugün Türk târihçilerinin Avrupa târihi üzerine yaptığı çalışmaların çok az olmasive Avrupa'yı yalnızca Türk-Avrupa ilişkileri ekseninde ele almaları düşünülürse 19. yüzyılda yaşamış Cevdet Paşa'nın çağına göre ileri derecede sayılabilecek bir yaklaşımla Avrupa hakkında yaptığı tetkiklerin ne kadar önemli olduğu bir kez daha anlaşılabilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmed Cevdet, **Sosyalistlere Dâir Bir Makale**, İstanbul Belediyesi Taksim Atatürk Kütüphanesi, Muallim Cevdet Kitaplığı, nr. 8.

_____ (1287), **Takvîmü'l-Edvâr**.

_____ (1309), **Târih-i Cevdet**, 1-12, Tertib-i Cedîd, İkinci Tab'ı, Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye.

_____ (1331), **Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ**, 10. Cüz, Dersaadet: Kanaât Matbaası.

_____ (1980), **Ma'rûzât**, (Yay. Yusuf Halaçoğlu), İstanbul: Çağrı Yayınları.

_____ (1991), **Tezâkir 1-12, 13-20, 21-39, 40-Tetimme**, (Yay. Cavid Baysun), 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.

_____ (2000), **Medhal-i Kavâ'id**, (Haz. Nevzat Özkan), Ankara: TDK Yayınları.

Akçura, Yusuf (1940), **Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII ve XIX. Asırlarda)**, İstanbul: Maarif Matbaası.

Akın, Hatice (2004), **Ahmet Cevdet Paşa'nın Bosna Müfettişliği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alkan, Necmettin (2009/10), "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasî Darbelere Dönüşmesi", **Doğu Batı**, (51), 51-67.

Arıkan, Zeki (1986), "Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler", **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, 173-197, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Aydın, Mehmet Âkif (1986), “Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa”, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, 21-39, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

_____ (1997), “Kitab’ül Vedia ve Ahmet Cevdet Paşa”, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, içinde(329-334), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Babinger, Franz (1982), **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Baktır, Mustafa (1997), “Mecelle’nin Küllî Kaideleri ve Ahmet Cevdet Paşa”, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, içinde (315-321),Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Baysun, M. Cavid (1954), “Cevdet Paşa, Şahsiyetine ve İlim Sahasındaki Faaliyetine Dâir”, **Türkiyat Mecmuası**, 11, 213-230.

Berkes, Niyazi (1975), **Türk Düşününde Batı Sorunu**, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

_____ (2008), **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (Yay. Ahmet Kuyaş), 13. Baskı, İstanbul: YKY.

Bıçak, Ayhan (1997), “Cevdet Paşa’nın Tarih Bilinci”, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, içinde (17-57), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Chambers, R.L. (1973), “The Education of a Nineteenth-Century Ottoman Âlim, A. Cevdet Paşa”, **International Journal of Middle East Studies**, 4 (4), 440-464.

Cihan, Ahmet (2007), **Ahmet Cevdet Paşa’nın Aile Mektupları**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

Collingwood, R. G. (2010), **Tarih Tasarımı**, (Çev. Kurtuluş Dinçer), İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Çetinsaya, Gökhan (1997), “Abdülhamid Döneminin İslâmcılık Faaliyetleri”, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, içinde(179-183), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Çubukçu, İbrahim Âgâh (1956), “Gazzaliye Göre İbahilik”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 5, (1), 165-172.

Doğan, İsmail (1997), “Sosyolojik Bir Malzeme Olarak Tezakir”, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan, içinde**(229-245), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Erdem, Ekin (2009), **Cevdet Paşa’ya Göre Avrupa Tarihi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ertan, Veli (1964), **Ahmet Cevdet Paşa Hayatı, Eserleri ve İlim Değeri (1822-1895)**, Ankara: Hilâl Yayınları.

Fatma Aliye (1332), **Ahmed Cevdet Paşa ve Zamani**, Dersaadet: Kanaat Matbaası.

Gencer, Bedri (2011), **Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmed Cevdet**, İstanbul: Kapı Yayınları.

Güngör, Erol (1981), **İslâm’ın Bugünkü Meseleleri**, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Hacımuftuoğlu, Nasrullah (1997), “Ahmet Cevdet Paşa’nın Belâgat-ı Osmaniye’si ve Yankıları”, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan, içinde** (185-222), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Halaçoğlu, Yusuf (1986), “Kendi Kaleminden Ahmed Cevdet Paşa”, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, 1-6, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.

_____ (1987), “Ma’rûzât ve Tezâkir’de Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat Erkânı”, **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri, içinde** (25-29), Ankara: TTK Basımevi.

_____ (1997), “Ahmet Cevdet Paşa ve Maruzat’ı”, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan, içinde** (247-251), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Halaçoğlu, Yusuf ve Aydın, Mehmet Âkif (1993), “Cevdet Paşa”, **TDVİA**,7, *inçinde* (443-450), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal (1988), **Son Asır Türk Şairleri**, 1, 3. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karaçavuş, Ahmet (2006), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim Cemiyetleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kula, Onur Bilge (2012), **Batı Felsefesinde Oryantalizm ve Türk İmgesi**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kuntay, Mithat Cemal (1944), **Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında**, 1, İstanbul: Maarif Vekâleti.

Kuran, Ercüment (1986), “Türk Tefekkür Tarihinde Ahmet Cevdet Paşa’nın Yeri”, **Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, 7-12, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

_____ (1997), “Devlet Adamı Olarak Cevdet Paşa” **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan, içinde** (3-7), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kütükoğlu, Bekir (1986), “Tarihçi Cevdet Paşa”, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, 107-114, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Mardin, Ebul’ula (2009), **Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa**, 2. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye (1305), (Yay. Ahmed Cevdet), İstanbul: Matbaa-i Osmâniye.

Mehmed Cemâleddin (1314), **Osmanlı Târih ve Müverrihleri (Âyine-i Zurefâ)**, Dersaadet: İkdâm Matbaası.

Meriç, Ümid (1975), **Cevdet Paşa’nın Cemiyet ve Devlet Görüşü**, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Meriç, Cemil (2012), **Mağaradakiler**, (Yay. Haz. Mahmut Ali Meriç), 21. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Muallim Cevdet (1333), “Dârümuallimin Yetmiş Birinci Sene-i Devriyesi Vesilesiyle Müessesenin İlk Müdürü Cevdet Paşa’nın Hayat-ı İlmiyesi Üzerine Konferans”, **Tedrisât Mecmuası**, 7 (39), 429-440.
- Neumann, Christoph K. (2000), **Araç Tarih Amaç Tanzimat Tarih-i Cevdet’in Siyasi Anlamı**, (Çev. Meltem Arun), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ortaylı, İlber (1986), “Cevdet Paşa ve Avrupa Tarihi”, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, 163-172, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- _____ (2010, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 31. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ölmezoglu, Ali (1977), “Cevdet Paşa”, **İA**, 3, içinde (114-123), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özcan, Azmi (1997), “Sultan II. Abdülhamid’in ‘Pan-İslâm’ Siyasetinde Cevdet Paşa’nın Tesiri”, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, içinde (123-143), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özkaya, Yücel (1986), “Ahmed Cevdet Paşa’nın Tarih’inde Arşiv Belgelerini Kullanış ve Değerlendirişi”, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, 145-162, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Soysal, İsmail (1999), **Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münâsebetleri (1789-1802)**, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi.
- Sözen, Kemal (1998), **Ahmet Cevdet Paşa’nın Felsefi Düşüncesi**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Şeker, Fatih M. (2011), **Modernleşme Devrinde İlmiye Cevdet Paşa- İbnülemin Örneği**, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şimşirgil Ahmet ve Ekinci, Ekrem Buğra (2008), **Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle**, İstanbul: KTB Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (2011), **Edebiyat Üzerine Makaleler**, (Haz. Zeynep Kerman), 9. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

_____ (2012), **On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, (Yay. Abdullah Uçman), 19. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Turan, Şerafettin (1986), “Cevdet Paşa’nın Kültür Tarihimizdeki Yeri”, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, 13-20, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1967), **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, Ankara: TTK Basımevi.

Ülken, Hilmi Ziya (1992), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları.

Ülkütaşır, M. Şakir (1945), **Cevdet Paşa Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri (1822-1895)**, Ankara: Doğu Matbaası.

Yavuz, Hulusi (1986), “Mecelle’nin Tedvîni ve Cevdet Paşa’nın Hizmetleri”, **Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler**, 41-101, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Yazan, Ümit Meriç (1997), “Bir Osmanlı Sosyologu Ahmet Cevdet Paşa, **Ahmet Cevdet Paşa Vefatının 100. Yılına Armağan**, içinde (9-16), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yıldıran, Meliha (1994), **Ahmet Cevdet Paşa: Hayatı, Eserleri ve Dîvânçe-i Cevdet**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yınanç, Mükrimin Halil (1999), “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Kadar Bizde Tarihçilik”, **Tanzimat**, 2, içinde (573-795), İstanbul: MEB Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Murat YILMAZ 17.01.1988 târihinde Trabzon'da doğdu. İlk ve orta eğitimini Trabzon'da tamamlayıp 2006 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü kazandı. Üniversiteye giriş sınavında başarı gösteren Yılmaz'a TÜBİTAK-BİDEB tarafından 2205-Lisans Eğitim Bursu verildi. 2010 yılında bu bölümden mezun olduktan sonra aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda yüksek lisans eğitimine başladı. Yüksek lisans eğitimi boyunca TÜBİTAK-BİDEB 2210-Yurt İçi Yüksek Lisans Burs Programı tarafından desteklenen Yılmaz, 2011 yılında Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın düzenlemiş olduğu Tarihî Konularda Kompozisyon Yarışması'nda teşvik ödülüne lâyık görüldü. Hâlen aynı enstitüde yüksek lisans eğitimine devam eden Yılmaz'ın bildiri formatında yayını bulunmaktadır. Yılmaz, bekâr olup yabancı dili İngilizcedir.